

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

2020/2

Per Aspera ad Astra

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei
VII. évfolyam, 2020/2. szám

PER ASPERA AD ASTRA

A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM MŰVELŐDÉS- ÉS EGYETEMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEI

Megjelenik évente kétszer
VII. évfolyam, 2020/2. szám

FELELŐS KIADÓ:

Miseta Attila, a Pécsi Tudományegyetem rektora

SZAKMAI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Ambrusné Kéri Katalin, F. Dárdai Ágnes (alapító főszerkesztő), Font Márta,
Jankovits László, Kajtár István, Kaposi Zoltán, Lénárd László,
Monok István, Szögi László, Vonyó József

FŐSZERKESZTŐ:

Polyák Petra

A SZÁMOT SZERKESZTETTE:

Dezső Krisztina, Pálmai Dóra

SZERKESZTŐSÉG:

Dezső Krisztina, Gergely Zsuzsanna, Gönczi Andrea,
Lengvári István, Méreg Martin, Molnár Dávid, Pálmai Dóra

LEKTOROK:

Ambrusné Kéri Katalin, Gőzsy Zoltán, Schadt Mária

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Vojcsik József

TÖRDELŐSZERKESZTŐ:

Acél Róbert

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont – Történeti Gyűjtemények Osztálya

7621 Pécs, Szepesy Ignác utca 3.

+36-72/501-600/22651

paaa.szerk@gmail.com

<http://per-aspera.pte.hu>

A borítón dr. Strommer György ex librise látható.

ISSN 2064-6038

10.15170/PAAA.2020.07.01

Tartalom

TANULMÁNYOK

Acsády Judit

„Tisztelt Nagysád!” Társadalmi kapcsolatok és nyomtatott periodikák jelentősége a magyar feminista mozgalomban a századelőn A Nő című folyóirat szerkesztői levelezése nyomán 9

Kéri Katalin

Tornázó lányok, sportoló nők a 19–20. század fordulóján Magyarországon 31

Nagy Adrienn

Zánkay Cornélia a pécsi szakoktatás szolgálatában. „Pécs város egyik legképzettebb hölgye” 54

Rébay Magdolna

A cserkészlányok Magyarországon 1930–1931-ben. A Cserkészlányok Lapjának első két évfolyama 80

MŰHELY

Pukánszky Béla

Új utak, változó szerepek. Előadóművésznők a 19. századi koncertéletben: Lisa Cristiani (1827–1853)..... 97

Czeferner Dóra

Túlélési stratégiák, alkalmazkodás, nemzetközi beágyazottság. A Feministák Egyesülete két világháború közötti történetének kutatási lehetőségei..... 109

Kovács I. Gábor – Takács Árpád

Ángyán Jánosnak, a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karán a belgyógyászat nyilvános rendes tanárának atipikus családfája és életútleírása..... 123

VISSZAPILLANTÓ

„Itt az ideje, hogy a saját kertemben folytassam”. Interjú Babayné Boronkai Erzsébettel (Az interjút készítette: Gönczi Andrea)..... 141

SZEMLE

Bárdonicsek Dominika

„Tiltakozzunk ellene, hogy a nő hazugsága megbocsátható, és »kedves«, (...) tiltakozzunk az »asszonybeszéd« szó kézlegyintéssel való kiejtése ellen.” Nők a magyarországi nyilasok soraiban 151

Szárász Anna Márta

A nő hangot ad – nemcsak nőknek 157

Content

STUDIES

Judit Acsády

The Woman. Feminist Journal. Correspondence, Editorial Strategies and Networks of Subscribers (1914–1927) 9

Katalin Kéri

Gymnastic Girls, Women in Sports in Hungary at the Turn of the 19th and the 20th Centuries..... 31

Adrienn Nagy

Cornélia Zánkay in the Service of Vocational Education of Pécs. „One of the most qualified ladies in the town of Pécs”..... 54

Magdolna Rébay

Girl Scouts in Hungary in 1930–1931. The first two years of the Cserkészlányok Lapja (Girl Scouts' Magazine)..... 80

COMMUNICATIONS

Béla Pukánszky

New Paths, Changing Roles. Female Music Performers in 19th Century Concert Life: Lisa Cristiani (1827–1853)..... 97

Dóra Czeferner

Survival Strategies, Adaptation, International Embeddedness. Research Possibilities Related to the Interwar History of the Feminists Association..... 109

Gábor I. Kovács – Árpád Takács

The Atypical Family Tree and Family History of János Ángyán, Ordinary Full Professor of Internal Medicine at the Faculty of Medicine at the Royal Hungarian Erzsébet University..... 123

RETROSPECTIVE

“It’s Time to Continue in My Own Garden”. Interview with Erzsébet Babayné Boronkai (by Andrea Gönczi) 141

REVIEW

Dominika Bárdonicsek

„Let Us Protest That the Woman’s Lie Is Forgivable and »Captivating«, (...) Protest Against the Phrase »Woman’s Speech« Accompanied With a Wave of the Hand.” Women in the Ranks of Hungarian Arrow Cross Party..... 151

Anna Márta Száraz

When the Woman Speaks Out (Not Just for Women) 157

TANULMÁNYOK

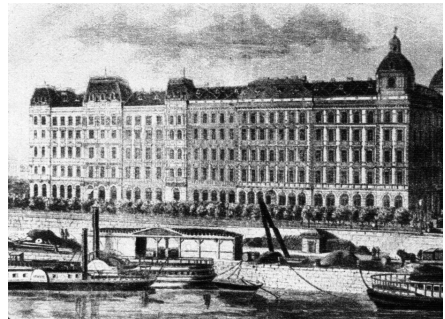
Acsády Judit

„Tisztelt Nagysád!” Társadalmi kapcsolatok és nyomtatott periodikák jelentősége a magyar feminista mozgalomban a századelőn A Nő című folyóirat szerkesztői levelezése nyomán

Bevezetés

A napilapkiadó Pester Lloyd Társaság budapesti, két sarokkupolában végződő, négyemeletes Mária Valéria utca¹ 12. szám alatti székházában 1905-ig a Budapesti Áru- és Értéktőzsde működött, majd az ezt követő időszakban az épület második emelete ügyvédi irodák, brókerek, kereskedőházak, valamint számos társadalmi szervezet irodájának adott teret.² A földszinten kávézó üzemelt, az első és a harmadik emeleten a *Pester Lloyd* irodái, a negyediken pedig előkelő bérlakások voltak.³

Ebben a nyüzsgő belvárosi közegben helyezkedett el a Glücklich Vilma és Schwimmer Rózsa által 1904-ben alapított Feministák Egyesületének irodája,⁴ amely egyben az 1914-ben, *A Nő* címmel megjelent lapjuk kiadóhivatalaként, vagyis a szerkesztőség irodájaként is funkcionált. A hivatalos levelezés mellett az olvasóktól, előfizetőktől érkező leveleket is ide postázták a szerkesztőnőknek. A levelezés nagy része (főleg a lap indulásának kezdeti éveiből) fennmaradt, és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzik a Polgári kori egyesületek gyűjteményén belül a Feministák Egyesületének fondjában. A gazdag iratanyag a II. világháború után az egyesület egykori elnöke, Szirmai Oszkárné hagyatékaként, Kóbor Noémi adományának köszönhetően került a levéltárba. A feministák itt vizsgált dokumentumai a mozgalom kutatásában újabb eredményekkel szolgálnak. Több fennmaradt anyaggal összhangban *A Nő* című folyóirathoz 1914-től érkező levelek módot adnak arra, hogy újraértelmezzük a Feministák Egyesületének társadalmi kapcsolatrendszerét, valamint a mozgalom kiterjedtségét és hatókörét. Az alábbi levél jól példázza, milyen irányokba indulhat el az új értelmezés. A mai Kárpátalján fekvő Beregszászról 1914. március 29-ei keltezéssel érkezett az alábbi üzenet:

1. kép – A Pester Lloyd kiadó társadalmi szervezeteknek is otthont adó székháza a budapesti rakparton

1 Ma Apáczai Csere János utca.

2 Köztük szakmai szervezetek is, például a Magyar Fővárosi Malomegyesület, melyek azért is érdekesek lehetnek témánk szempontjából, mert előfizetői voltak a feministák lapjának.

3 Az épületet a II. világháború után lebontották.

4 Az egyesületnek írott levelek címzéséből kiderül, hogy az iroda többször költözhetett, mert a cím megváltozott. Így a Feministák Egyesületének székhelye, *A Nő* kiadóhivatala 1918-ban a József tér 9. (ma József nádor tér) alatt volt.

„Tisztelt Nagysád!
Már oly régen készülök Nagysádnak írni. Még pedig azért hogy örökömet fejezzem ki az iránt, hogy Nagysádék a tisztelt Feminista Hölgyek olyan nemes céllal foglalkoznak és a nők jó léteről gondoskodnak.

Oh mint szeretnék Nagysádék közébe lenni én is segíthetnék valamit. De ha nem is lakhatok Pesten, azért ígérem, hogy itt Beregszászban fogom a Feministák lapját terjeszteni. Most is a nekem küldött Feminista lapokat odaadom Barátnőimnek olvasás véget. A múltkor is összepereltem egy barátnőmmel, mert védelmeztem a Feminista egyesületet.

Tavasszal volt szándékom felmenni Pestre, mert a leányom ott van férjnél és be akartam iratkozni feminista tagnak. De már nem mehetek, mert a télen sokat voltam beteg. (...) Mivel még gyenge vagyok hát leveletem is egy kedves barátnőm lánykájára írja.

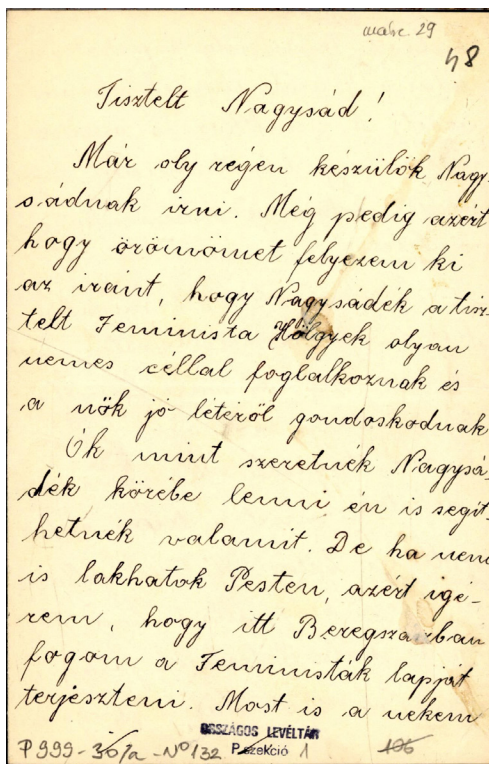
Tisztelt Nagysád! Itt küldöm e másik levelet, amely a szerkesztőségnek van címezve. Ezt azért küldöm, hogy tessék szíves lenni a Feminista lapba kitenni. De csak úgy, ha Nagysád jónak látja. Én azt hiszem, hogy kitehető, hiszen a jó férfiakat nem sértjük meg vele. De ha mégis nem kitehető, akkor tessék nekem megírni a szerkesztői üzenetekbe, hogy miért nem kitehető. (...)

Levelem bezárom. Tisztelt Nagysád nevegye (sic!) rossz néven, hogy nevemet nem írom ki. De én olyan félénk vagyok és nem akarom, hogy valaki megtudja, hogy én írom.

Vagyok tisztelettel:

Egy előfizető

Beregszász, 1914. III. 29-én”

2. kép – A Nő szerkesztőségének címzett beregszászi előfizetői levél

A levél rámutat arra, hogy a nemzetközi feminizmus első hullámának idején kibontakozó hazai feminista mozgalom – bár egyértelműen a fővárosból indult ki, de számos helyi kezdeményezést és csoportot fogott össze, így az egyesület társadalmi kapcsolatai is jóval szélesebb körre terjedtek ki. A feminizmus eszmeisége nemcsak a nagyobb városokban, hanem az ország legkülönbözőbb vidékein élő, eltérő társadalmi rétegekből származó kisvárosi és falusi nőket, férfiakat is megszólította, nem kizárólag csak a pesti polgárság,

5 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 132. A levelet – mely első közlés – betűhíven közlöm, bár némileg rövidítettem és egy-két helyen az eredeti írásmódot javítottam, ahol a helyesírási hibák a jelentést megzavarják.

és kispolgárság soraiból kikerülő nőket.⁶ A Feministák Egyesülete továbbá számos hazai és külföldi nőszervezettel és társadalmi szervezettel állt kapcsolatban. A feministák folyóiratainak szerkesztőségéhez intézett levelezés áttekintése számos olyan példát ad, amelyből egyértelműen kiderül, hogy *A Nő* című lap, köszönhetően az 1914-es profilváltásnak,⁷ rövid időn – vagyis néhány hónapon – belül országszerte keresett lett, előfizették, könyvesboltokban árulták és kávéházakban is olvasható volt. A feministák közlendői tehát nagy érdeklődésre tartottak számot, és a korabeli nyilvánosság szélesebb tereit is elérték. A lap és a mozgalom tevékenységének, célkitűzéseinek megértéséhez figyelembe kell vennünk a korabeli társadalmi élet, elsősorban a társadalmi szervezetek közegét. „*Vitathatatlan tény, (...) hogy az egyesületek a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első felében játszották a legnagyobb szerepet, akár kvantitatív eszközökkel (a korszakban fennállt egyletek számával) (...) mérjük jelentőségüket, akár tevékenységük tarkaságát vagy éppen közéleti-politikai befolyásukat tekintjük.*”⁸

A korabeli civil társadalom eme aktív korszakához köthető a hazai feminista mozgalom társadalmi szervezetének számító Feministák Egyesülete tevékenységének legeredményesebb időszaka is. A szervezet egyrészt épített a hazai emancipációs törekvések fél évszázadra visszanyúló hagyományaira, másrészt kapcsolódott a kor nemzetközi nőszervezeteihez, így például a Nők Nemzetközi Választójogi Szövetségéhez (International Woman's Suffrage Alliance, IWSA), és a Nők Nemzetközi Békeligájához (Women's International League for Peace and Freedom, WILPF), amelynek főtitkára 1922 és 1925 között Glücklich Vilma volt.

Nőszervezetek és társadalmi élet a dualizmus idején, az I. világháború időszakáig

A kiegyezést követően hazánkban sok új társadalmi egyesület létrejöttét részben az azt lehetővé tevő jogszabályi környezet, részben a modernizációhoz köthető új életformák, tevékenységi körök, új szellemi irányzatok, illetve adott társadalmi csoportok érdekképviseleti igényének megjelenése és megerősödése segítette elő. Jogi értelemben az egyesülési szabadság érvényesült Magyarországon egészen az I. világháború idején bekövetkező korlátozásokig. Az egyesületeket megalakulásuk után így automatikusan jogi személyiségnek ismerték el azt követően, hogy az alapszabályukat az illetékes hatóságok láttamozták. A társadalmi lét önszerveződését jelentő körök az ország minden pontján alakultak a legkülönbözőbb tematikát képviselve, így köztük például a legrégebbek, az egyházi egyesületek, amelyek kulturális, karitatív tevékenységet folytattak. Ide sorolhatók még a vasárnapi iskolák is. Ezek szinte minden egyházkerületben működtek. A jótékonyági szervezetek egyre inkább megjelentek világi körökben is, mint ahogy az ifjúsági és nőegyletek is.

Az egyesületek másik körét az iparegyletek és gazdakörök alkották, amelyek a legkisebb településeken is jelen voltak. Az országos jellegű szervezetek száma is sok százra tehető ebben az időszakban. A különböző településeken pedig sok ezer helyi szervezet működött, egy-egy közepes méretű városban közel száz is lehetett. A társadalmi szerve-

⁶ A tárgyban lásd ACSÁDY – MÉSZÁROS 2016; ACSÁDY – MÉSZÁROS 2018.

⁷ A korábban *A Nő és a Társadalom* címmel 1907-től megjelent és 1913 végéig kiadott lap nevét és külalakját, tartalmát kibővítve 1914-ben megváltoztatták. Erről részletesebben lásd a tanulmányban később.

⁸ TÓTH 2005. 7.

zetek tagságának összlétszámát Gyáni Gábor és Kövér György közel hatszázezerre teszi a korabeli Magyarországon, beleértve a kaszinók tagságát (kizárólag férfiak), az olvasóköroket és a legkülönbébb társadalmi egyesületeket is.⁹ A nőszervezetek tevékenységét nem tárgyalják a szerzők. Ebben az időszakban pedig jelentős társadalmi aktivitást mutatnak a helyi és országos nőszervezetek. Számuk ekkorra már több százra tehető. A sportegyletek, a kulturális vagy tudományos művelődési célokkal alakult szervezetek mellett egyre nagyobb jelentősége lett a századforduló időszakától kezdve a szakmai és politikai ligáknak, érdekvédő szervezeteknek, egyesületeknek, szakszervezeteknek.

A társadalmi szervezetek jelentőségét érdekvédő és közösségteremtő mivoltuk mellett abban foghatjuk meg, hogy milyen társadalmi innovációt, újítást, új eszmeiséget vagy újító gyakorlatot hoztak be a korabeli közéletbe. Elsősorban a jótékonyági, szociális egyesületekre, de más szervezetekre is jellemző, hogy olyan szolgáltatást, funkciót látnak el önszerveződő módon, amelyre az adott közösségnek szüksége van ugyan, de az állam azt nem tudja ellátni, szolgáltatni. Fontos látni azt is, hogy egyes szervezetek milyen módon tudnak egymással kapcsolatot tartani, és eredményeket elérni. Tudnak-e közös platformot létrehozni, van-e képességük, erejük a döntéshozásra nyomást gyakorolni, illetve a közvéleményt befolyásolni? Így például a magántisztviselői és kereskedelmi alkalmazottak adott korszakban meghatározó szerepet játszó szervezeteiről szóló kutatás megállapítja, hogy ezek a szervezetek tárgyalópartnerei voltak a kormányzatnak egyes ügyekben, és későbbi fejlődési vonalakban is meghatározó tényezőkké váltak.¹⁰

A nyomtatott sajtó jelentősége a mozgalmak életében

A század elején kialakuló polgári társadalom egyik legmeghatározóbb jellegzetessége volt a társadalmi nyilvánosság új formáinak használata, így elsősorban a sajtó üzeneteinek beépítése a mindennapi világba. A sajtó jelentősége megnőtt ebben az időszakban.¹¹ A társadalom legkülönbözőbb szereplői, így a hatalom képviselői, az üzleti világ vagy az egyesületi élet aktivistái is tudatában voltak a sajtó jelentős szerepének. A korszak társadalomtudományának a sajtóról alkotott képét tükrözi, hogy a *Huszádik Század* című folyóiratban 1913-ban *A sajtó társadalmi jelentősége* címen összefoglalót közöltek egy ebben a témában megrendezett ankétról.¹² Ebben kiemelik, hogy a sajtó a legértékesebb politikai véleményformáló tényezőnek minősül, sőt, a sajtó önálló politikai hatalommal rendelkezik, amely mellett, hogy a politikai közvéleményt formálja, a tömegkultúra alakítója is egyben.

A nőszervezetek kiadványai közül az itt tárgyalt feminista periodikák olyan sajtótermékek, amelyeket a szakirodalom saját jellegzetességekkel bíró kategóriaként, mint mozgalmi kiadványokat (social movement periodicals) tart számon. A társadalmi mozgalmak elmélete ezeket az időszaki kiadványokat a mozgalmak jellegzetes eszközének tekintti, amelyek sajátos funkciót töltenek be, így például egyaránt szolgálnak információk terjesztésére a mozgalmakon belüli és azon kívüli közönségnek is. Az adott szervezetek tagjai közötti integráció erősítésének feladatát is betöltik, így egyben növelik az egyének (és

⁹ GYÁNI – KÖVÉR 1998. 106.

¹⁰ BÓDY 2003. 117.

¹¹ SIPOS 2011. 45.

¹² A Társadalomtudományi Társaság 1913. november 25-én tartott rendezvényének beszámolója: A sajtó társadalmi jelentősége. HUSZÁDIK SZÁZAD 1913. 696–708.

szervezetek) közötti hálózatok koherenciáját. Eszközei továbbá a közös identitás megerősítésének, a közös értékek, célok megformálásának – amelyek a mozgalmak kulcsfontosságú mozzanatai.¹³ Hasonló mozzanatokról tanúskodik Sári Szabó Katalin esettanulmánya is, amelyben az egyházi életet megújítani szándékozó magyarországi református nőmozgalom lapjait vizsgálva kimutatta, hogy azok megváltozott életforma-modelleket, új értékrendet kínáltak a művelt protestáns nők számára, és egyben formálták is a társadalmi életben aktív protestáns nő identitását.¹⁴

A mozgalmak, társadalmi szervezetek időszaki kiadványai a társadalmi nyilvánosságban új tereket hoznak létre, amelyek egyben alternatív nyilvánosságokként funkcionálnak. A társadalmi nyilvánosság tereinek változása és az alternatív nyilvánosságok létrejötte tükrözte és elő is mozdította az értékrendbeli és életmódbeli változásokat.¹⁵ A női sajtó megjelenése már egy fél évszázaddal korábban is¹⁶ új teret nyitott a társadalmi nyilvánosságban. Az új diszkurzív terek megjelenésének folyamatát Nancy Fraser a habermasi társadalmi nyilvánosság fogalmát tovább artikulálva úgy értelmezi, hogy a domináns társadalmi csoportok által megjelentetett (és nekik szóló) sajtó világában megjelennek az eddig magukat a társadalmi nyilvánosság számára artikulálni nem tudó társadalmi csoportok.¹⁷ Az ő alternatív nyilvánosságuk egyfajta ellen nyilvánosságként is értelmezhető, amelyben létrejöhetnek a korábbi identitásokat és értékrendeket felforgató, azokat megváltoztatni törekvő diskurzusok, amelyek újfajta igényeket, érdekeket és szükségleteket fogalmaznak meg.¹⁸ A feministák sajtójában egy gyökeresen új megközelítés kap teret, amely valójában a patriarchális kultúra ellenpontjaként jön létre, annak intézményeit, értékrendjét, működését megkérdőjelezve.

Itt érdemes röviden áttekinteni, melyek voltak a lapkiadás feltételei ebben az időszakban, és hogyan változott a szabályozás az I. világháborút követően. A sajtó működésének szabályozása a századfordulón egy régebbi keletű alkotmányos szintű szabályozásra nyúlik vissza, történetesen az 1848-as alkotmányra, amely kimondta a teljes sajtószabadságot és eltörölte a cenzúrát.¹⁹ Ebben az időszakban a sajtónak tulajdonképpen önszabályozó jellege volt, amennyiben az újságírók maguk közül zárhatták ki az etikai és szakmai normákat megsértőket.²⁰ A szabadságharc bukása után ezt császári manifesztummal hatályon kívül helyezték, de a kiegyezés után módosításokkal ugyan, de életbe léptették. Ezek értelmében az alkotmányos sajtószabadság továbbra is életben volt, de szankciókat léptettek életbe a sajtó útján elkövetett vétségekért (például a politikai sajtóvétség). A törvény a közigazgatási fegyelmezésen kívül lehetővé tette az időleges betiltást is. Tiltott volt például a hadseregről bármilyen információ terjesztése, illetve a hűtlenséget vagy lázadást közvetítő tartalmak közlése. A megjelenő sajtótermékeket be kellett nyújtani előzetes kontrollra, amelyek terjesztését vétség esetén a hatóság megtilthatta. A cenzúra működését tovább szigorították,

13 PORTA – DIANI 2006. 93.

14 SÁRAI SZABÓ 2009. 83., 96–97.

15 PETŐ – SZAPOR 2004.

16 A hazai női sajtó kezdeteiről lásd KRÁSZ 2019. 15–17. és a Török Zsuzsanna által szervezett *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság Magyarországon 1817–1917* című, 2019. október 14–15. között Budapesten megrendezett konferenciát.

17 FRASER 1990. 61.

18 FRASER 1990. 67.

19 RÁKÓCZY 1978. 18–19.; BUZINKAY 1993. 25.

20 SIPOS 2004. 252.

amikor 1914-ben megalakult a Hadi Felügyelő Bizottság, amelynek feladata volt „*minden, az állam és a fennálló rend ellen*” igazató közlemény megjelenésének megakadályozása.²¹ Mindennek témánk szempontjából azért van jelentősége, mert a terjesztés előtti előzetes kontroll a feministák lapjait sem kerülhette el, a háború évei alatt pedig a cenzúra megtiltotta egyes cikkeik közlését. Az alábbi levél jól példázza a hatóságok szigorát, amelyben felszólítják a szerkesztőket, hogy a cenzúrázott tartalmak helyét ne hagyják üresen a megjelent lapban.²² A korszak ma már humorosnak tűnő ellentmondása, hogy bár a címzett lapszerkesztő történetesen nő volt, a királyi ügyész által aláírt felszólító formalevél férfiszerkesztő megcímzésére volt hivatott, és bár a megszólításban ezt áthúzással javítják – „*Tekintetes Spády Adél úrnaknő*” –, de a levélben később a „szerkesztő úr” kifejezés megmaradt.²³

A figyelmeztető értesítés így folytatódik:

„*szerkesztő úr felelős szerkesztésében megjelent „Nők Lapja” című időszaki lap a mai napon feltűnő üres helyekkel /:ablakokkal:/ jelent meg. Ezen üres helyek /:ablakok:/ az olvasóközönség körében félreértésekre, alaptalan találgatásokra s esetleg indokolatlan nyugtalanságra vezethetnek. Napilapoknál ez üres helyek /ablakok/ eltüntetése az idő rövidsége miatt technikai okokból legtöbbször lehetetlen.*

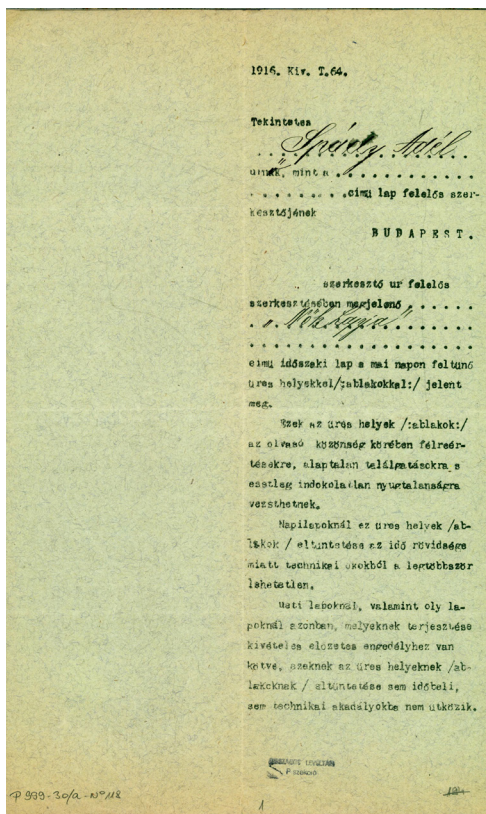
Heti lapoknál, valamint oly lapoknál azonban, melyeknek terjesztése kivételes előzetes engedélyhez van kötve, ezeknek az üres helyeknek /ablakoknak/ eltüntetése sem időbeli, sem technikai akadályba nem ütközik.

A háborús cikkek ugyanis még idejekorán bemutatathatók a sajtóbizottságnak, s ha azok törültnének, új cikkel pótolhatók vagy a meghagyott részek összevonhatók.

Ez okból figyelmeztetem a t. Szerkesztő urat, hogy amennyiben a lapja a jövőben üres helyekkel /:ablakokkal:/ jelennék meg, az igazságügyminiszter Úrnál lapjának kivételes ellenőrzés alá helyezése iránt fogok előterjesztést tenni, illetve a lapra terjesztési engedélyt nem adok.

Budapest, 1916. év II. hó 18-n

Dr. Váry kir. ügyész”

3. kép – Spády Adél szerkesztőnek írt levél az ügyésztől

21 RÁKÓCZY 1978. 19.

22 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 118. Váry kir. ügyész levele *A Nő* szerkesztőjének, 1916 február 18.

23 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 117. Váry kir. ügyész levele *A Nő* szerkesztőjének, 1916. Hasonló felszólítást kapott Bédy-Schwimmer Rózsa is *A Nő* felelős szerkesztőjeként.

A sajtótermékek tehát kiemelt módon kerültek a hatóságok figyelmének homlokterébe. Sipos Balázs elemzése a sajtó szerepének huszadik század eleji felértékelődési folyamatáról rámutat arra, hogy a hatalom egyre inkább felismerte és tudatosan használta a média közvélemény-formáló erejét.²⁴ Ennek jelentőségével a gazdasági szereplők és a civil társadalom is tisztában volt. Az itt vizsgált feminista folyóiratok elődjének, az első feminista lapnak a megalakulásakor a szerkesztők így fogalmaznak: „(...) *sikerült végre a Nő és a társadalom címen megalapítanunk az első magyar feminista lapot, amely egyszersmint a Feministák Egyesületének hivatalos közlönye. Hogy mily nagy fontosságú tényezője ez eszméink terjesztésének, alig kell magyarázzuk ma, mikor a sajtó nagyhatalom.*”²⁵

A sajtó társadalmi életben betöltött szerepének vizsgálata mellett releváns társadalomtörténeti szempontok még a sajtó és a politikai kultúra érintkezése, valamint a sajtó mint vállalkozás.²⁶ A napilapok mögött tulajdonosként magányszemély, cég, egyesület (Pester Lloyd), vagy akár párt is állhatott; a cég lehetett egyéni vagy társas cég (akár családi vállalkozásként), a társas cég formája pedig lehetett részvénytársaság. A részvénytársasági forma – nem számítva a nagy, alapvetően nyomdai vállalatokat, az Athenaeumot, a Franklint és a Pallast – az 1890-es évektől terjedt el a napilapkiadó vállalatok körében.²⁷

A legújabb sajtótörténeti kutatási irányokban a médiumok értékrendjének, társadalmi nyilvánosságban betöltött szerepének vizsgálata mellett jelentős figyelmet kapnak a jelen tanulmányunkban is előtérbe kerülő szempontok, vagyis például a vizsgált lap kapcsolati hálójának feltérképezése,²⁸ továbbá az előfizetők körének feltárása, és annak a meghatározása, hogy az adott lap a modernitás életstílusbeli változásainak mennyiben közvetítője, hordozója, előteremtője. Az új kutatási tematikákhoz sorolható még a sajtóban megjelenő reklámok vizsgálata, amely az életmódok és modernitás kutatásához is kötődik. „Az 1850-es évektől rendszeresen jelentek meg hirdetések a magyar sajtóban, ám többségüket a lap kiadójának, nyomdájának egyéb termékei, és különböző hivatalokkal többé-kevésbé összefüggésben álló hirdetések tették ki. Számuk növekedése és átalakulásuk árukináló hirdetéseké erőteljesebben az 1870-es években indult meg.”²⁹ A hirdetések a korabeli sajtóban – a reklámok alaptulajdonságához híven azzal, hogy egy-egy terméket, szolgáltatást propagáltak –, tulajdonképpen ideálokat, életérzéseket, önmegbecsülést, identitást, bizalmat, boldogságot akartak „eladni”, közvetíteni.³⁰ A korszakban egyre inkább a napi- és hetilapok váltak az elsődleges reklámhordozókká. Az újságok egyre jelentősebb példányszámban jelentek meg a korszakban, akár 50–100 ezres példányszámban is.³¹ Az adott lapokon belül is jellemző volt a hirdetések számának növekedése. A hirdetőik jellegzetesen ugyanazokat a hirdetéseket helyezték el a különböző lapokban, de előfordult az is, hogy az adott újság olvasótáborának jellegzetességeihez igazodtak.

²⁴ SIPOS 2001.

²⁵ MNL OL P 999. 1. d. 2/a. t. No. 9. Az FE éves közgyűlésének jegyzőkönyve, 1907.

²⁶ GYÁNI 2006. 57.

²⁷ BALOGH 2014. 17.

²⁸ Kovács Krisztina ehhez a lapok szerkesztőségi levelezését tartja a legadekvátabbnak mondható forrásnak, jelen tanulmányban ezt az anyagot használok fel elsődlegesen ennek a szempontnak a tárgyalásához. KOVÁCS 2019. 71.

²⁹ BUZINKAY 1993. 44.

³⁰ SZABÓ 2009. 81.

³¹ SZABÓ 2009. 82.

A *Nő. Feminista lap* részletes vizsgálatával látható, hogy a médiatörténeti kutatások által korábban feltárt tematikákhoz hasonlóan a feminista periodikákban megjelent reklámok is jellegzetes témák szerint csoportosíthatók³²:

- ismeretterjesztés, tanfolyamok, oktatási hirdetések, kiadványok, könyvek;
- (modern, korszerű) technikai eszközök, például írógép, fogyasztási és élvezeti cikkek;
- egészségügy, gyógyítás, szépségápolás, testedzés, testkultúra;
- politika;
- „önreklám” – a szervezetről magáról, saját rendezvényekről, kiadványokról szóló reklámok;
- ruházat, cipők, szolgáltatások (jellegzetesen javítások), közlekedés.

4. kép – Hirdetések *A Nő* című lapban

A modern társadalmi élet, az új eszmék, gondolatok, új értékek és mindennapi életvitellel kapcsolatos mozzanatok reprezentációja a sajtón keresztül került az olvasóközönség elé. A következőkben áttekintjük, melyek azok a főbb üzenetek, amelyeket a feminista periodikák közvetítettek, és azt, hogy a társadalmi kapcsolataik feltérképezése útján hogyan rekonstruálhatjuk ezen üzenetek hatókörét.

A feministák szervezete és a lap alapítása

A modern életvitelt és a nők társadalmi egyenjogúságát hirdető Feministák Egyesülete a magyarországi nőemancipáció korábbi hagyományaira, a nők oktatásáért és közéleti részvételéért a 19. században induló törekvésekre épített. Az egyesület 1904-ben Budapesten

32 A Kovács Krisztina által közölt tematikai csoportosítást kibővítettem a feminista lapokban jellemző hirdetési tematikákkal. Kovács 2019. 74.

alakult Glücklich Vilma³³ és Schwimmer Rózsa³⁴ alapító elnökök kezdeményezésére a Nők Nemzetközi Választójogi Szövetsége (International Woman Suffrage Alliance, IWSA) helyi szervezeteként. Az IWSA 1902-ben Washingtonban alakult Carrie Chapman Catt kezdeményezésére az Amerikai Női Választójogi Szövetség (NAWSA) éves ülésén. 1904-től két évente nemzetközi kongresszust hívtak össze, előbb Berlinben (ezt az 1904-es kongresszust már a második nemzetközi kongresszusuként tartották számon), azt követően Koppenhágában (1906), Amszterdamban (1908), Londonban (1909), Stockholmban (1911) és Budapesten (1913). Az IWSA egy hétig tartó, gazdag programot megvalósító VII. kongresszusán Budapesten mintegy kétezer küldött vett részt 1913-ban a világ minden tájáról. A kongresszus megszervezésében a Feministák Egyesülete jelentős anyagi és erkölcsi támogatást kapott a fővárostól. Budapest főpolgármestere, Bárczy István személyesen is meghívta a küldötteket egy állófogadásra a Halászbástyára, és az ülések színhelyéül a Vigadó nagytermét rendelkezésre bocsájtotta. A kongresszust élénk hazai és nemzetközi sajtóvisszhang kísérte.³⁵ A nagyszerű hazai kongresszus után, amelyet a Feministák Egyesülete szervezett, az I. világháború után 1920-ban Genfben és 1923-ban Rómában tartottak összejevetelt. A nemzetközi szervezetnek témánk szempontjából azért van jelentősége, mert a szervezeten belül az országhatárokon átívelő személyes, baráti kapcsolatok a nőmozgalom egyik legfontosabb motorjaiként működtek, belevonva a hazai feministákat is.³⁶

A hazai feminista mozgalom története a nőkutatáson belül az elmúlt két évtizedben jelentősebb figyelmet kapott a rendszerváltás előtti időszakhoz képest. Az új kutatási hullám eredményeképpen és új források feltárásának köszönhetően egyre jobban feltérképezhető a mozgalom jelentősége, mérete és korabeli fogadtatása.³⁷ A Feministák Egyesületének kiterjedt tevékenysége, választójogi törekvései, a nők foglalkoztatását és képzését támogató, valamint a szociális, egészségügyi, anya- és csecsemővédelmi munkája kiemelkedő volt a dualizmus korában. A szervezet kapcsolódásairól és például a nők szakképzésének és munkavállalásának támogatásáról a korszakkal foglalkozó legújabb munkák is említést tesznek.³⁸ A feministák I. világháború éveiben folytatott háborúellenes, pacifista megnyilvánulásairól, az özvegyek és árván maradtak támogatásáról és a háborúba vonult férfiak után egyedül maradó nők munkavállalásának elősegítéséről is publikáltak elsődleges forrásokon alapuló, új mozzanatokat feltáró kutatási eredményeket.³⁹

A hazai nőszervezetek tevékenységéhez kapcsolódva (például a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének tagjaként) a századelőn a feministák programja a nők egyen-

33 Glücklich Vilma (1872–1927) tanítónő, feminista aktivista. Nevéhez pedagógiai reformkezdeményezések is kapcsolódnak.

34 Schwimmer Rózsa (1877–1948), újságíró, nemzetközileg ismert feminista és békeaktivista, New Yorkban halt meg, ahol a hagyatékát őrzik a Schwimmer-Lloyd gyűjteményben (New York Public Library).

35 Bővebben lásd SZÉCSÉNYI 2013. 2–5.

36 A nemzetközi nőmozgalom baráti szálairól, és többek között Schwimmer Rózsa személyes kapcsolatairól lásd BOSCH – KLOOSTERMAN 1990.

37 A feministák szervezetéről és az emancipációs mozgalmakról lásd továbbá ACSÁDY 1999; ACSÁDY 2011; DI CENZO – ACSÁDY – HUDSON – SIPOS 2017; ACSÁDY – MÉSZÁROS 2018; CZEFFERNER 2014; ELEKES 2002; HORVÁTH 1995; KERESZTY 2011; KÉRI 2008; N. SZEGVÁRI 1981; PAPP 2004; PETŐ – SZAPOR 2004; SCHWARTZ – THORSON 2014; SZAPOR 2018; ZIMMERMANN 1999; ZIMMERMANN 2009.

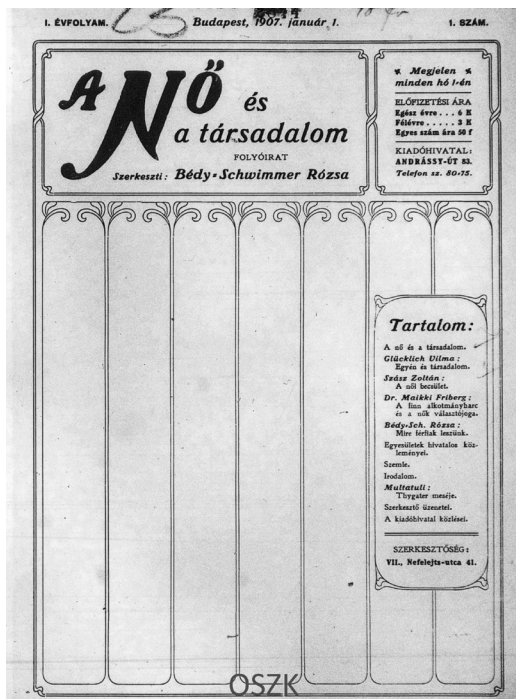
38 VÖRÖS 2018. 141.

39 ACSÁDY 2007; ACSÁDY 2015.

lőségét kívánta elérni a társadalmi élet minden szintjén. Törekvésekben sok támogatót szereztek, és tudatosan építették kapcsolataikat egyénekkal és szervezetekkel itthon és külföldön egyaránt. Itt érdemes megemlíteni, hogy a Feministák Egyesületének férfi tagjai is voltak, akik közül jó néhányat az egyesület választmányába is beválasztottak, így például Dr. Márkus Dezső jogászt; Máday Andor társadalomtudományi író, egyetemi tanárt, könyvtárost; Harkányi Ede társadalomtudóst; Dirner Gusztávot, a budapesti Bábaképző Intézet igazgatóját. A szervezet jó kapcsolatokat ápolt a Társadalomtudományi Társaság tagjaival, amelynek gyűlésein részt vettek és fel is szólaltak, a *Huszedik Században*⁴⁰ pedig a nők választójogával és egyéb témákkal kapcsolatos cikkeket publikáltak.

A társadalmi kapcsolatok kiszélesítésének eszközeként is értelmezhetjük a feministák szándékát, hogy lapot alapítsanak. A lapindítás terve már az egyesület alapszabályában is szerepelt, azzal együtt, hogy tervezték vidéki fiókegyesületek létrehozását is. Céljaik között szerepelt tehát: „szakmunkák és lap kiadása, könyvtár fönntartása, vidéken fiókegyesületek létesítése és támogatása.”⁴¹

Valóban, a történelmi Magyarország mintegy negyven pontján alapítottak helyi szervezetet, ahová járatták folyóirataikat, és kiterjedt volt hazai és külföldi egyéni előfizetők száma is.

5. kép – A Nő és a Társadalom és A Nő című folyóiratok első számainak címlapja

40 A *Huszedik Század* a hazai szociológia első lapja, megjelent 1900. január 1-én.

41 MNL OL P 999. 1. d. 1/b. t. A Feministák Egyesületének munkaterve, 1904.

Az itt tárgyalt *A Nő* című folyóirat elődjét, *A Nő és a Társadalom* című lapot 1907-ben indították útjára.⁴² Annak megértéséhez, hogy milyen szerepet töltött be a lap a feministák mozgalmában és a korabeli nyilvánosságban, érdemes még egyszer visszatekintenünk a Feministák Egyesülete első folyóiratának megalapítására. *A Nő és a Társadalom*⁴³ indulásakor Schwimmer Rózsa két fontos szempontra is felhívta a figyelmet. Úgy vélte, hogy a mozgalmat és a mozgalom céljait a korabeli sajtó nyilvánossága előtt és a közvélemény más fórumain is sokszor félremagyarázták és alaptalan vádakkal, rágalomokkal támadták. „Folytonos támadásnak voltunk kitéve mind a sajtó, mind a nagyközönség részéről. Ezek ellen megvédeni ügyünket és tényleges mivoltukban mutatni be félremagyarázott törekvéseinket: lap nélkül csak kis körben tudtuk.”⁴⁴

A feministákat elsősorban a férfi- és családelenesség vádjával illették ellenfeleik, illetve a férfi előjogokat féltők. A korabeli magyarországi feminista kiadványok szövegét megvizsgálva és a mozgalom tevékenységeit számba véve a nőmozgalmak történetének nagynevű kutatója, Karen Offen⁴⁵ által definiált két fő irányzat közül az itthoni esetben az úgynevezett relacionizmus rajzolódik ki, sokkal inkább mint egyfajta individualizmus. Az előbbi esetében a nőmozgalmi törekvések általában a társadalmi viszonyokra vonatkoznak, a nők társadalmi helyzetét mindig a férfitársadalommal való viszonyában, relációjában vizsgálják, és ebben a viszonyrendszerben követelnek méltó, egyenlő helyet és megbecsülést a nőknek. A nők társadalmi és politikai egyenlőségével pedig az egész társadalom érdekeit kívánják szolgálni. Az individualista irányzat elsősorban a nő helyzetének javítását, egyéni érvényesülésének jelentőségét emeli ki.

A másik szempont a lapindításnál a külföldi nőmozgalmak és szervezetek lapjainak példája volt, amelyeket járattak Budapestre, és a Feministák Egyesületének irodájában hozzáférhetővé tették, köztük például az alábbi folyóiratokat: *Die Frauenbewegung*, *Die Frau* (Berlin), *The Woman's Journal* (Boston), *La Femme Contemporaine* (Párizs), *Mutterschutz*, (Berlin), *Die Frau* (Berlin), *Der Abolitionist* (Drezda), *Die Neue Frauenkleidung* (Köln), *The Woman's Journal* (Boston). Felmerült tehát, hogy a külföldi nőmozgalmakat milyen hatékonyan segítik ezek a folyóiratok, és a hazai társadalmi nyilvánosság eléréséhez is szükség volna hasonló kiadványra.

A fentebbi megfontolásokból megindított feminista lapot *A Nő és a Társadalom* címmel 1913 végéig jelentették meg.⁴⁶ Ekkor azonban a periodika történetében jelentős változást hozó megújulás történt. A változtatásokra az adott lehetőséget, hogy az 1913-ban Budapesten megrendezett IWSA-kongresszuson a vártnál több résztvevő, mintegy 2–3000 küldött vett részt. A kongresszus szervezőiként a Feministák Egyesülete e többletbevételt a lap megújítására fordíthatta, mint arra Carrie Chapman Catt (az IWSA elnöke) is utalt a lap első számának címlapján közölt levelében.⁴⁷ Az új címmel és formátummal megje-

42 A lapindításról lásd még CZEFERNER 2019; KERESZTY 2013.

43 *A Nő és a Társadalom* 1907-ben a Feministák Egyesületének és a Nőtisztviselők Országos Egyesületének közös közlönyeként jelent meg.

44 MNL OL P 999. 1. d. 2/a. t. No. 9. Feministák Egyesülete Közgyűléseinek Jegyzőkönyvei, 1907.

45 OFFEN 1988; OFFEN 2000.

46 A lap tartalmi kérdéseiről lásd még Kereszty Orsolya és Czeferner Dóra hivatkozott munkáit.

47 Mrs. Carrie Chapman Catt üzenete. *A Nő* 1. (1914):1. címlap.

lenő *A Nő*⁴⁸ című lap így már fekete-fehér fotográfiákat is közölt, ami az akkori technikai lehetőségek legmagasabb színvonalát jelentette. Kezdetben kéthetente jelent meg, de a háború kitörése után már csak havonta. Ezt követően 1927-ig egyre rendszertelenebbül. 1919-ben például csak négy szám jelent meg, mert a Tanácsköztársaság alatt be volt tiltva a lap, az 1920-as évek elején pedig voltak olyan évek, amikor összesen csak egy-egy szám jelent meg általános beszerzési gondok, elsősorban a papírhiány, a nyomdai költségek növekedése, a befolyó tagdíjak és az előfizetők számának megcsappanása következtében fellépő anyagi gondok és politikai korlátozás következményeképpen.⁴⁹

A lap első számának megjelenésekor, 1914-ben Schwimmer Rózsa már Londonban tartózkodott, ahol az IWSA irodájának sajtófelelőssévé nevezték ki, és ettől fogva *A Nő* felelős szerkesztőjeként külföldről végezte a lappal kapcsolatos ügyeket. Az ezt követő években, főleg Schwimmer New Yorkba költözése után a szerkesztői feladatokat a Feministák Egyesületének más tagjai látták el, többek között Spády Adél, Teleki Sándorné (Szikra), Máday Margit, Pogány Paula, Mellerné Miskolczy Eugénia és Vámbéry Melanie. Az egyesület rövid ideig megjelentetett *Nők Lapja* címmel még egy folyóiratot a háború alatt 1916-tól.

Bár az eredeti szerkesztői koncepció és feminista üzenet tartalmilag változatlan maradt, a szerkesztői stratégiák sok tekintetben megváltoztak 1914-et követően az új névvel megjelent lapban. Így a korábbi gyakorlatnak megfelelően a lap rendszeresen közölte a nemzetközi nőmozgalom hírei mellett (amelyeket elsősorban az IWSA bulletinjének, a *Jus Suffragii*-nak szerkesztési elveit és anyagait átvéve állítottak össze)⁵⁰ a hazai eseményeket, beleértve a nőszerkezetek tevékenységét országszerte, a női munkavállalók, és ipari munkásnők helyzetét, valamint a politikai helyzetet, és azt, hogy mik történtek a választójogi reform kivívásának érdekében. A riportok, szociográfiák, publicisztikai írások mellett ismeretterjesztő cikkek is megjelentek, például az egészségügy, oktatás, nevelés, csecsemő- és anyavédelem, szociális ellátás kérdéseiről, illetve a pszichológia és a szexualitás témaköréből is hazai szerzőktől vagy fordítások alapján. Tárgyalták a cselédkérdést, illetve a lánykereskedelem és a prostitúció társadalmi veszélyeit. Szépirodalmi szövegeket szintén rendszeresen közölt *A Nő*, így novellákat, regényeket folytatásokban, esszéket, verseket, versfordításokat, többek között az alábbi hazai vagy külföldi szerzőktől: Kosztolányi Dezső (Eleonora Kalkowska versének fordításával⁵¹), Ady Endre, Balázs Béla, Dienes Valéria, Jászai Mari, Undi Mariska, Selma Lagerlöf, Ellen Key, Charlotte Perkins Gilman. A lap állandó rovataként könyvismertetéseket is publikált a feministák könyvtárába érke-

48 A lap első számának impresszuma: „*A Nő. Feminista folyóirat. Megjelenik minden hó 5.-én és 20.-án (Benne a Nőtisztviselők Országos Egyesületének hírei). A szerkesztőség tagjai: Bedy-Schwimmer Rózsa felelős szerkesztő, Szikra (gr. Teleki Sándorné), Pogány Paula. Laptulajdonos: Feministák Egyesülete. Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Mária Valéria u. 12. »A Nő« a Feministák Egyesületének, annak felvidéki, nagybecskereki, nagyváradi, nyíregyházi, szegedi és temesvári fiókjának és a »Férfiliga a nők választójoga érdekében« hivatalos közlönye. Lapunk tartalma csak a forrás megnevezésével vehető át.*” (*A Nő*, 1914)

49 Bár a lap indulásakor *A Nő* előfizetőinek száma jelentősen emelkedett, a háború utáni években az általános elszegényedés miatt csökkent. A fent felsorolt nehézségek következtében 1921-ben és 1922-ben összesen egy-egy lapszám jött ki egész évben, 1923-ban pedig kettő. 1924-ben már egy sem.

50 Erről lásd bővebben DiCENZO – ACSÁDY – HUDSON – SIPOS 2017.

51 *A síkoly* című vers 1914-ben jelent meg. A fordító, Kosztolányi Dezső szerkesztőséghez írt levelének közlését lásd SÁRKÖZI 2006.

zett hazai és külföldi kötetekről. A szerkesztőségi irodában volt a könyvtár akkoriban, ahol kölcsönzésre és a kötetek megrendelésére, vásárlására is mód volt.

A Nő szerkesztőségéhez írt levelek

A lap új missziójává az vált, hogy minél több emberhez jusson el, és egyre jobban támogassa az olvasói és előfizetői körét. Ezért a megújult külső mellé új terjesztői praktikák is társultak. A lap a Feministák Egyesületében tagdíjat fizető tagoknak (vidéken és a fővárosban) ingyenesen járt, emellett az ország legkülönbözőbb pontjain és külföldön is voltak előfizetői. A szerkesztőséghez érkezett levelek és levelezőlapok feladóinak postacímeiből kigyűjtött helységnevek tanúsága alapján előfizettek *A Nőre*, vagy ún. bemutatópéldányt kértek a lapból többek között az alábbi helyekről: Szeged, Nyíregyháza, Debrecen, Kecskemét, Székesfehérvár, Ajka, Békéscsaba, Nagyvárad, Arad, Esztergom, Korompa, Csorna, Dicsőszentmárton⁵², Túrócszentmárton, Magyarcséke, Vaskó, Szombathely, Koppányszántó, Kisjenő, hogy csak néhány települést emeljünk ki a sorból.⁵³

Az előfizetők a legkülönbözőbb foglalkozású, korú és társadalmi helyzetű nők és férfiak voltak, ami kiderül az aláírásokból, a feladó nevéből, vagy az előfizetéshez csatolt személyes hangú levelekből. A lap által közvetített feminista gondolatok elterjedéséről ad teljesebb képet az, hogy a magánszemélyek mellett például nőképző intézmények is járatták; így történetesen 1914-ben a nagyszalontai polgári leányiskola igazgatója is megrendelte a lapot.⁵⁴

A helyi előfizetőket a szerkesztők arra bíztatták, hogy terjesszék a lapot, és szerezzenek további előfizetőket. Így sok olyan válaszeleket kaptak, amelyben beszámolókat közöltek újabb előfizetők megnyeréséről, illetve arról, hogy az előfizetők saját ismeretségi körükben, illetve rokonaik között terjesztik a lapot: „*Talán érdeklí, hogy a Nő második száma nem csak nekem, hanem másoknak is nagyon tetszett és pl. vidéki sógornőm elő is fizetett a lapra*” – írja 1914-ben Dr. Fái Sándorné⁵⁵ Budapestről.

Selmecbányáról az akkor még huszoneves Kosáryné Réz Lola írt hosszú levelet⁵⁶ a szerkesztőségnek, amelyben beszámolt arról, hogy ő is igyekszik további előfizetőket megnyerni a lapnak. Közölt egy tucatnyi nevet az ismerősei közül, akiket érdekel a lap, köztük a helyi miniszteri tanácsos és a főiskola rektorának és tanárának nejei, egy másik főiskolai tanár és az evangélikus főesperes lányának nevével. Beszámolt róla, hogy „*szűkebb társaság előtt tartottam egy kis ismertető előadást illetve felolvasást feminizmusról*”, és kéziratot is küldött a szerkesztőknek közlésre.

Az előfizetők Kosáryné Réz Lolához hasonlóan más esetekben is felajánlották, hogy kéziratot küldenek, és a szerzői honorárium helyett lapelőfizetést kértek cserébe. A *Fehértemplom és Vidéke* című helyi lap munkatársa, Raikicsné Hauser Mária állami taní-

⁵² Az erdélyi településről érkezett levél feladója Dózsáné Vass Rózsika, az Ínségkezelő Hölgybizottság helyi tagja, épp kereskedelmi iskolát végző hölgy.

⁵³ A feladók körének teljes feltérképezése ennek a tanulmánynak nem célja, de a teljes listát a szerző közölni fogja más publikációban a közeljövőben.

⁵⁴ MNL OL P 999. 22. d. 30/a. t. No. 188. Nagyszalonta iskolaigazgató levele, 1914. október 10.

⁵⁵ MNL OL P 999. 22. d. 30/a. t. No. 14. Dr. Fái Sándorné levele, 1914.

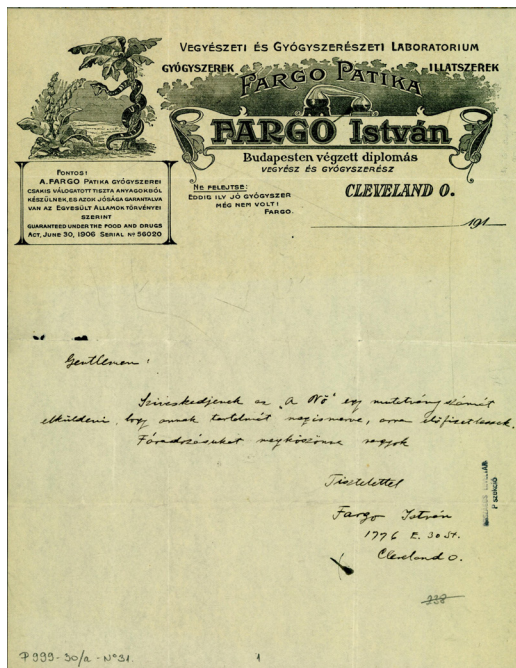
⁵⁶ MNL OL P 999. 22. d. 30/a. t. Kosáryné levele, 1914. A levél (amelynek említése itt a jelen publikációban első közlésnek számít) szövegének teljes forrásközlése folyamatban van.

tónó a Temes megyei Karasjeszenőről írta, hogy a lap „szellemi munkatársává” szeretne válni. Az *asszony tragédiája* címmel el is küldte saját írását, és a honorárium helyett lapot kért a szerkesztőségnek címzett levelében.⁵⁷

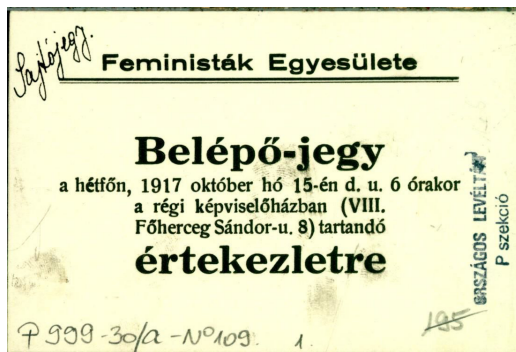
A feminista lap szerkesztői az olvasói kör kiszélesítésére tehát meghirdették azt a lehetőséget is, hogy a szerkesztőségnek címzett kérés alapján bárki kérhessen díjmentesen bemutatópéldányt, amelyet postán küldtek el. Az ezirányú kérések még akár a tengerentúlról is érkezhettek, mint például az a Clevelandből küldött levél, amelynek feladója az ottani magyar származású helyi gyógyszerész, Fargo István volt.⁵⁸

A bemutatópéldányok küldése mellett *A Nő* szerkesztői „cserepéldányt” ajánlottak fel más, kortárs folyóiratok szerkesztőségeinek, ami azt jelentette, hogy a feministák szerkesztőségébe elküldött kiadványokért megküldték *A Nő* egy példányát. Ezekkel a lehetőségekkel rengetegen éltek, amiről szintén a szerkesztőségnek címzett levelek gazdag levéltári forrása alapján tájékozódhatunk. Így például 1914. július 14-én kelt levelében a *Kassai Újság* kiadóhivatala kért cserepéldányt.⁵⁹ Folyóiratok és napilapok mellett különféle társaságok, társadalmi szervezetek, vállalatok, intézmények, könyvtárak is éltek a cserepéldány lehetőségével.

A Nő szerkesztői egyéb más módokon is igyekeztek nyilvánosságot szerezni ügyüknek és a lapnak. Jótékonyági rendezvényeket, rendeztek, továbbá képeslapot adtak ki. A rendezvényeket reprezentatív helyeken tartották, mint amilyen például a VIII. kerületi Főherceg Sándor utcai régi képviselőház, ahol sajtónyilvános értekezletet tartottak 1917 októberében. Pesti támogatóikat és az érdeklődőket olyan estekkel is meglepték, amelyekben felléptek a kor ismert művészei. Erre példa a Svábhegyi szállodában szintén 1917-ben megrendezett „*Eleven Újság*” a *Svábhegyen* című irodalmi estjük, ahol az alábbi hírességek tartottak felolvasást a meghívó szerint:

6. kép – Fargo István levele *A Nő* szerkesztőségének Clevelandből

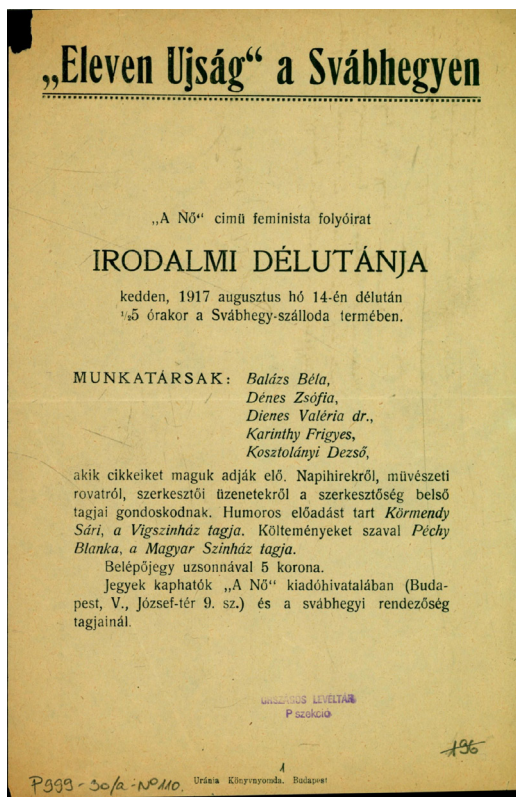

7. kép – Belépőjegy a Feministák Egyesületének rendezvényére, 1917.

57 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 60. Raikicsné Hauser Mária levele, 1914. október 24.

58 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 31. Fargo István levele, 1916.

59 MNL OL P 999. 30/a. t. No. 161. Levél a Kassai Újság kiadóhivatalától, 1914. július 14.

8. kép – Meghívó *A Nő* című folyóirat „Eleven Újság” a Svábhegyen című irodalmi estjére, 1917

9. kép – „Milyen furcsán öltözködtek hajdanában!” A Feministák Egyesülete által kiadott képeslap

Balázs Béla, Dénes Zsófia, Dienes Valéria, Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső. A rendezvényen továbbá Körmendy Sári, a Vígszínház tagja humoros előadást tartott, valamint Péchy Blanka, a Magyar Színház tagja költeményeket szavalt.

A kor változó divatjára utal a Feministák Egyesülete által kiadott képeslap, amelyen a karikatúrán megjelenő bő szárú, törökös nadrágot és turbánt viselő leányka a nők régi viseleteinek furcsaságán mosolyog.

A Nő című lap terjesztésébe a tagoknak és az előfizetőknek postai úton küldött példányai mellett a feministák önkénteseket vontak be. Számukra minden vasárnap a szerkesztőségben operatív ülést tartottak, ahol egyeztették, hogy Budapest utcáin, kávéházaiban és rendezvények helyszínein miként terjesszék a lapot.

A terjesztés új módjai is tudatos hálózatépítést feltételeztek. Rekonstruálható, hogy a tagság, az előfizetők és a szimpatizánsok szervezése mellett a szerkesztők jó kapcsolatokat ápoltak más lapok szerkesztőségeivel, újságíróival is.

Összegzés

Összegzésképpen elmondható, hogy *A Nő* a korabeli társadalmi nyilvánosságban új teret nyitott, és ugyanakkor integrálódni is tudott a közélet szférájába. A háború kitörése után, 1914 augusztusát követően a feminista nézetek megjelenítése mellett a lap jelentősége ab-

ban állt, hogy alternatív hangot ütött meg az általános háborúpárti médiumok között, és saját pacifista, háborúellenes, antiszovinista nézeteit következetesen képviselte. Emellett a lap gyakorlati segítséget is nyújtott a frontra vonuló katonák után egyedül maradt nőknek, akik családfenntartóvá váltak, majd később különféle módokon nyújtottak támogatást az özvegyeknek és árván maradtoknak.⁶⁰ Itt fontos megemlíteni, hogy a háború alatt igyekeztek példát mutatni abban is, hogy a nemzetközi szálakat életben tartották más nőszervezetekkel, elsősorban a WILPF keretein belül. Hangsúlyozták annak a fontosságát, hogy az egymással szembenálló országok női aktivistái maradjanak egymással szolidárisak. A nők szerepét abban látták, hogy hídként szolgáljanak az országok között, amint azt egy francia aktivista leveléből idézték a lapban.⁶¹

Az új, progresszív tartalom megjelenítése a hazai közéletben, az igényes szerkesztés és a társadalmi kapcsolatok tudatos építésének módja tehát jelentős sajtótörténeti fejleménnyé avatja *A Nő* című lapot. A századelő hazai feminizmusának itt bemutatott újabb társadalomtörténeti kutatásai a lap társadalmi kapcsolatainak vizsgálatával a mozgalom kiterjedtségének, hatásának, a női identitás és az együttműködés mintázatainak új olvasót nyújtja. A feminista civil szerveződés, a közös céllal létrejövő csoport belső kohézióját, a közös identitás létrehozását is szolgálta tehát a lap, teret engedve a tagok közötti együttérzés, női barátság és szolidaritás megjelenítésének. Az informális, érzelmi szálak a lap szerkesztésében és a kapcsolattartásban összefonódtak a politikai, érdekérvényesítési, racionális, instrumentális mozzanatokkal, azokkal a tudatosan vállalt értékekkel, amelyeket a lap képviselt és megjelenített nemcsak a mozgalom tagjai felé, hanem a korabeli magyar társadalmi nyilvánosság más terein is.

KÉPJEGYZÉK

1. kép A Pester Lloyd kiadó civil szervezeteknek is otthont adó székháza a budapesti rakparton (https://hu.wikipedia.org/wiki/Lloyd-palota#/media/Fájl:A_régi_Tözsde,_majd_Lloyd-palota.tif) [2020.10.20.]
2. kép *A Nő* szerkesztőségének címzett beregszászi előfizetői levél. (MNL OL P 999. 30/a. No. 132.)
3. kép A cenzúrahatalóság felszólító levelének első lapja, melyet Spády Adél szerkesztőnek írt. (MNL OL P 999. 30/a. t. No. 117., 1916.)
4. kép Hirdetések *A Nő* című lapban (*A Nő. Feminista lap.* Országos Széchényi Könyvtár FM3/6298.)
5. kép *A Nő és a társadalom* és *A Nő* című folyóiratok első számainak címlapja. (Országos Széchényi Könyvtár FM3/8763, 1907. és FM3/6298, 1914.)

⁶⁰ *A Nő* háborúellenes tartalmairól és a Feministák Egyesületének pacifizmusáról, valamint a háború alatti tevékenységéről lásd részletesen ACSÁDY 2015; SHARP – ACSÁDY – VUKOV 2017.

⁶¹ Lásd DICENZO – ACSÁDY – HUDSON – SIPOS 2017. 232.

6. kép Fargo István levele *A Nő* szerkesztőségének Clevelandből (MNL OL P 999. 30/a. t. No. 31., 1916.)
7. kép Belépőjegy a Feministák Egyesületének rendezvényére. 1917. (MNL OL P 999. 30/a. t. No. 109., 1917.)
8. kép Meghívó *A Nő* című folyóirat „*Eleven Ujság*” a *Svábhegyen* című irodalmi estjére. 1917. (MNL OL P 999. 30/a. t. No. 110., 1917.)
9. kép A feministák Egyesülete által kiadott képeslap. (MNL OL P 999. 30/b. t.)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
P 999 Feministák Egyesületének iratai (1904–1959)

SAJTÓFORRÁSOK

- A NŐ, 1914

IRODALOM

- ACSÁDY 1999 ACSÁDY Judit: A magyarországi feminizmus a századelőn. In: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Szerk. PÜSKI Levente – TÍMÁR Lajos – VALUCH Tibor. Debrecen, 1999. 295–309.
- ACSÁDY 2007 ACSÁDY, Judit: “In a Different Voice”: Responses of Hungarian Feminism to the First World War. In: *The Women’s Movement Wartime. International Perspective, 1914–1919*. Eds. FELL, Alison S. – SHARP, Ingrid. London, 2007. 105–123.
- ACSÁDY 2011 ACSÁDY, Judit: Diverse Constructions: Feminist and Conservative Women’s Movements and their Contribution to the Reconstruction of Gender Relations in Hungary after the First World War. In: *Aftermaths of War. Women’s Movements and Female Activists, 1918–1923*. Eds. SHARP, Ingrid – STIBBE, Matthew. Leiden, 2011. 309–333.
- ACSÁDY 2015 ACSÁDY Judit: „Beszéljen a szívünk”. Hábortüellenes hangok a hazai és nemzetközi nőmozgalomban az I. világháború idején. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 5. (2015):2. 1–20. (<http://tntefjournal.hu/vol5/iss2/acsady.pdf>) [2020.09.22.]

- ACSÁDY – MÉSZÁROS 2016 ACSÁDY Judit – MÉSZÁROS Zsolt: Feminizmus a fővárosban és vidéken a múlt századelőn. In: *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. Szerk. PAP József – TÓTH Árpád. Budapest, 2016. 486–502. (Rendi társadalom – polgári társadalom 28.)
- ACSÁDY – MÉSZÁROS 2018 ACSÁDY Judit – MÉSZÁROS Zsolt: A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolat (1908–1929). A női szolidaritás megnyilvánulásai a hazai feminista mozgalomban. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 8. (2018):2. 80–96. (http://tntefjournal.hu/vol8/iss2/acsady_meszaros.pdf) [2020.09.22.]
- BALDASSARI – DIANI 2007 BALDASSARI, Delia – DIANI, Mario: The Integrative Power of Civic Networks. *American Journal of Sociology* 113. (2007):3. 735–780.
- BALOGH 2014 BALOGH János Mátyás: *Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése*. Doktori disszertáció. Budapest, 2014.
- BÓDY 2003 BÓDY Zsombor: *Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890–1938*. Budapest, 2003.
- BOSCH – KLOOSTERMAN 1990 *Politics and Friendship. Letters from the International Woman Suffrage Alliance, 1902–1942*. Eds. BOSCH, Mineke – KLOOSTERMAN, Annemarie. Columbus, 1990.
- BUZINKAY 1993 BUZINKAY Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest, 1993.
- CZEFERNER 2014 CZEFERNER Dóra: Az osztrák-magyar nőmozgalom nemzeti és transznacionális jellege. In: *Mesterek és tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről*. Szerk. BÖHM Gábor – FEDELES Tamás. Pécs, 2014. 154–168.
- CZEFERNER 2019 CZEFERNER Dóra: A magyarországi feminista mozgalom első hivatalos lapja: A Nő és a Társadalom (1907–1913). *ArchívNET* 19. (2019):2. (<http://www.archivnet.hu/a-magyarorszag-i-feminista-mozgalom-elso-hivatalos-lapja-a-no-es-a-tarsadalom-1907-1913>) [2019. 04. 07.]
- DiCENZO – ACSÁDY – DAVID – SIPOS 2017 DiCENZO, Maria – ACSÁDY, Judit – DAVID, Hudson – SIPOS, Balázs: Mediating the National and the International: Women, Journalism and Hungary in the Aftermath of the First World War. In: *Women Activists Between War and Peace Europe. 1918–1923*. Eds. SHARP, Ingrid – STIBBE, Matthew. London, 2017. 173–219.
- ELEKES 2002 ELEKES Irén Borbála: A századforduló feminista folyóirata. A Nő és a Társadalom (1907–1913). *Könyv, könyvtár, könyvtáros* 11. (2002):9. 40–48.

- FRASER 1990 FRASER, Nancy: Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critiques of Actually Existing Democracy. *Social Text* (1990):25–26. 56–80.
- GYÁNI 2006 GYÁNI Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténet szempontjából. *Médiakutató* 7. (2006):1. 57–64.
- GYÁNI – KÖVÉR 1998 GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 1998.
- GYÁNI – NAGY 2006 *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Szerk. GYÁNI Gábor – NAGY Beáta. Debrecen, 2006.
- HAAN – DASKALOVA – LOUTFI 2006 *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Eds. HAAN, Francisca de – DASKALOVA, Krassimira – LOUTFI, Anna. Budapest – New York, 2006.
- HORVÁTH 1995 HORVÁTH Ágnes: Nők és politika a század első évtizedeiben. In: *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Szerk. VALUCH Tibor. Budapest, 1995. 370–388.
- HUSZADIK SZÁZAD 1913 A Társadalomtudományi Társaság 1913. november 25-én tartott rendezvényének beszámolója: A sajtó társadalmi jelentősége. *Huszadik Század* 14. (1913):2. 696–708.
- KERESZTY 2011 KERESZTY Orsolya: „A Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért (1907–1913). Budapest, 2011.
- KERESZTY 2013 KERESZTY, Orsolya: A Great Endeavor. The Creation of the Hungarian Feminist Journal A Nő és a Társadalom (Woman and Society) and Its Role in the Women's Movement, 1907–1913. *Aspasia* 7. (2013):1. 92–107.
- KÉRI 2008 KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs, 2008.
- KOVÁCS 2019 KOVÁCS Krisztina: A csábítás művészete. A Nyugat reklámhirdetéseiről. *Kalligram* 28. (2019):9. 71–86.
- KRÁSZ 2019 KRÁSZ Lilla: A nő történet és a kommunikációtörténet historiográfiai perspektívából. In: *A női kommunikáció története*. Szerk. SÍPOS Balázs – KRÁSZ Lilla. Budapest, 2019. 9–17.
- N. SZEGVÁRI 1981 N. SZEGVÁRI Katalin: *Út a nők egyenjogúságához*. Budapest, 1981.
- NAGY – S. SÁRDY 1997 *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetekben*. Szerk. NAGY Bea – S. SÁRDY Margit. Debrecen, 1997.
- OFFEN 1988 OFFEN, Karen: Defining feminism: a comparative historical approach. *Signs: A Journal of Women in Culture and Society* 14. (1988):1. 119–157.
- OFFEN 2000 OFFEN, Karen: *European Feminisms, 1790–1950. A Political History*. Stanford, 2000.

- PALASIK – SIPOS 2005 *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon.* Szerk. PALASIK Mária – SIPOS Balázs. Budapest, 2005.
- PAPP 2004 PAPP, Claudia: *„Die Kraft der weiblichen Seele”. Feminismus in Ungarn, 1918–1941.* Münster, 2004.
- PETŐ – SZAPOR 2004 PETŐ Andrea – SZAPOR Judit: A női esélyegyenlőségre vonatkozó női felfogás hatása a magyar választójogi gondolkodásra 1848–1990. In: *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban. Adalékok a magyarországi jog természetrajzához.* Szerk. SAJÓ András. Budapest, 2004. 136–175. (Recepció és kreativitás. Nyitott magyar kultúra sorozat)
- PORTA – DIANI 2006 PORTA, Donatella – DIANI, Mario: *Social Movements. An Introduction.* Malden, 2006.
- RÁKÓCZY 1978 RÁKÓCZY Rozália: *Katonai sajtó. Adalékok a Tanácsköztársaság katonai sajtójához.* Disszertáció. Budapest, 1978.
- SÁRAI SZABÓ 2009 SÁRAI SZABÓ Katalin: „Családi élet örízői, magyar református anyák, asszonyok...”. Nők a két világháború közötti református egyházi sajtóban. *Médiakutató* 10. (2009):1. 83–94.
- SÁRAI SZABÓ 2014 SÁRAI SZABÓ Katalin: Normakövető női emancipáció. A konzervatív nőmozgalom Magyarországon a 19. század végén, 20. század elején. *Replika* 23. (2014):85–86. 85–106.
- SÁRKÖZI 2006 SÁRKÖZI Éva: „Kedves szerkesztő kisasszony”. Kísérlet egy ismeretlen Kosztolányi-levél megfejtésére. *Irodalomtörténet* 37/87. (2006):2. 242–249.
- SIPOS 2004 SIPOS Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében.* Budapest, 2004.
- SIPOS 2011 SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat.* Budapest, 2011.
- SCHWARTZ – THORSON 2014 SCHWARTZ, Agatha – THORSON, Helga: *Shaking the Empire, Shaking Patriarchy: The Growth of a Feminist Consciousness Across the Austro-Hungarian Monarchy.* Riverside (CA), 2014.
- SHARP – ACSÁDY – VUKOV 2017 SHARP, Ingrid – ACSÁDY, Judit – VUKOV, Nikolai: „Internationalism, Pacifism, Transnationalism”. Women’s Movements and the Building of a Sustainable Peace in the Post-War World. In: *Women Activists Between War and Peace Europe: 1918–1923.* Eds. SHARP, Ingrid – STIBBE, Matthew. London, 2017. 82–122.
- SZABÓ 2009 SZABÓ Dániel: Sajtóhirdetések a régi Magyarországon. *Korunk* 20. (2009):4. 81–86.

- SZAPOR 2018 SZAPOR, Judith: *Hungarian Women's Activism in the Wake of the First World War. From Rights to Revanche*. London, 2018.
- SZÉCSÉNYI 2013 SZÉCSÉNYI Mihály: Nőkongresszus Budapesten, anno. *Budapest* 36. (2013):7. 2–5.
- TÓTH 2005 TÓTH Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesület társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, 2005.
- VÖRÖS 2018 VÖRÖS Katalin: A nők szerepe a Magyar Iparoktatás folyóiratban – a női iparoktatás és munkavállalás megítélésének változásai az első világháború éveiben. *Per Aspera Ad Astra* 5. (2018):2. 137–159.
- ZIMMERMANN 1999 ZIMMERMANN, Susan: *Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Budapest – Wien, 1999.
- ZIMMERMANN 2009 ZIMMERMANN, Susan: The Challenge of Multinational Empire for the International Women's Movement. The Habsburg Monarchy and the Development of Feminist Inter/national Politics. In: *Globalizing Feminisms 1789–1945*. Eds. OFFEN, Karen. London, 2009. 153–169.

The Woman. Feminist Journal

Correspondence, editorial strategies and networks of subscribers, 1914–1927

by Judit Acsády

(Summary)

The Association of Feminists (founded in 1904 in Budapest by Vilma Glücklich and Rózsa Schwimmer) was one of the social organizations being active in the flourishing civil life of the turn of the century in the Austro–Hungarian Monarchy. The organizations played an active life in the reform processes and in the articulation of the interests of different social groups.

Schwimmer Rózsa proposed to launch a feminist periodical as the journal of their own movement. *Woman and Society* came out in 1907 as the bulletin of two organizations, the Association of Feminists and the National Association of Women Clerks. The editors were conscious of the importance of spreading the ideas of the movement and reaching a wider circle of supporters. As a social movement periodical *The Woman and Society* served its function to create an alternative public space for feminist ideas. The editors of the Hungarian feminist journal were in connection with the editorial board of the *Jus Suffragii* and exchanged the news of the international women's movements.

The periodical of the Feminist Association in Budapest changed its title in 1914 to *The Woman. Feminist Journal*. It appeared as a fortnightly with a different layout, including more illustrations and also black and white photographs. The journal since then gained an increasing interest and became spread to many different parts of the country. It also had subscribers abroad.

The recent study examines the network of subscribers on the base of the archival source of the letters to the editors. The correspondence is also suitable for the examination of the editors' strategies to disseminate the journal and reaching an even wider public of readers for their case of women's emancipation.

Kéri Katalin

Tornázó lányok, sportoló nők a 19–20. század fordulóján Magyarországon

Bevezetés

A tanulmány egy olyan sport- és nőtörténeti összefoglalás, amely a magyar női sportok és a leányiskolai testnevelés 19–20. század fordulóján végbement, leginkább a közép- és felső társadalmi rétegek, közülük is az akkori városok nőtagjait érintő kibontakozását mutatja be. A kutatás alapját a korabeli magyar sajtó témával kapcsolatos cikk- és képanyagának vizsgálata adta. Ez a feltárás egy korábban megkezdett, eredményeit tekintve részben már publikált kutatás továbbvitt, az Arcanum gazdag adatbázisának felhasználásával készült, bővített változata, mely a szerző tágabb nőtörténeti kutatásainak keretei közé illeszkedik.¹ A kutatás egyik legfőbb eredménye annak a korábbiaknál pontosabb feltárása volt, hogy hogyan függött össze a női emancipáció a sporttevékenységek (különösen a korcsolyázás, a kerékpározás és a női tornázás) demokratizálódásával, illetve hogy milyen vélemények fogalmazódtak meg a testedzéssel foglalkozó nőkről. A női testmozgási formák története nem csupán a sporttörténet, hanem többek között a nevelés-, a divat- és a technikatörténet szempontjából is fontos összefüggéseket tár fel.

Kutatástörténeti előzmények

A női/emberi test, a nő biológikuma az utóbbi években kiemelten és folyamatosan a történeti-orvostörténeti, illetve pszichológiai-antropológiai kutatások tárgya volt.² Ahogyan egyik meghatározó és iránymutató, összegző ígérennyel íródott tanulmányában Németh András jelzi, ezek a kutatások (eltérően a korábbi, hagyományos antropológiai vizsgálódások szemléletmódjától) „az emberi test történeti és kulturális meghatározottságát hangsúlyozzák”.³ Mindennek kiindulópontja tulajdonképpen az a gondolat, hogy az emberek különböző korokban (és földrajzi területeken is!) eltérő módon viszonyulnak a saját testükhöz, illetve a másik emberhez.⁴ Ez természetesen a férfi-női kapcsolatok, a női test, a leánytestnevelés és a női sportok története vonatkozásában is igaz, így kijelenthető, hogy a *performative turn* hatására kibontakozott kutatások a korábbiakhoz képest új, más megközelítéseket hoztak a nőtörténet és a lánynevelés feltárásában is. A lányok tervszerű testedzésének és a női sportoknak az elterjedése éppúgy a 19. századra tehető a nyugati világban, mint ahogyan az egészségvédelemre irányuló kiemelt (állami és egyéni) figyelem megjelenése. Éppen ezért nem meglepő, hogy az ezekkel a tématerületekkel foglalkozó elemzések döntő része az elmúlt 150–200 év jelenségeit és történéseit veszi szemügyre.⁵

1 Lásd: KÉRI 2018.

2 Lásd például: SHOERTER 1982; BÄDER 1964; BÄDER 1968; RAHAIM 2007; stb.

3 NÉMETH 2009. 124.

4 NÉMETH 2009. 125.

5 Lásd például: COSTA – GUTHRIE 1994; POWELL 1981; TERRET – ZANCARINI-FOURNEL 2006.

Ezek mellett a 19. század testnevelés- és sporttörténetére fókuszáló művek mellett azonban számos, az egyes országok leánytestnevelésének kezdeti időszakát és fejlődéstörténetét, az újkor korábbi századait bemutató elemzés is született az elmúlt évtizedekben.

Magyarországon a nevelés-, a nő-, a sport- és a testneveléstörténeti munkák közül számos közül a női testmozgás történetéről szóló adatokat és elemzéseket, köztük például a Földes Éva, Kun László és Kutassi László által írt kötet: *A magyar testnevelés és sport története*.⁶ Hadas Miklós férfiakról írott, *A modern férfi születése* című könyve⁷, illetve *A nőnevelő tornászai*⁸ című tanulmánya is bőségesen tartalmaz a női testtel kapcsolatos, illetve a test kiműveléséről szóló részleteket. Zeidler Miklós pedig munkáiban⁹ a 19. századi nemzetépítés és a korabeli sport kibontakozásának összefüggéseit mutatta be, szintén kitérve a lányok testi nevelésének több részletére. E tanulmány szerzője egy korábbi írásában a 18–19. század női testtel, leánytestneveléssel kapcsolatos főbb hazai írott, nyomtatott forrásait mutatta be.¹⁰ A téma feldolgozásához fontos segítséget nyújthat a *Herkules* című sportfolyóirat alapítója és 1884–1915 közti szerkesztője, az író, színházigazgató Porzsolt Kálmán (1860–1940) korabeli gyűjteménye¹¹, amely a testi nevelés jogi hátterét tárta fel. Több olyan, egy-egy korszak vagy iskola leánytestnevelésével kapcsolatos tanulmányt is említhetünk, mint például Aranyi Imrének a *Testnevelés a Dóczy leányiskolában*¹² című, a híres debreceni intézmény történetéhez számos adatot tartalmazó írásműve, vagy a női sportokról fragmentáltan adatokat közlő más helytörténeti munkák.

Kutatásaink során fontos cikkanyaggal szolgáltak a korabeli hazai sportlapok, így például a *Sport-Világ* (1893-tól), a *Herkules* (1884-től), a *Kerékpár-Sport* és a *Kerékpáros Hölgyek Lapja* (1897-től), a *Nemzeti Sport* és a *Magyar Vízi Sport* (1903-tól)¹³, a *Sporthírlap* (1909-től) és a *Jó Egészség* (1901-től). Felhasználtunk továbbá számos olyan cikket, amelyek képes hetilapokban vagy napilapokban jelentek meg.

Történeti háttér

Magyarországon a kapitalizmus kibontakozása, a népességnövekedés, a polgárosodás, a városiasodás, a közlekedés és a szolgáltatások fejlődése határozta meg a 19. század végének és a 20. század elejének, a dualista államberendezkedésnek (1867–1918) a korszakát. Az 1867-es kiegyezést követő négy évtizedben Magyarország lakossága 13,6 millióról 18,3 millióra nőtt. A magyarországi városfejlődés jelentősebb szakasza is a századfordulótól bontakozott ki, bár ekkor is túlsúlyban volt a vidéki, agrárjellegű településeken élő népesség aránya. A városok (belvárosok) városias külsőt öltöttek, sok magyar település mai arcu-lata abban az időben alakult ki (bankok, szállodák, városházák, lakóépületek, posták épültek). A városokban terjedtek a civilizáció vívmányai, szaporodtak az iskolák, utat törtek az új találmányok, kialakult a modern tömegközlekedés. A nők esetében Magyarországon

⁶ FÖLDES – KUN – KUTASSI 1982.

⁷ HADAS 2003a.

⁸ HADAS 2003b.

⁹ Lásd például: ZEIDLER 2006.

¹⁰ KÉRI 2015.

¹¹ PORZSOLT 1886.

¹² ARANYI 1993.

¹³ *A Magyar Evezős Sport*, majd *Magyar Vízi Sport* 1908-ban egyesült a *Nemzeti Sport*tal.

is – csakúgy, mint Nyugat-Európában – főleg a városi nők különböző rétegeire volt jellemző az életmód megváltozása, a tanulási lehetőségek kibővülése. A nőemancipáció lassú lépésekkel haladt, pedig sok tucatnyi nőegylet (köztük az 1904-ben megalakult, kiváló és sokrétű nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező, a női választójogért folyamatosan harcoló Feministák Egyesülete) működött az országban. A női esélyegyenlőség megteremtésének összetett folyamatában fontos állomás volt a sport különböző területeinek e tanulmányban bemutatott meghódítása.

A 19–20. század fordulója sok más változás mellett tehát Magyarországon is a női sportok kibontakozásának időszaka volt. A séta, a kirándulás mellett a mozgásnak új, korábban nem ismert és nem gyakorolt formái is szokásba és divatba jöttek. A legtöbb sportág esetében, mely a nők körében elterjedt, a közvélemény (főként a férfiak jelentős része, de nem csak ők) eleinte rosszállását fejezte ki. A nőknek ezért szinte minden egyes sportág és mozgásforma esetében meg kellett vívniuk a maguk „emancipációs küzdelmét”, ugyanúgy, mint az élet más területein, a jogban, az oktatásügyben vagy a gazdaságban.¹⁴ A nők által művelt biciklizés, korcsolyázás, teniszezés, úszás, vívás, vadászat, íjászat és a tornagyakorlatok társadalmi szintű elfogadása Magyarországon is lassú folyamat volt, általában a századfordulóig váratott magára. E sportágak művelésének a szigorú erkölcsi szabályok mellett természetesen a ruhadivat is jelentős korlátokat szabott. A fűzők, az abroncsos és turnűrös szoknyák, a több méternyi kelmet tartalmazó ruhák eltűnése és egyszerűsödése, a reformruhák megjelenése tette csak igazán lehetővé a női test szabad mozgását. Az iskolatörténet forrásait elemezve kitűnik, hogy előbb az alsó-, majd az 1880-as évektől a középfokú lányiskolákban is kötelező tantárgy lett a testnevelés, elsősorban német és svéd példákat követtek a tornagyakorlatok kialakítása során.

A nők és a téli sportok

A korcsolyázás az egyik első olyan sporttevékenység volt, amely a magyar társasági életben már az 1870-es évekre megjelent. A sporttörténeti szakkönyvek az európai korcsolyázás kezdeteit a 13–14. századra teszik, amikor a németalföldi lakosság sportolás vagy téli közlekedés céljából lábára csont, majd később vas és fa kombinációjával készült korcsolyát kötött.¹⁵ Magyarországon egészen az 1860-as évekig a korcsolyázás nem volt divatos sportág, a nők körében pedig különösen nem. Az 1860-as évek végén – vélhetőleg a bécsi korcsolyázóegyesület megszervezésének hírére – a magyar fővárosban is szervezkedni kezdett néhány fiatalember, hogy meghonosítsa és elterjessze ezt a sportágat. 1869-ben így létrejött a Pesti, későbbi nevén (1872 után) Budapesti Korcsolyázó Egylet (BKE)¹⁶, Kresz Géza kezdeményezésére, Eötvös József és gróf Andrássy Manóné támogatásával. 1870. január 29-én Rudolf trónörökös jelenlétében nyílt meg a pesti korcsolyapálya.¹⁷ A nők és ifjú leányok számára eleinte kifejezetten károsnak vélték ennek a testmozgásnak az elsajátítását és gyakorlását. Persze, nem a korcsolyázóegyesület alapítói, hanem egyes nevelők, akik úgy gondolták, hogy a leányok letérnek az erény útjáról, ha a lábukra kor-

¹⁴ Lásd például: BARACSKAI 1997; GERHÁRD – MEZŐ 1932.

¹⁵ KUN 1984. 107.; UMMINGER 1992. 90–91.; KONRÁD Géza: A korcsolyázó sportról. *Uj Idők*, 1900. január 14. 62.

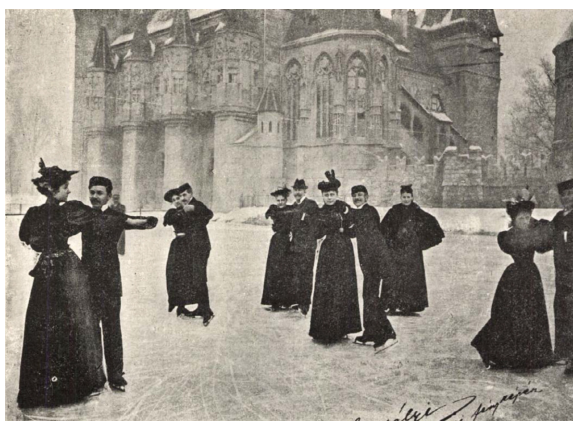
¹⁶ LÉH – KOZÁK 2005. 27.

¹⁷ KINDZIERSZKY 1968. 42.

csolyát csatolnak. Voltak orvosok is, akik azt gondolták, hogy a fiatal női szervezetnek árt a korcsolyázás, meghűlés és egyéb betegségek okozója lehet, vagyis az egészségre ártalmas, ezért a lányok számára kerülendő szórakozás.¹⁸

Budapesten, a városligeti tavon azonban egyre többen és többen merészkedtek a befagyott víztükörrre. A korabeli újságok tudósításai szerint a leányok tanulását mindig is támogató magyar vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Eötvös Józsefnek és két leányának nagy szerepe volt abban, hogy más nők is korcsolyát csatoltak: a miniszter és gyermekei ugyanis jó példával jártak elől, hiszen gyakran látogatták a jégpályát. A *Herkules* című sportlap így írt erről a pesti korcsolyapálya 25 éves évfordulóján: „Ezt [t.i. a verkli-szóra történő, vidám korcsolyázás híret – K. K.] meghallotta Eötvös József báró egykori kultuszminiszter s kiment két leányával nézni a korcsolyázókat, kik nagy érdeklődéssel kísérték az akkor nálunk még új sportot. A választmányi tagok látván az érdeklődést, küldöttségileg mentek fel a miniszterhez, hogy engedje meg leányainak a korcsolyázásban való részvételt. A mama ellene volt, éppen így az öreg háziorvos is, ki akként fejezte ki magát, hogy a »kuszkolondizás« nagyon egészségtelen dolog. Erre azonban Eötvös báró kijelentette, hogy a tiszta levegőben való mozgás csak a javára szolgálhat az egészségnek és megengedte a bájos bárókisasszonyoknak, hogy korcsolyázzanak. Ez hírül ment a pesti előkelő körökben, és pár nap múlva egy egész sereg szebbnél szebb fiatal hölgy vett részt az új sportban.”¹⁹ Eleinte a példa és a kíváncsiság inkább a férjes asszonyokat vonzotta a jégre, főként az arisztokrata hölgyek köréből. 1872-ben viszont a magyar képes hetilap, a *Vasárnapi Ujság* egyik száma már arról számolt be, hogy a korcsolyasport a nők körében teljesen elterjedt. Az újságíró szerint valószínűleg azért, mert ez a mozgásforma könnyű és kellemes időtöltés.²⁰ Ugyanezt erősítette meg csaknem másfél évtized múlva a lap egy másik cikke, képes riportban nyújtva beszámolót a Városligeti Műjégpálya női és férfi korcsolyázóiról.²¹ 1885-ben egy cikkíró a tánc mellett a korcsolyázást említette egyedüli női sportként: „Megpróbáltunk már ugyyszólva minden testgyakorlatot a nőkkel megkedveltetni, de nálunk a nők, kivéve pár mágnásnőt, egyet sem karoltak fel igazán. Nálunk a nők nem halásznak, kirándulásban nem gyalognak, nem labdázanak, nem vívnek, nem csónakáznak, nem tornáznak, alig egy keveset úsznak és korcsolyáznak és sokat táncolnak.”²²

Emellett biztosan több dolog is szerepet játszott abban, hogy a nők egyre nagyobb számban keresték fel a jégpályákat. Egyrészt az egyesületek, a jégpályák fejlődése, kiépülése, másrészt a korcsolya tökéletesedése (a Halifax-rendszerű fémkorcsolyát felváltotta a vékony pengéjű acélkor-

1. kép – A Városligeti Műjégpályán

18 JEGES MEDVE: A jégspport bölcsőkorából. *Uj Idők*, 1896. január 12. 66–67.

19 Báró Eötvös József és a korcsolyázás. *Herkules*, 1895. február 15. 35.

20 Á. R.: Korcsolyázó nő. *Vasárnapi Ujság*, 1872. január 7. 4.

21 MARKÓ Miklós: Alakok a jégről. *Vasárnapi Ujság*, 1896. január 19. 36–38.

22 Nyilazó társaság. *Herkules*, 1885. június 2. 4.

csolya), továbbá a műjéggyártás korszerűsítése.²³ A korcsolyázás külön ruhadivatot hívott életre. A magyar újságokban a korcsolyasporttal összefüggő, 19. század végén keletkezett írások tetemes részét teszik ki azok a rajzos tudósítások, melyeket a női olvasók számára írtak a párizsi, bécsi és pesti korcsolyázóruhákról. Türelmetlen hölgyek követeltek újabb és újabb modelleket az újságoktól, melyek olvasói levelekre válaszolva vadonatúj ruhák rajzait közölték.²⁴ Még a századvégen is gyakran olvashatunk efféle híradásokat az újságokban, és tél elején minden évben szokás volt az, hogy a jégpálya megnyitására külön toilletet csináltattak az asszonyok.²⁵ A nők számára a korcsolyázás tehát több volt, mint

„COLUMBUS“
 Legújabb korcsolya találmány
 mely az 1890-iki bécsi gazd. kiállításon nagy díszoklevéllel lett kiténtetve.
 Árak:
 Columbus) 20, 21 22 cm. h. lábra p. 7. l.
 korcsolya) 23, 24 23 cm. h. lábra p. 8.—
) 29—31 cmig h. lábra p. 855
 A hány centimeter hosszú a láb illeleg a cipő olyan szamu korcsolya rendelendő

Achilles csuklósíj { gyermeklábra 1. sz. parja }
 { női lábra 2. „ „ } 1 frt 20
 { férfi „ 3. „ „ }

5 másodperc alatt fel- és lesröfolható.
 Rendelhető: **Rohonczy G.** Budapest, Andrassy-ut 12.
 Fiók: Bécs I. Kátrnerr. 1.

2. kép – Columbus korcsolyacipő (hirdetés)

3. kép – Korcsolya-toilette

holmi sport. A fiatal lányok a jégpályán fiatalemberekkel ismerkedhettek, találkoztak a hódolóikkal, a férjes asszonyok számára pedig a jégpálya a társasági élet és a „divatbemutató” egyik színtere volt a 19. század végén.

1908-ban a sportág egyik elképesztő női eredményéről is olvashattak a magyar érdeklődők: egy magyarországi hölgy, Kronberger Lili (1890–1974) ugyanis Troppauban műkorcsolyázó világbajnok lett, mégpedig a férfiak bajnokságán, mivel női bajnokság akkor még nem is volt.²⁶ Az aranyérmét még három alkalommal tudta megszerezni, 1909-ben, 1910-ben és 1911-ben az orosz bajnokságon.²⁷ Kodály Zoltán ösztönzésére – akinek baráti köréhez tartozott – ő mutatta be elsőként zenei kísérettel a gyakorlatait, mégpedig úgy, hogy egy katonazenekar a jégpálya szélén játszott, miközben ő korcsolyázott.²⁸ Sok évti-

²³ KUN 1992. 210.

²⁴ A jégen. *Vasárnapi Ujság*, 1879. január 12. 21.; Neogrády Antal rajza: Segítség nélkül. *Uj Idők*, 1896. január 12. 60.; A korcsolya-sport gyermekkorából. *Vasárnapi Ujság*, 1907. január 13. 27.

²⁵ IGNOTUS 1985. 37.

²⁶ Kronberger Lili műkorcsolyázó világbajnok... *Vasárnapi Ujság*, 1908. február 2. 90.

²⁷ MÉL 3. kötet 1981. 446.

²⁸ MÉL 3. kötet 1981. 446.; A Hall of Fame-be is beválasztották. *Nemzeti Sport*, 2000. december 16. 11.

4. kép – Kronberger Lili

zeddel később a *Népsport*-ban írtak a tehetséges, 11 éves korától az osztrák Viktor Seibert edző irányításával korcsolyázó sportolónőről, felidézve róla az 1908-as, *Sport im Wort* című berlini lapban közölt hírt: „Kronberger főlénye már a kötelező gyakorlatokban kitűnt, a szabadkorcsolyázásban pedig bizonyossá vált. Gyakorlata újszerű és egyéni volt és sokkal nagyobb lendület jellemezte, mint bármikor azelőtt.”²⁹ Itt írtak arról is, hogy Kronberger Lilit még akkor is foglalkoztatta a kűrök és a megfelelő zene kiválasztásának kérdése, amikor már versenyzőként visszavonult. A témáról több cikket is írt.³⁰ A Nemzetközi Korcsolyaszövetség (ISU) egyedüli magyar korcsolyázóként őt választotta be a Hírességek Csarnokába (Hall of Fame).³¹

Magyarországon a 19. század második felében több olyan téli sportnak is hódoltak a hölgyek, amelyek korántsem demokratizálódtak úgy, mint a korcsolyázás. A síelés, a szánkózás, a „jég-hockey” csak kevesek, főként a gazdag nők sportja volt. A szánkózásról 1909-ben a *Herkules* című, sportokkal foglalkozó lapban Kmetykó János testnevelő tanár azt írta, hogy a zugligeti villamos végállomásánál tolonganak a szánkózni vágyók: „Ahol egy-két évvel ezelőtt néhány jómódi diák gyerek egyszerű faszánkóján titokban gyakorolta magát, ott ma már ezrével tolong a sportoló: öreg, fiatal, szegény, gazdag, nő, férfi egyaránt. Már nem egyszerű, saját készítette szánkón, hanem a legmodernebb járműveken.”³² A cikkíró felhívta a figyelmet a nagy sebességgel történő szánkózás veszélyeire, valamint az illendő öltözködésre is, és fontosnak tartotta volna megfelelő, biztonságos szánkópályák kialakítását a budai hegyekben.

A nők és a kerékpározás

A századvég Magyarországon feltűnt egy új, a társadalom széles rétegeiben elterjedő sportág, a kerékpározás³³, melynek hívei ugyanolyan akadályokkal kellett, hogy megküzdjenek, mint 20–25 évvel azelőtt a korcsolyázás hódolói. A férfiak körében a kerékpározás hamar elterjedt, ám a nők számára ezt eleinte veszedelmes, az illemmel összeegyeztethetetlen sportnak tartották a kortársak. Több ellenző úgy vélte, hogy a nők csak azért akarnak kerékpározni, hogy lobogó ruháikat mutogassák és gavallérokat szerezzenek.

A *Pesti Napló*-ban 1897-ben Hock János egy, a kerékpározást általában ismertető³⁴, majd a kerékpározók kritikáját adó tárcáit³⁵ követően több lapszámon át közölték kerék-

29 ANTAL Zoltán: „Aranyeső” a jégen. *Népsport*, 1986. január 31. 6.

30 ANTAL Zoltán: „Aranyeső” a jégen. *Népsport*, 1986. január 31. 6.

31 A Hall of Fame-be is beválasztották. *Nemzeti Sport*, 2000. december 16. 11.

32 A szánkó-sportról. *Herkules*, 1909. január 15. 11.

33 A témáról bővebben lásd: ZSINKÓ 2006; FRISNYÁK 1988; FRISNYÁK 1992.

34 HOCK János: A kerékpár. *Pesti Napló*, 1897. július 1. 1–3.

35 HOCK János: A kerékpározók kritikája. *Pesti Napló*, 1897. július 6. 1–3.

pározó nőkkel kapcsolatosan az olvasóktól levélben beérkezett hozzászólásokat.³⁶ Egy férfi olvasó (név nélkül) például az alábbiakat írta: „Mihelyt (...) kerékpárra ül a nő, kénytelen különös kosztümöt fölvenni, különös helyzetbe illeszkedni, mert az egész instrumentum ellenkezik a nő testi alkotásával. És mivel egész mivoltukkal, egész természetükkel ellentétben van a kerékpár: lehetetlennek tartom, hogy ép érzékű férfi, akár a divat kényszere alatt is, megszokja s idővel szépnek is találja a nők kerékpározását. Nem kételkedem abban, hogy ez a sport folyton terjedni fog a hölgyek között, de hiszen a divat története arra tanít bennünket, hogy nincs olyan hóbort, amelyet rövid időre divatba ne lehetne hozni.”³⁷ A hozzászólások a következő lapszámokban is folytatódtak, férfiak és nők is bekapcsolódtak a vitába, pró és kontra röpködtek az érvek. Egy vidékről Budapestre került anya azt írta, hogy szerinte ez és más sportok is az elkényeztetett fővárosi nőknek nagyon is fontosak volnának, ezért így érvelt: „A biciklizés mellett és ellen ezrével hozhatnak föl érveket, de abban mindenki egyetért, hogy az fejleszti az izomerőt, erősíti a tüdőt; szóval éppen a főváros lakosainak olyan szükséges, mint a falat kenyér. Ezért is én meg fogom tanítani minden gyermekemet a biciklizésre; a kis fiamat épp úgy, mint a kis lányomat. Sőt fölkapok a vasparipára magam is, úgy megyek velük sétálni, csak legyen hová. Erre biztassák az újságíró urak a főváros tanácsát, hogy gondoskodják helyről a jövő sétálói, a kerékpárosok számára!”³⁸ Egy felsőbb leányiskolai végzettségű levélíró a biciklizés szabadságát egyenesen a női emancipációval kötötte össze: „A bicikli-kérdés pedig a nőemancipáció egyik legfontosabb kérdése, és így érthető az az ellenszenv, mely a férfiak nagy többségét arra indítja, hogy a nők kerékpározása ellen foglaljanak állást. De nemcsak a férfiak, hanem a nők nagyrésze is a kerékpározás ellensége, pedig ezzel csak azt demonstrálja, hogy még nem érett meg az egyenjogúsításra.”³⁹ A vita még később is folytatódott a lap hasábjain, jellemzőnek tarthatjuk egy „kerékpár-kereskedő” tömör, de igen velős hozzászólását: „Felvilágosodott, józan gondolkodású ember okvetetlenül a nők kerékpározása mellett szavaz. Minden nőnek kell biciklizni, mert ez egészséges és praktikus.”⁴⁰ A vitát végül Hock János tárcája zárta le a július 11-ei lapszámában.⁴¹ Ebben egyrészt kifejtette azt, hogy a nő igazi hivatása az anyaság, tere a családi kör: „a nő csak gyermekével kezében lesz bevégezett, teljes és tökéletes teremtéssé.”⁴² Ugyanakkor ezt írta még: „A bicikli akár mint közlekedési, akár mint testnevelő vagy szórakozási eszköz elvileg mindenkinek megengedhető, aki arra testi képességgel bír, és sem egyéni, sem társadalmi életcélját vele nem veszélyezteti. (...) A nő is élhet tehát a civilizáció mind-amaz előnyeivel, amelyek őt egyéni és faji hivatásával ellentétbe nem állítják. A nő egyéni szempontjait pedig szintén a következő okokban kell keresnünk: 1. Egészségét nem rontja-e meg vele? 2. Nem okoz-e szervi bajokat? 3. Nem rontja-e meg kedélyvilágát, erkölcsi fölfogását, amelyek őt lelkileg tönkreteszhetik? (...) Van nő, akinek életkörülményei megengedik a lovaglást, a szórakozást. Nohát az ne féljen a kerékpártól sem. Okos ember nem fogja megszólalni érte. (...) Az ifjabb leányok pedig, akiknek szabadabb életük van s nincsenek a háziteendőkhöz annyira lekötve, miért ne engedhetnék meg maguknak a szórakozásnak ezt a tiszta

36 A nők kerékpározása. Válaszok Hock János cikkére 1. *Pesti Napló*, 1897. július 8. 8.

37 A nők kerékpározása. Válaszok Hock János cikkére 1. *Pesti Napló*, 1897. július 8. 8.

38 A nők kerékpározása. Válaszok Hock János cikkére 2. Vidéki menyecske. *Pesti Napló*, 1897. július 9. 8.

39 A nők kerékpározása. Válaszok Hock János cikkére 2. Felsőbb leány. *Pesti Napló*, 1897. július 9. 8.

40 A nők kerékpározása. Válaszok Hock János cikkére 3. Kerékpárkereskedő. *Pesti Napló*, 1897. július 10. 7.

41 Hock János: A kerékpáros nő. *Pesti Napló*, 1897. július 11. 1–2.

42 Hock János: A kerékpáros nő. *Pesti Napló*, 1897. július 11. 1–2.

örömet.”⁴³ Ugyanebben és a július 13-ai lapszámban még további, nagyon érdekes olvasói leveleket is közöltek.

Az *Uj Idők* című, korabeli magyar képes hetilap 1897-ből származó egyik cikkéből az derül ki, hogy eleinte olykor maguk a nők is elítélő hangon szóltak az új sportról: „*Akkor bevallhatom, hogy kevés dolgot utálok annyira, mint éppen a biciklit... Különösen a nőknél! Nem ismerek sportot, mely annyira nőietlen volna, mint ez... Nem értem, hogy jóízű nő hogyan szánhatja rá magát és még kevésbé értem, hogy egy férj, hogy engedhet meg ilyesmit feleségének...*”⁴⁴ Maga a cikkíró férfi is hasonlóan vélekedett, mint női beszélgetőtársa: „*Igaza van, asszonyom, mondtam. És amilyen nőietlen ez a sport, annyira férfiatlan is... Nem is sport, hanem hitvány szurrogátum: a lovaglás paródiája... Lóhátón minden férfi daliás és minden nő kecses. Biciklin pedig minden férfi nevetséges és minden nő rút...*”⁴⁵ Más szerzők azt emelték ki, hogy a kerékpározás káros az egészségre, illetve arra figyelmeztettek, hogy a leányok nagy veszélyben vannak a kerékpáron, hiszen nem tudja őket elkísérni az anyjuk vagy a gardedámjuk. Több cikk alapján jól látható, hogy esetleg a férjes asszonyok kerékpározását helyeselték (persze, csak abban az esetben, ha a házastársuk is kerekedett...).⁴⁶ Több cikk és alkalmi költemények is jelzik, hogy a feleségek számára elfogadhatóbbnak tartották a varrógép kerekének forgatását az otthon falai között, mint a nyilvános tereken történő biciklizést.

A *Kerékpáros Hölgyek Lapja*, mely a Pécsen szerkesztett *Kerékpár-Sport* című kétheti újság melléklete volt 1897-től, szintén gyakran közölt véleményeket a kerékpározó nőkről, és jellemző, hogy még ennek a nőknek melléklapot készítő szakújság írói sem haboztak a kerékpározó hölgyekből gúnyt úzni. Fontos volt a lapban a célszerű ruhaviselet kérdése, egyik számában azt ajánlotta a cikkíró, hogy a hölgyek inkább biciklizzenek „egyelőre” szoknyában, mivel a női nadrág viselését sokan nem nézik jó szemmel. Ám annyit megengedhetőnek tartottak az újság készítői, hogy a szoknya „*a rendesnél 8–10 cm-rel rövidebb legyen, szélessége 3 méternél több ne legyen*”, és sapka helyett szalmakalapot hordjanak a sportos hölgyek.⁴⁷ Több cikkben is arra utaltak, hogy a sportos hölgyek csak férjre vadásznak, és nem a testmozgás érdekli őket. Ezt tanúsítják például az ilyesfajta viccek:

„Céltalan:

Kerékpáros: – Kisasszony pompásan kerékpározik. Ugyan, miért nem lép be egyelőre társunk tagjai közé?

Hölgy: – Miért lépjek be, hiszen valamennyien nők.”⁴⁸

1898-ban a *Magyar Géniusz* című lap egy, a kerékpározásról készült, képekkel illusztrált tematikus blokkban írt arról, hogy Magyarországon kevés a kerékpározó nő, és a *Pesti Napló* 1897-es felhívásához hasonlóan ez a sajtótermék is arra kérte az újságolvasókat, hogy ragadjanak tollat, fejtsék ki, mi erről a véleményük: „*A beérkezett válaszokat közöljük és azok intencziói szerint fogunk törekedni, hogy a kerékpár sportnak a nők körében minél*

43 HOCK János: A kerékpáros nő. *Pesti Napló*, 1897. július 11. 1–2.

44 Egy biciklista vallomása. *Uj Idők*, 1897. július 11. 34.

45 Egy biciklista vallomása. *Uj Idők*, 1897. július 11. 34.

46 Például: A hölgykerékpárosok első hírnöke... *Kerékpár-Sport*, 1896. április 10. 51.

47 Kerékpáros Hölgyek Lapja. *Kerékpáros Hölgyek Lapja*, 1897. július 10. 254.

48 Karika-Viczcz. *Kerékpár-Sport*, 1897. szeptember 10. 362.

5. kép – Hegyi Aranka és Tollagi Adolf

több hívet szerezzünk.”⁴⁹ Hegyi Aranka, akiről a lap ebben a blokkban képet is közölt, rövid írásban számolt be arról, ő hogyan tanult meg kerékpározni.⁵⁰

A lap következő, júliusi számaiban aztán közölték is a beérkezett vélemények egy részét, például több részben a kor híres íróője, Wohl Janka tollából. Ő többek között, tág kontextusba helyezve a női testmozgás és a kerékpározás kérdését, az alábbiakat írta: „Minden századnak megvan a maga jellemző áramlata, mely bélyegét rányomja korára. A tér és idő fogalmának megmásítása mellett a nő állásának teljes átalakulása tekinthető a tizenkilencedik század második-felének legjelentősebb vonásaként. Imádott bálványból, becézett csecsebecséből és játékszerből, vagy hasznos házibutorból, a nő e század folyamán, öntudatos, egyenjogú, tisztelt és becsült, önálló állampolgárrá emelkedett.”⁵¹

Korabeli angol vitákat említve Wohl Janka azt írta, hogy „Bár mi itt még csak a »tanakodás« stádiumában vagyunk, egyebütt a biczikli nem is tekinthető már mániának, mert mint »divat« lejátszotta szerepét. Feltűnésre, ujdonságképen, egyebet keresnek immár. De az egész külföldön, az új világról nem is szólva, mely mindenben megelőzi a vénhedt Európát, a kerékpár átment a mindennapi életbe, csakúgy mint a táncz, a lovaglás a kocsikázás és ósdiinak, elmaradottnak tekintik azokat, a kik ellenzik.”⁵² További, nőktől érkezett véleményt is idézett a lap, de jellemzően csak egy-egy sorban.

A századfordulón már nem volt ritka a bicikliző lányok és nők látványa, számos, kifejezetten nőknek készült kerékpártípust árusítottak Magyarországon is, és megjelentek a kerékpározás művészetére tanító brosrák és cikkek.⁵³ A pécsi kerékpározás történetéről olyan érdekes tárgyi emlékek is vallanak, mint például egy 1892-es egyesületi zászló, amelyről nemcsak azt tudjuk, hogy hölgyek hímezték (Fichtl Károlyné és testvére), hanem azt is, hogy a rúdján található névlemezek női neveket is megőriztek.⁵⁴ A kerékpározással kapcsolatos különböző érdekességekről is beszámoltak a lapok, például 1892-ben a *Vasárnapi Ujság* című családi magazinban egy olyan amerikai nőről írtak képes ismertést, aki Berlintől Budapestig két keréken tette meg az utat.⁵⁵ Mindez azt bizonyítja, hogy ez a testmozgás Magyarországon is egyre általánosabbá vált a hölgyek körében, ám nem ez volt az utolsó olyan sportág, amelynek a műveléséhez ki kellett vívniuk maguknak a

49 Nők a kerékpáron. *Magyar Génius Vasárnapi Lapok*, 1898. július 3. 452.

50 Nők a kerékpáron. *Magyar Génius Vasárnapi Lapok*, 1898. július 3. 451.

51 WOHL Janka: A kerékpárról 1. rész. *Magyar Génius Vasárnapi Lapok*, 1898. július 10. 470.

52 WOHL Janka: A kerékpárról 2. rész. *Magyar Génius Vasárnapi Lapok*, 1898. július 17. 485.

53 Lásd például: GÁRDONYI Géza: Két szó a bicikliről. II. Mire jó a biciklizés? *Uj Idők*, 1897. július 25. 78.; GÁRDONYI Géza: Két szó a bicikliről. I. Hogyan tanulunk biciklizni? *Uj Idők*, 1897. július 11. 31–34.; ANGYAL 1898.

54 MILLEI 1998.

55 Amerikai nő Magyarországon – velocipéden. *Vasárnapi Ujság*, 1892. szeptember 4. 619.

jogot. Különösen segítették a női kerékpársport terjedését a társasági élet helyszínékként is fontos szerepet betöltő kerékpárcsarnokok, ahol a szabályok betartása mellett férfiak és nők is pedálozhattak, és természetesen fontos volt az, hogy mind több és több híres, közismert hölgy is nyeregbe pattant, és ezzel az arisztokrata családok és a középosztály nőtagjai körében is divatot teremtett.

A felsőbb körökhöz tartozó nők testedzési formái

A korcsolyázás, a szánkózás és a kerékpározás sokak számára elérhető testmozgási formává vált a századfordulóra, és általában nem kívánt túlságosan nagy anyagi ráfordítást az ezekhez szükséges eszközök beszerzése, ráadásul ezeket akár többen is használhatták felváltva egy-egy családon, baráti körön belül. Voltak ezek mellett azonban olyan sportágak is, amelyeknek a műveléséhez drága felszerelésre, jól karbantartott pályákra, esetleg edzőre volt szükség, emiatt csak a leggazdagabbak engedhették meg maguknak a korabeli magyar társadalomban. Ilyen volt például a tenisz, a vívás, a sportlövészet, az automobil- és a repülőgép-vezetés.

A teniszezés mint új sportág Magyarországon csak lassan indult térhódító útjára, különösen a nők körében. Miközben Dublinban már 1872-ben megrendezték az első női teniszbajnokságot, Magyarországon csak 1885-ben alakult meg az első olyan teniszegylet, amelynek tagjai akár hölgyek is lehettek. Érdekesség e sportág magyar történetének kezdeti időszakából, hogy az 1894-ben rendezett balatonfüredi országos (férfi) teniszbajnokságot egy nő, Pálffy Paulina grófnő (becenevén Lincsi) nyerte meg,⁵⁶ a döntőben 5:3-ról fordítva 11:9-re Demény Károly ellen.⁵⁷ Szintén a korszakra jellemző adalék, hogy ő volt az első olyan hölgy, akit hazai bajnokként elismertek, mert sem az 1890-es nyertest, a híres arisztokrata politikus és országépítő Széchenyi István gróf unokáját, Alicét, sem pedig az 1891-es év bajnokát, Stefánia főhercegnőt nem kiáltották ki hivatalosan győztesnek, bár elismerően szóltak róluk.⁵⁸ Az első, nők számára kiírt teniszverseny 1908-as női egyesének győztese a korábban már jelentős magyar és nemzetközi bajnoki sikereket elért, a Budapesti Lawn Tennis Club színeiben induló Madarász Margit volt. A *Nemzeti Sport* (mely számtalanszor tudósított a legkiválóbb magyar nők sporteredményeiről is a századelőn) ugyanebben az évben arról számolt be, hogy Madarász másodszor nyerte meg a németországi női egyes versenyt, és ugyanott Cséry Katica pedig (L. Transterrel) megnyerte a vegyes-

6. kép – Teniszfelszerelések (hirdetés)

⁵⁶ UMMINGER 1992. 180.

⁵⁷ HOPPE László: Pereg a homokóra. *Magyarország*, 1974. március 10. 28.

⁵⁸ KOLLEGA TARSOLY é. n.

párost.⁵⁹ Érdekesség, hogy 1907-ben, a Pécsen rendezett Országos Kiállítás és Vásáron mindkét teniszező hölgy, valamint Mészáros Cica teniszezőnő is jelen volt; mindhárman játszottak a Zsolnay Miklós által irányított, Lauber Dezső aktív közreműködésével szervezett sportprogramok között szereplő PAC teniszversenyén.⁶⁰

Mint annyi más sport, Magyarországon a vívás is gróf Széchenyi István és báró Wesselényi Miklós arisztokraták, a magyar politikatörténet, a magyar reformkor jeles alakjainak tevékenysége nyomán vált szélesebb körben ismertté a 19. század első felében. Később, az Osztrák–Magyar Monarchia (1867–1918) idején az 1875-ben alakult első hazai tornaegylet, a Magyar Atlétikai Club sportágai közé a vívás is beletartozott. A kard- és törforgatás a magyar női sportok sorába viszont csak a század végén vonult be. Miután 1884-ben a budapesti Vigadóban bemutatkoztak a Hartl-féle bécsi női vívóiskola sportolói, itthon is egyre több hölgy lett ennek a sportnak a követője. Külön témát adott a korszak újságíróinak az a kérdés, hogy milyen ruházatban illendő vívniuk a nőknek. A *Divatszalon* című lap 1893-ban azt ajánlotta, hogy térdig érő, bő, vörös vagy kék gyapjuszoknyát, szűk nadrágot harisnyával és alacsony angolsarkú cipőt viseljenek a kardforgató hölgyek.⁶¹ Az 1910-es évekre a női vívás már olyan népszerű sportág volt hazánkban, hogy még a Budapesti Egyetemen is szerveztek külön a hallgatóknak számára vívás-órákat.⁶²

A vívást gyakorló hölgyeknél is kevesebb kiváltságos nő vehetett részt a főúri vadászatokon. A *Vasárnapi Ujság* című hetilap 1880-ban kuriózumként közölte a hírt a francia hölgyek körében akkoriban terjedő időtöltésről.⁶³ A lapban egy férfi még 1909-ben is gúnyolódva és lekicsinylően szólt a női vadászokról, akiknek szerinte még elnevezést sem lehet találni, olyannyira alkalmatlanok e „sport” művelésére. Szerinte a nők hiába vadásznak, mert nem értenek az effélékhez; soha nem tudnak csendben maradni; nincs bennük szenvedély; alkalmazkodásra hajlóak; csak a fess vadászuha érdekli őket; nem mennek el egyedül vadászni; azt sem bánják végeredményben, ha elmarad a vadászat.⁶⁴ A főúri körök nőtagjai azonban részt vettek a vadászatokon, miként ezt például Izabella főhercegnő újságokban is gyakran közölt fotói mutatják.⁶⁵ Nyilazó hölgyekről is láthatunk olykor újságképeket.⁶⁶

7. kép – Nyilazó társaság

59 A hamburgi nemzetközi lawn-tennis verseny. *Nemzeti Sport*, 1908. augusztus 29. 7.

60 BÖDŐ 1998. 89.

61 Idézi: BARACSKAI 1997. 47.

62 Vívás a Tudományegyetemen. *Egyetemi Lapok*, 1913. október 15. 15.

63 Női vadászok. *Vasárnapi Ujság*, 1880. október 17. 692.

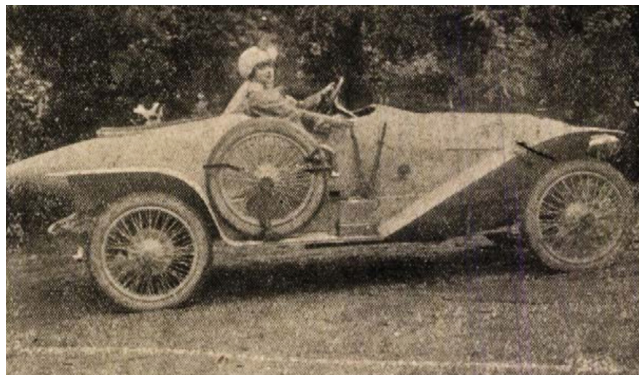
64 BÁRSONY István: Nők a vadászaton. *Vasárnapi Ujság*, 1909. augusztus 1. 647.

65 Lásd például az alábbi képet: Tátrai bölényvadászat. Izabella főhercegnő fölvétele. *Vasárnapi Ujság*, 1907. február 17. 121.

66 Nyilazó társaság. *Herkules*, 1885. június 2. 4.

A 20. század elejének nagy újdonsága volt – úgy a sportok, mint a közlekedés szempontjából – az automobil elterjedése. Az első autót, egy négykerekű, tömörgumi abroncsos kocsit 1895-ben Hatsek Béla műszerész hozta Magyarországra, és még ugyanebben az évben lett a magyar pezsgőgyáros Törley József is egy Benz autó tulajdonosa. 1900-ban alakult meg 45 taggal Budapesten az első Magyar Automobil Club.⁶⁷ Az automobil iránti megfelelő érdeklődés és piacképes kereslet mellett a századelőn a közúthálózat kiépítése, töltőállomások létesítése, a gépjármű-forgalom szabályozása és természetesen a hazai gyártás is szükséges volt az új közlekedési eszköz terjedéséhez.⁶⁸ 1901-ben rendezték meg Magyarországon az első automobil-versenyt és -kiállítást,⁶⁹ és 1914-ben már 3319 kocsit tartottak nyilván az országban.

A hölgyek közül is többen volán mögé ültek már a kezdet kezdetén, ehhez természetesen nem csupán vezetési ismeretekre, hanem megfelelő ruházatra is szükségük volt: védőszemüvegre, valamilyen fejfedőre a huzat ellen, hosszú kabátra. A hazai automobil-vezetők első nagyobb távot érintő túrája az 1912-es konstantinápolyi túra volt, ahol nők is részt vettek, és ennek 2500 km-es távját két nő is teljesítette: Madarassy Beck Ilona Fiatjával, Frohner Románné pedig Mercedes típusú autójával.⁷⁰ 1914-ben *A Motor* című

8. kép – Frohner Románné saját tervezésű versenyautójával

lap mellettük még Pásztélyi Jeanette-et is említi egy, a Kárpátokban rendezett autós túraverseny kapcsán.⁷¹ Évekkel később, a *Színházi Élet* című lap képes cikksorozatban mutatta be azokat a magyar nőket, akik autóvezetőként nagy hírnevet vívtak ki maguknak, köztük az 1910-es évektől már országon ismert Frohner Románnét, akinek egyébként a férje is híres versenyző volt.⁷²

A 20. század tízes éveiben pedig már nem is az automobil, hanem a repülés számított igazi újdonságnak a magyar hölgyek körében, az első magyar pilótanő Steinschneider Lili volt. Szabó Attila egy 2007-es cikkében így elevenítette fel a bátor hölgy emlékét: „*Lili, ha csak tehette, kint volt a repülőtéren, egyébként is gyengéd szálak fűzték a „snájdig” főhadnagyhoz, Lányi Antalhoz, az „ős rákosmezei kísérletező”-höz, aki először repülte át a Balatont, mégpedig saját tervezésű és építésű gépével...*”⁷³ A kortársai által „bricsesz-kiasszonynak” becézett, törekeny hölgy a korabeli újságírók és fotósok érdeklődésének homlokterében állt. Az *Újság* című lap egy 1912-es számában így írták le az egyik repülő versenyen viselt ruházatát: „*Az alacsony termetű hölgy első pillanatra úgy nézett ki, mint egy vidéki gazdatiszt.*

67 Történetéről lásd: LINDNER – ILLÉS 1930.

68 BARACSKAI 1997. 52.

69 A hazai autóversenyzés kezdeteiről lásd: MURÁNYI – PALOCSAI – WAKLER 2002.

70 BARACSKAI 1997. 54.

71 Automobil hírek. *A Motor*, 1914. április 19. 7.

72 Dámák a Volantnál. *Színházi Élet*, 1926. március 28. – április 3. 67.

73 SZABÓ 2007. 11.

Vadgalamszínű bricsesz lovaglónadrág és barna gazdászkabát feszült rajta és a stilszerűség kedvéért fekete lovagló-csizmát is felhúzott. Fejére kötött fehér női sapkát tett, olyat, a minőt a korcsolyapályákon lehet látni.”⁷⁴ A 4-es számú magyar pilótaigazolványt Bécsújhelyen 1912-ben megszerző hölgyet számos újságíró gúnyolódva mutatta be, írtak arról, hogy nem elég bátor kiállni a versenyeken, hogy nem viszi előre az aviatika ügyét, hogy balesetet szenvedett. 1917-re viszont már sokat fordult az idő kereke: a *Magyarország* című lap egyik számában azt írta a cikkíró, hogy tiltakozni kell az ellen, hogy a *Woche* című német újság „osztrák” grófnének nevezte Lilit, aki pedig budapesti magyar szülők lányaként a Damjanich utcában nevelkedett.⁷⁵

A női tornázás

A női tornázás szokása⁷⁶ a franciáktól indult útjára, és nagyon lassan hódított teret Magyarországon, annak dacára, hogy a korabeli nevelésügyi lapok (például a *Néptanítók Lapja*, a *Nemzeti Nőnevelés*) és a nevelési szakkönyvek rendszeresen foglalkoztak ezzel a témával. A 6–12 éves korú gyermekek számára tankötelezettséget előíró, 1868:XXXVIII. törvénycikk Magyarországon az állami elemi iskolákban fiúknak és lányoknak egyaránt kötelezővé tette a tornászatot. A testneveléshez azonban alkalmas sportterek és tornatermek kellettek, ezek pedig a magyar alsófokú iskolákból – a tanfelügyelői jelentések szerint – az 1870–90-es évek között még jórészt hiányoztak. Az 1870-es években aztán a felsőbb leányiskolákban is előírták a tornászatot. A Molnár Aladár által vezetett budapesti középiskolában „kötelező tárgyként „mindegyik osztályban naponként fél órát” kell tartani a testgyakorlatokat. Ez az előírás nem kevesebbet jelent, mint hogy e tantárgyat a magyar és a német után a történelemmel holtversenyben a harmadik legmagasabb óraszámában tanítják az iskolában.”⁷⁷ Ebben az időben megjelentek a női testnevelést segítő magyar újságcikkek és szakmunkák is.⁷⁸

A női tornászat népszerűsítésében Magyarországon fontos példa volt maga Ferenc József osztrák császár és magyar király felesége, Erzsébet királynő (Sissi) is, aki rendszeresen edzette magát.⁷⁹ A magyar tornaoktatás kiemelkedő alakja volt a 19. század végén az 1860-ban a Clair-féle iskolában hazánkban elsőként tornatanári oklevelet szerző Magvassy Mihály (1836–1897), aki előbb 1858-ban Győrben, majd később, külföldi tanulmányútjait kö-

9. kép – Magvassy Mihály

⁷⁴ Miért nem jött meg Steinschneider Lili repülőgépe? *Az Újság*, 1912. szeptember 1. 12.

⁷⁵ A *Woche* csak nem vesz tudomást a magyarokról. *Magyarország*, 1917. január 12. 11.

⁷⁶ Erről a témáról lásd például: Szívós 1998. 148–149.

⁷⁷ HADAS 2003b. 208.

⁷⁸ Lásd például a *Nemzeti Nőnevelés*, a *Tornaügy* és a *Herkules* hasábjain megjelent írásokat.

⁷⁹ Életéről, testápolási szokásairól, az általa megtettesített szépségesszményről lásd például: HAMANN 2008. (különösen a *Szépségkultusz* című fejezet, 199–227.).

vetően 1868-ban Pesten, a Tüköry-féle palotában nyitott nőket is váró tornaintézetet, „torna- és orthopediai svéd gimnasztikai intézet” néven.⁸⁰

A forrásfeltárások egyértelműen mutatják, hogy a 19. század második felének magyar sajtó- és könyvkiadása növekvő számban közölt a lányok testi nevelésével és egészségvédelmével kapcsolatos írásokat. Ezek egy része a külföldi testi nevelés eredményeit, fejleményeit mutatta be. Az innovatív gondolatok mellett sok volt közöttük a lánytestnevelés elhanyagolásával, a divat szélsőséges és egészségre ártalmas kinövésével kapcsolatos kritika is. A leányiskolai testnevelés Magyarországon főként városi környezetben kezdett

10. kép – Lányok a tornateremben

kibontakozni az 1880-as években. A polgári leányiskolákban és tanítónőképzőkben is egyre hangsúlyosabbá vált a századvégre a nevelésnek ez a módja, amit nem csupán a test, hanem az értelem és a lélek fejlesztése szempontjából is fontosnak tartottak a korabeli pedagógusok, orvosok.

A 20. század elejéről már számos olyan pillanatképfelvétel maradt ránk, amelyek tornázó kis- és nagyleányokat mutattak be a korabeli újságolvasóknak. Például egy 1909-es cikkben, mely egy budapesti vívó- és tornaiskolát mutatott be, ennek képi illusztrációján kisleányokat láthatunk fiúkkal együtt tornázni. Az újságíró szerint ez javára válik a lányok testi fejlődésének, mozgásalakulásának.⁸¹ A lap egy másik cikkében ugyanebben az évben a fővárosi Szent Angelina leánynevelő intézet munkáját ismertették, ahol a növendékek svéd tornatanárnő vezetésével edzették testüket. A képeken matrózruhás leányok kapaszkodnak a bordásfalakon és botos gyakorlatokat mutatnak be.⁸²

A *Sport-Világ* című újság 1907-ben a velencei nemzetközi atlétikai versenyről beszámolván kiemelte, hogy milyen fontos volna, ha még több magyar lány és nő is hódolna a tornászatnak.⁸³

Vélemények a sportoló nőkről

A 19–20. század fordulóján megszámlálhatatlan hosszabb és rövidebb lélegzetű sajtóközlemény jelent meg Magyarországon is a sportoló, testüket edző lányokról és nőkről. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül csupán néhány, a korszakban jellemző véleményt, vitát kiváltó kérdést mutatunk be. A cikkírók számos esetben támaszkodtak külföldi könyvek, cikkek anyagára. A *Fővárosi Lapok* 1885. évi egyik számában megjelent cikk például egy olyan, Franciaországban kiadott mű adatait kivonatolta, amely a *Hölgyek sportja* (*Sport des*

⁸⁰ LASZ 1898. 20.

⁸¹ Leányok vívóiskolája. *Vasárnapi Ujság*, 1909. december 5. 1017.

⁸² A Budapesti Szent Angelina... *Vasárnapi Ujság*, 1909. július 18. 608–609.

⁸³ A magyar tornászok sikere Velenczében. *Sport-Világ*, 1907. május 19. 16–17.

femmes) címmel látott napvilágot ugyanabban az évben.⁸⁴ A kötet a „párisi lionne”-okat tette neveltségessé, vagyis a különböző sportokkal foglalkozó nőket, akik a francia szerző szerint csak a férfakkal flörtölnek, és illetlen ruhaneműkben mutogatják magukat ilyen módon. A hazai szerző, Szokolay szerint Magyarországon nincs értelme ilyen „filippikát” írni, mert nincsenek is sportoló nők. Szerinte épp az ellenkezője igaz: a magyarországi nők teljesen elhanyagolják a testüket, és ezen Trefort Ágoston miniszter növeveléssel kapcsolatos fáradozásai sem tudtak segíteni. Ezt írta: „Sokkal fontosabb ez, mint sokan hinnék, mert nemcsak a gyermek egészségéről és erőteljes fejlődéséről van szó; nemcsak egyes család boldogsága forog kockán, hanem az egész középosztály jövő fejlődése van letéve azoknak az anyáknak kezébe, kiknek most minden befolyásukkal, igyekezetükkel, az anyai lelkesedés és odaadás egész hevével kellene azon működniök, hogy a lánynevelést helyes mederbe tereljék. Mert a lányokból, kiknek nevelőrendszerét most megállapítjuk, lesznek a jövő nemzedék anyái.”⁸⁵ A leányok testi nevelése, illetve a női sportok ellen fellépők Szokolay szerint leginkább azzal érvelnek, hogy a női „szendeség” sérül így, illetve azzal, hogy férfiasak lesznek az edzett hölgyek. Szerinte azonban „nem a komolyan kezelt sport vezet nőietlenségre, hanem a „sportoló divat” kinövésői gyakorolnak kedvezőtlen hatást a hölgyekre.”⁸⁶ Bőségesen sorolt ötleteket arra vonatkozóan a szerző, hogy milyen mozgásformák, testedzési módok ajánlhatók a nőknek. A hideg vizes mosakodástól kezdve a rendszeresen végzett tornagyakorlatokon át a táncig és sétáig jutott el a szerző, aki a korra jellemző módon a „szobagimnasztikát” ajánlotta az iskolai testnevelésórák helyett. Ajánlotta még nyáron az úszást, télen a korszolyázást, előbbi mozgásformáról az alábbiakat összefoglalva: „Az úszás ugyanis egyike azoknak a testgyakorlatoknak, melyek edzik kivétel nélkül a test minden részét: a lábakat, a felső testet, lélekző szerveket, karokat, olyannyira, hogy ha lehetne úszni egész éven át, egészségi szempontból nem is volna szükségünk egyéb testgyakorlatokra. S emellett arról sem szabad elfeledkeznünk, mennyi szerencsétlenségnek lehet elejét venni azzal, ha úszni tud valaki. És mégis mily kevesen tanulnak úszni nemcsak a nők, de a férfiak között is.”⁸⁷ Ajánlotta még a lovaglást azoknak a lányoknak, akiknek van erre módjuk, a vívást viszont egyáltalán nem tartotta jónak, a bécsi Hartl vívómester óráin tapasztaltak szerint. A labdajátékok különböző formáit megfelelőnek tartotta, ám jelezte a cikk végén, hogy ezekhez még alig ismertek vagy nem kidolgozottak a szabályok.

A sportoló nőkről nem csupán a férfiak, hanem a századforduló táján a nők közül is egyre többen írtak. Kocsis Gizella a századvégen a miskolci *Szabadság* című lapban három részes cikksorozatban készített összefoglalást a női sportokról. Ebből az első *A lawn-tennis* címmel 1898. július 2-án jelent meg.⁸⁸ Ebben a cikkíró részletesen kifejtette, hogy a női kedélyállapotnak kifejezetten jól tesz a mozgás, valamint leírta, hogy milyen fontos volna angol mintára Magyarországon is gyakorolni a különböző labdajátékokat, leginkább a teniszt. „Ezt a sportot nálunk terjesztetni, művelni szükséges feladat lenne mindenütt, a legkisebb helységben is...” és „azok a kis rövid és hosszú ruhás lányok üres óráikban (és melyiknek nincs üres órája?!) kevésbé érnek reá álmódóva beteges hajlamokat magokban nevelni; mindössze tán a házasulandó fiatal emberek szemében csökken az értékük, kiknek elvük ellen,

⁸⁴ SZOKOLAY Kornél: A hölgyek sportja. *Fővárosi Lapok*, 1885. augusztus 20. 1258.

⁸⁵ SZOKOLAY Kornél: A hölgyek sportja. *Fővárosi Lapok*, 1885. augusztus 20. 1258.

⁸⁶ SZOKOLAY Kornél: A hölgyek sportja. *Fővárosi Lapok*, 1885. augusztus 20. 1259.

⁸⁷ SZOKOLAY Kornél: A hölgyek sportja. *Fővárosi Lapok*, 1885. augusztus 20. 1259.

⁸⁸ KOCIS Gizella: Sportoló nők I. A lawn-tennis. *Szabadság*, 1898. július 2. 2–4.

minden sporttal ismerős leány, mert »nem néz ki« belőle sem jó gazda asszony, sem jó feleség.»⁸⁹ A lap egy következő számában⁹⁰ a cikkíró a kerékpározó nőkről írt: „Tény, hogy még mindig igen sokan valóságos égbekiáltó dolgot néznek a nőben, ha kerékpáron tova száguld.”⁹¹ A cikksorozat 3. részében pedig a lovaglással foglalkozó nőkről írt a szerző.⁹² „Bizonyos, több a bicziklistanő a lovaglónál. Bicziklizni ma még nem szívesen látnak bennünket, tehát: megteszszük. Lovagolni régi, már megszokott, ellenvetésre nem találó dolog, azért nem teszszük. (...) A lovaglás igen szép sport, ha jól hozzá van választva az egyén; mert végre nem okvetlen szükséges nehézkes testalkatú hölgyeknek lovaglás alakjában képzelt soványító kúrát használni, ha ugyanazt az eredményt fáradság nélkül spenót (Isten nyugtassa!) evéssel is el lehet érni”⁹³

A sportoló nőkről (és általában a hölgyekről) szóló cikkekben gyakori volt a régi (például klasszikus görög) és új, emancipált nőeszménynek az összevetése. Az *Uj Idők* egy 1901-es, Szász Zoltán által írt cikkében az áll, hogy a női testtel kapcsolatosan a történelem során az újkorig az „igás állat” és a „dísz-állat” két véglet jellemezte a véleményeket, kivételt az ókori klasszikus görög poliszok jelentettek, ahol a női test kiművelésével is sokat foglalkoztak. „A férfi mindig harcolt, verekedett és tornászott: a nő csak dolgozott vagy piperéskedett.” A cikkíró a nők számára a vívást, az úszást, a lovaglást, a lawn-teniszt és a tornázást tartotta megfelelő sportnak, a futballt vagy az evezést a szebbik nem esetében elképzelhetetlennek vélte: „a nő nemcsak szép, hanem erős és egészséges akar lenni.”⁹⁴

Karafiáth Jenő 1905-ben írta meg *A nő és a sport* című cikkét a *Sport-Világ* című lapban. Ebben ő is egy rövid, különösen az ókori szokásokra utaló leírás után fejtette ki azt francia olvasmányaira hagyatkozva, hogy mit is jelentenek a „modern” sportok. Például ezt idézte Marni asszonytól: „A sport olyan mint a divatos, testhez álló ruha; némelyeknek, kiknek alakja hozzávaló, jól áll, másokat nevetségessé tesz.”⁹⁵

1910-ben a női testedzésről is fontos hozzászólásokat összefogó Országos Testnevelési Kongresszust tartottak, erről több hazai sajtótermék is beszámolt. A *Herkules* című lap cikksorozata második részében tért ki a kongresszus női testnevelésről szóló felszólalásaira. Vita volt például arról, hogy szükségesek-e a tornaversenyek, vagy azok csak keveseket fejlesztenek a tömeges testedzés erősítése helyett. (Glücklich Vilma például ez utóbbit gondolta.) Győry Ilona orvosnőtől hosszabban idézett a lap: ő nagyon rossznak tartotta, hogy a kisebb lányok, a polgárikba járó növendékek testi nevelésére alig jut idő, miközben a kézimunkázással viszont sok órát töltenek, a hátukat görbítve. Ezeket a gondolatait idézte a cikk szerzője: „Nem szabad a nőt mindig ethikai mérlegre tenni. A tornatanítónők ne ülve tanítsanak tornát. Tanítás előtt és után egy kis tornát lehetne alkalmazni. Az eredményt mutassák be a versenyeken. Az egészség nem egy nem monopóliuma, ezért a verseny kell a lányoknak is. Hetenkint legyen 2 játékdélután. A női kézimunkát az elemiben ne tanítsák. Fűzőt az iskolában ne viseljenek.”⁹⁶

89 Kocsis Gizella: Sportoló nők I. A lawn-tennis. *Szabadság*, 1898. július 2. 3.

90 Kocsis Gizella: Sportoló nők II. A kerékpárról. *Szabadság*, 1898. július 9. 2–3.

91 Kocsis Gizella: Sportoló nők II. A kerékpárról. *Szabadság*, 1898. július 9. 2.

92 Kocsis Gizella: Sportoló nők III. A lovaglásról. *Szabadság*, 1898. július 23. 2–4.

93 Kocsis Gizella: Sportoló nők III. A lovaglásról. *Szabadság*, 1898. július 23. 3–4.

94 Szász Zoltán: A nő és a sport. *Uj Idők*, 1901. szeptember 15. 243–244.

95 KARAFIÁTH Jenő: A nő és a sport. *Sport-Világ*, 1905. január 8. 14.

96 Magyar országos testnevelési kongresszus. 2. rész. *Herkules*, 1910. január 31. 14.

A *Budapesti Hírlap* 1911-ben adott egy hosszabb áttekintést (egy pontosan meg nem nevezett külföldi lap nyomán) arról, hogy milyenek is voltak akkoriban a sportoló nők, és hogyan gondolkodtak róluk a férfiak. Orvosok véleménye szerint a sport az izomzat fejlődése szempontjából a lányoknál is fontos, a lényeg, hogy óvakodni kell a túlzásoktól.⁹⁷ Különösen kiemelték a bőrápolás fontosságát. Egy szobrászt idézve azt írta a cikk, hogy a női test arányai megváltoztak a sportolás miatt, és a nő így elveszíti báját, lágyságát. A vélemény szerint e fizikai változásoknál is lényegesebb, hogy a testmozgással foglalkozó lányok fiúsan viselkednek, mert nagyobb önállóságuk lesz.⁹⁸ Összegezve a felidézett gondolatokat, egy „sportman” szájába adva ezt írta a cikkíró: „Igaz, hogy a sport több férfias vonást rajzol a nőre, de hát olyan korban élünk, mely a nőtől energikus, férfias munkát kíván. (...) Minden kornak megvolt a maga szépségideálja. Mi most e tekintetben átmenő-korszakot élünk. A testkultusz kora megteremti a magas, nyulánk, erős szépség típusát, a minőt Amerikában és a skandináv államokban már annyit látunk.”⁹⁹ Az egyik cipészeti szaklapban 1911-ben már arról írtak (amerikai példákra utalva), hogy a sportoló nők lába egyre nagyobb lesz, szétterebélyesedik, és nem hajlandók már visszabújni azokba a helyes, kicsi cipőkbe, amikbe elődeik. Ezt a bostoni cipészek a cikk szerint így oldották meg: „De a cipézmesterek és cipőkereskedők ezek dacára sem feledkeznek meg a nőkkel szemben való köteles udvariasságról, mert mikor 2. számú cipőt kérnek, rendszeren 3. és 4. számút adnak, sőt a számjelzéseket e miatt rendszeresen hamisítják is.”¹⁰⁰

A *Budapesti Hírlap* 1913. március 7-ei száma¹⁰¹ egy orvos nyomán közölte, hogy milyen arányai vannak egy „sportoló nő” testének, összevetve ezeket az adatokat a milói Vénusz adataival. Ez utóbbihoz képest azt foglalta össze az orvos, hogy a sportoló nők mell- és csípőbővége elmarad az „ideális” női méretektől, testük ugyanakkor csontosabb, szikárabb lesz a testmozgás miatt. Összegzésként az áll a cikkben, hogy „a mértéktelen és főként egyoldalú sportolás megzavarja a vonalak és arányok összhangját, a miből nem az következik, hogy a nő ne sportoljon, hanem az, hogy lehetően minden sportból kivegye részét és egyiket se vigye túlzásba.”¹⁰²

1914-ben a *Tolnai Világlapja* már arról írt, hogy a nők az olyan nehéz sportágakat is űzik, mint a birkózás, futás, futballozás, ez utóbbiról írva fotóval illusztrálva jelezték, hogy Angliában már meccset is rendeztek nőknek, igaz, hogy „egyelőre csak a – mindig függetlenebb – színésznők vettek részt benne.”¹⁰³

11. kép – Futballozó angol színésznők

97 A sportoló leány. *Budapesti Hírlap*, 1911. július 25. 26.

98 A sportoló leány. *Budapesti Hírlap*, 1911. július 25. 27.

99 A sportoló leány. *Budapesti Hírlap*, 1911. július 25. 27.

100 Az amerikai nők... *Magyar Cipész-Ujság*, 1911. augusztus 20. 15.

101 A női test és a sport. *Budapesti Hírlap*, 1913. március 7. 27.

102 A női test és a sport. *Budapesti Hírlap*, 1913. március 7. 27.

103 Sportoló nők. *Tolnai Világlapja*, 1914. június 28. 14.

1915-ben *A Hét* című lap arról számolt be – utalva rá, hogy egy évvel korábban még a „sport-lady” ritka látvány volt –, hogy a hadba vonult férfiak miatt üresen maradt sportpályákat Magyarországon is „ellepték” a nők.¹⁰⁴ A cikkíró, miután kifejtette, hogy esztétikai értelemben csakis a férfiak teste mondható szépnek, megjegyezte, hogy a sportoló nők testalkata kezdi közelíteni ezt, a „férfiasan szépet”. A Cserkész írói álnevet használó szerző szösszenetét ezzel a kicsit sem tréfás mondattal zárta: „*A legközelebbi világháboru hadügy-miniszterei pedig már ugysis be fogják sorozni a leányokat is.*”¹⁰⁵

A sportos (fiús!) női alkat a korabeli művészeti alkotásokon is megjelent. Kiemelhetők például Franz Bayros nyúlánk, karcsú, fedetlen testű nőket ábrázoló művei, melyeket időnként a pornográfia határát súrolónak ítélték a kortársak.¹⁰⁶

A fentebb már bemutatott forrásrészletek mellett számos további újságcikk szólt a korszakban a sport és a női divat kapcsolatáról, az illendő és a célszerű öltözködés szabályairól.¹⁰⁷ Gyakori volt a régi lapokban az egy-egy sportághoz speciálisan ajánlott ruhadívat bemutatása, mint például 1890-ben az *Ország-Világ Divatlevél* című rovatának párizsi ruhakölteményekről szóló szövege: „*Első és legszembetűnőbb toilette-czikk a különböző prémekek tarka változata. (...) Czoboly, nyest, róka, astrachán, brebis-siberien, ezüst-róka, menyét, ezeken kívül macska, sőt még egérprém is versenyez az elsőbségért, a mely természetesen a jó meleget adó czoboly és a kiválóan, szép brebis-siberien között oszlik meg. Ezüstróka-prémet is látni egyik-másik téli köpenykén.*”¹⁰⁸ 1892-ben a *Herkules* című lapban szerepelt egy, a hölgyeknek ajánlott korcsolyázó ruha bemutatása írásban és képpel. A szövegben itt ez áll: „*A korcsolyázásnál egyik fő gondot arra kell fordítani hogy miképen öltözködjék az ember. Mert nem az a fő dolog, hogy szép legyen a ruha, hanem, hogy könnyű legyen benne a mozgás és azért mégis elég meleg legyen.*”¹⁰⁹ Az 1910-es években is többször közöltek divatképet az adott évszak női sportruházatához, mint például a *Pesti Napló Téli sportöltözékek* című cikkének¹¹⁰ 1913-as illusztrációi mutatják. A sport, a sportos nők és férfiak alakja nem csupán az újságcikkekben és művészi alkotásokon, de még a 20. század elejének irodalmában is megjelent. A *Herkules* című sportlapban a főszerkesztő, Porzolt Kálmán 1889-ben folytatásokban közölt egy romantikus elbeszélést arról, hogyan lehet korcsolyázás közben szerelmet vallani.¹¹¹ 1913-ban a *Pesti Hírlap* Köhalmi József *Sportnovellák* című novelláskötetéről¹¹² ezt írta: „*Ez új hang a litteratúrában, és a jobb kor, a sport-kor, az angol-amerikai életideálok eljövételét hirdeti.*”¹¹³ Köhalmi maga is aktív sportember volt a korabeli újságcikkek szerint, az 1910-es évek elején a Józsefvárosi Atlétikai Klub titkára, és a századelőn számos lapban közölték tárcáit, humoreszkjeit, novelláit.

¹⁰⁴ CSERKÉSZ: Sportoló nők. *A Hét*, 1915. július 4. 353.

¹⁰⁵ CSERKÉSZ: Sportoló nők. *A Hét*, 1915. július 4. 354.

¹⁰⁶ Lásd erről például a következő cikket: Bayros márki műveinek kiállítása. *Magyarország*, 1913. május 3. 13.

¹⁰⁷ Például: S[...]I Bella: Az őszi divat. *Vasárnapi Ujság*, 1913. október 19. 839.; Hirdetések. *Budapesti Hírlap*, 1913. május 11. 22.; ALFA: Divat és sport. *Budapesti Hírlap*, 1914. január 23. 2–5.; A repülő nők toilletje. *Pesti Hírlap*, 1914. február 5. 43.

¹⁰⁸ Divatlevél. *Ország-Világ*, 1890. december 20. 846.

¹⁰⁹ Korcsolya-toilette. *Herkules*, 1892. december 1. 3.

¹¹⁰ Téli sportöltözékek. *Pesti Napló*, 1913. november 30. 41.

¹¹¹ PORZOLT Kálmán: Sport-hős. *Herkules*, 1889. március 6. 26.

¹¹² KÖHALMY (é. n.)

¹¹³ Sportnovellák. *Pesti Hírlap*, 1913. december 14. 75.

Összegzés

Jóllehet, már az ókortól kezdve készültek nőknek vagy nőkről szóló orvosi vagy más tanácsadó művek a női testről, a nekik ajánlott testmozgási formákról, a nők, a lányok testének erősítéséről, edzéséről szóló írásművek valójában csak a 18. századtól kezdtek mind nagyobb számban megjelenni a nyugati kultúrában, így Magyarországon és Erdélyben is. A tanulmányban bemutatott női sportolási, tornázási szokások elterjedése, a lányok testének tudatos nevelése pedig már inkább a 19. század második felére tehető. Ez a folyamat azonban egyáltalán nem volt könnyű és zökkenőmentes, hiszen nemcsak az évezredes előítéleteket, de sokszor az újkor orvosi-természettudományos eredményeit és az illemszabályokat is át kellett lépni a női sportok, a testnevelés céljainak, kereteinek kimunkálásához és ennek gyakorlati elterjesztéséhez. A dualizmus kori Magyarországon számtalan újságcikk, képi forrás keletkezett a témához kapcsolódóan. Ezek szisztematikus feltárással, elmélyült elemzésével árnyaltabban megismerhető a női testtel és testmozgással kapcsolatos gondolkodás éppúgy, mint a sportok terén úttörőnek számító, hazai és nemzetközi szinten is kimagasló eredményeket elért, bátor, fáradhatatlan nők egyéni életútja. A sporttörténet a neveléstörténettel, divattörténettel, nőtörténettel, sajtótörténettel, művészettörténettel és más tudományokkal érintkező területei lehetővé teszik a kutató számára a korabeli (leginkább a városi) társadalom működésének jobb megértését.

KÉPJEGYZÉK

1. kép A Városligeti jégpályáról. Erdélyi fotói. (MARKÓ Miklós: Alakok a jégről. *Vasárnapi Ujság*, 1896. január 19. 36.)
2. kép Columbus korcsolyacipő. Hirdetés. (*Herkules*, 1892. január 17. 8.)
3. kép Korcsolya-toilette. (*Herkules*, 1892. december 1. 3.)
4. kép Kronberger Lili. (Ki tud róluk? *Univerzum* 18. (1983):2. 87.)
5. kép Hegyi Aranka és Tollagi Adolf. Strelisky felvétele. (Kerékpár – sport. *Magyar Génius Vasárnapi Lapok*, 1898. július 3. 452.)
6. kép Teniszfelszerelések. Hirdetés. (*Budapesti Hírlap*, 1913. május 11. 22.)
7. kép Nyilazó társaság. (*Herkules*, 1885. június 2. 4.)
8. kép Frohner Románné saját tervezésű versenyautójával. (Dámák a Volantnál. *Színházi Élet*, 1926. március 28. – április 3. 67.)
9. kép Magvassy Mihály. (LASZ Samu: Magvassy Mihály. In: *A Győri M. Kir. Állami Főreáliskola huszonötödik évi Értesítője az 1897–98. évről*. Győr, 1898. 16.)
10. kép Lányok a tornateremben. (A Budapesti Szent Angelina... *Vasárnapi Ujság*, 1909. július 18. 609.)
11. kép Futballozó angol színésznők. (Sportoló nők. *Tolnai Világlapja*, 1914. június 28. 14.)

SAJTÓFORRÁSOK

A Hét, 1915
A Motor, 1914
Az Ujság, 1912
Budapesti Hírlap, 1911, 1913
Egyetemi Lapok, 1913
Fővárosi Lapok, 1885
Herkules, 1885, 1889, 1892, 1895, 1909, 1910
Kerékpáros Hölgyek Lapja, 1897
Kerékpár-Sport, 1896, 1897
Magyar Czipész-Ujság, 1911
Magyar Génusz Vasárnap Lapok, 1898
Magyarország (1894–1939), 1913, 1917
Magyarország (1964–1998), 1974
Nemzeti Sport, 1908, 2000
Népsport, 1986
Ország-Világ, 1890
Pesti Hírlap, 1913, 1914
Pesti Napló, 1897, 1913
Sport-Világ, 1905, 1907
Szabadság, 1898
Színházi Élet, 1926
Tolnai Világlapja, 1914
Uj Idők, 1892, 1896, 1897, 1900, 1901
Univerzum, 1983
Vasárnap Ujság, 1872, 1879, 1880, 1892, 1896, 1907, 1908, 1909, 1913

IRODALOM

ANGYAL 1898	ANGYAL Ignác: <i>A kerékpár kezelése</i> . Budapest, 1898.
ARANYI 1993	ARANYI Imre: Testnevelés a Dóczy leányiskolában. <i>A Hajdú Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XX</i> . Debrecen, 1993. 99–114.
BÄDER 1964	BÄDER Andor: <i>A nő biológiai szerepe a társadalomban I</i> . Budapest, 1964.
BÄDER 1968	BÄDER Andor: <i>A nő biológiai szerepe a társadalomban II</i> . Budapest, 1968.
BARACSKAI 1997	BARACSKAI Edina: <i>A hagyományos nőkép megváltozása a dualizmus kori Magyarországon, a divat és a sport tükrében</i> . Szakdolgozat. JPTE. [Kézirat] Pécs, 1997.

- BÖDŐ 1998 BÖDŐ László: Ki volt Lauber Dezső? *Pécsi Szemle* 1. (1998):7–8. 87–91.
- COSTA – GUTHRIE 1994 *Women and Sport*. Eds. COSTA, D. Margaret – GUTHRIE, Sharon Ruth. Champaign, 1994.
- FÖLDES – KUN – KUTASSI 1982 FÖLDES Éva – KUN László – KUTASSI László: *A magyar testnevelés és sport története*. Budapest, 1982.
- FRISNYÁK 1988 FRISNYÁK Zsuzsa: A kerékpározás kultúrájának kialakulása Magyarországon. In: *Közlekedési Múzeum Évkönyve*. Budapest, 1988. 321–336.
- FRISNYÁK 1992 FRISNYÁK Zsuzsa: A női kerékpározás hőskora. *História* 14. (1992):3. 30.
- GERHÁRD – MEZŐ 1932 GERHÁRD Lajos – MEZŐ Ferenc: *A magyar sport pantheonja I–II., III–IV. A magyar sport reneszánszának története 1896-tól napjainkig*. Szerk. GERHÁRD Lajos. Budapest, 1932.
- HADAS 2003a HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, 2003.
- HADAS 2003b HADAS Miklós: A nőnevelő tornászati. *Iskolakultúra* 13. (2003):1. 12–24.
- HAMANN 2008 HAMANN, Brigitte: *Erzsébet királyné*. Budapest, 2008.
- IGNOTUS 1985 IGNOTUS: *Emma asszony levelei*. Budapest, 1985.
- KINDZIERSZKY 1968 KINDZIERSZKY Emil: A korcsolyasport kezdetei Budapesten. *Budapest* 6. (1968):1. 42–44.
- KÉRI 2015 KÉRI Katalin: A lányok testi nevelése a XVIII–XIX. század fordulóján. In: *Égi iskolák, földi műhelyek. Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. Szerk. BASKA Gabrella – HEGEDŰS Judit. Budapest, 2015. 193–205.
- KÉRI 2018 KÉRI Katalin: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*. Pécs, 2018.
- KŐHALMY (é. n.) KŐHALMY József: *Sportnovellák*. Budapest, (é. n.)
- KOLLEGA TARSOLY (é. n.) KOLLEGA TARSOLY István: A millenniumi rendezvények és az újkori olimpizmus hatása. In: *Magyarország a XX. században. III. kötet. Kultúra, művészet, sport és szórakozás*. Szerk. KOLLEGA TARSOLY István. (<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/569.html#III-583>) [2020.05.05.]
- KUN 1984 KUN László: *Egyetemes testnevelés- és sporttörténet*. Budapest, 1984.
- LASZ 1898 LASZ Samu: Magvassy Mihály. In: *A Győri M. Kir. Állami Főreáliskola huszonötödik évi értesítője az 1897–98. évről*. Győr, 1898. 16–22.
- LÉH – KOZÁK 2005 LÉH Terézia – KOZÁK Péter: Korcsolyázás. *História* 27. (2005):10. 27–28.

- LINDNER – ILLÉS 1930 *A Királyi Magyar Automobil Club Jubiláris Aranykönyve 1900–1930.* Szerk. LINDNER Ernő – ILLÉS István. Budapest, 1930.
- MÉL 3. Kronberger Lili. In: *Magyar Életrajzi Lexikon.* 3. kötet. Főszerk. KENYERES Ágnes. Budapest, 1981. 446.
- MILLEI 1998 MILLEI Ilona: A Pécsi Kerékpár Egyesület Zászlója. *Pécsi Szemle* 1. (1998):7–8. 92–97.
- MURÁNYI – PALOCSAI – WAKLER 2002 MURÁNYI Ottó – PALOCSAI Jenő – WAKLER Lajos: *100 éves a magyar autósport.* Budapest, 2002.
- NÉMETH 2009 NÉMETH András: Az emberi test mint a kommunikáció médiuma. A testhasználat és a performativitás pedagógiai történeti antropológiai vázlata. In: *Hagyomány és újítás a táncművészetben, a táncpedagógiában és a tánc kutatásban.* Szerk. BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor et al. Budapest, 2009. 106–116. (Táncművészet és tudomány I.)
- PORZSOLT 1886 PORZSOLT Kálmán: *A testgyakorlati oktatás rendszere. A testgyakorlati oktatásra vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteményével.* Budapest, 1886.
- POWELL 1981 POWELL, Braden Roberta: *Women and Sport in Victorian America.* (Diss.) Salt Lake City, 1981.
- RAHAIM 2007 RAHAIM, Catherine: *Not in God's Image. A Comparativ Study of Women's Body Image in Pagan, Jewish, and Buddhist Religion.* Boca Raton, 2007.
- SHOERTER 1982 SHOERTER, Edward: *A History of Women's Bodies. A Social History of Women's Encounter with Health, Ill-health and Medicine.* New York, 1982.
- SZABÓ 2007 SZABÓ Attila: Kőbánya Aeroport – Budapest. *Budapest* 30. (2007):8. 10–11.
- SZÍVÓS 1998 SZÍVÓS Andrea: A lányok testi nevelése az 1880-as években. *Egészségnevelés* 39. (1998):3. 148–149.
- TÉRRET – ZANCARINI-FOURNEL 2006 THERRET, Thierry – ZANCARINI-FOURNEL, Michelle (dir.): Le genre de sport. *Clio* (2006):23. (<https://journals.openedition.org/cli/1836>) [2020.05.12.]
- UMMINGER 1992 UMMINGER, Walter: *A sport krónikája.* Budapest, 1992.
- ZEIDLER 2006 ZEIDLER Miklós: A modern sport a nemzet szolgálatában a 19. századi Magyarországon. *Századvég* 39. (2006):4. 71–104.
- ZSINKÓ 2006 ZSINKÓ Rita: *Magyar nők szabadidős elfoglaltságai a századfordulón, különös tekintettel a női kerékpározásra.* Szakdolgozat. Pécs, 2006.

Gymnastic Girls, Women in Sports in Hungary at the turn of the 19th and the 20th centuries

By Katalin Kéri

(Summary)

The study is a summary of sports and women's history, which focuses on Hungarian women's sports and girls' physical education at the turn of the 19th and the 20th centuries. The basis of the research was the examination of the articles and images of the contemporary Hungarian press related to the topic. One of the main results of the research was a more accurate exploration of how female emancipation was associated with the democratization of sporting activities (especially skating, cycling, and female gymnastics). The author also analyses what opinions have been expressed about women who exercise. The history of women's forms of physical activity reveals important connections not only in the history of sports, but also in the history of education, fashion and technology, among others.

Nagy Adrienn

Zánkay Cornélia a pécsi szakoktatás szolgálatában

„Pécs város egyik legképzettebb hölgye”¹

Bevezetés

A tanulmány célja, hogy bemutassa a 20. századi középfokú pécsi kereskedelmi szakoktatás és a helyi társadalmi élet meghatározó alakja, Zánkay Cornélia munkásságának egyes állomásait. Zánkay Cornélia, vagy ahogy tanítványai hívták, Nelly néni Pécsen magántanulónként érettségizett, majd a Budapesti Tudományegyetemen középiskolai tanári, míg 1913-ban – Pécs városában első nőként – bölcsészdoktori címet szerzett. Az 1911-ben kapuit magániskolaként megnyitó, majd 1912-től nyilvánossági jogot nyert pécsi női felső kereskedelmi iskola óraadó, később rendes tanára, 1920-tól igazgatóhelyettese, majd 1923-tól közel 23 évig igazgatója. A rendelkezésünkre álló elsődleges és másodlagos források elemzése során vizsgálatunk tárgyát képezte a családi környezet feltérképezése: vajon milyen indíttatásból küldi egy, a pályáját írnokként kezdő, majd a pécsi királyi törvényszék irodaigazgatójaként folytató hivatalnok mindkét leánygyermekét gimnáziumba, majd a fővárosba egyetemre. Áttekintjük továbbá a kezdetben orvosi pályára készülő, ám végül a tanári hivatást választó Zánkay Cornéliának a pécsi női felső kereskedelmi iskola életében betöltött szerepét: a kereskedelmi leányiskola fejlődését, társadalmi megítélését, a francia gyakorlatorientált szakoktatási modellt példaként tekintő női (szak)oktatásról megfogalmazott elképzeléseit, valamint az országos és helyi szakmai szervezetekben, női egyesületekben való szerepvállalását.

Zánkay Cornélia (1885–1977) családi környezetben

Zánkay Cornélia Antónia Victoria 1885. február 8-án született Pécsen a köztisztviselőben álló pécsi kir. törvényszéki irodaigazgató Zánkay Lajos (1859–1930) és a nemesi származású Bereczk Cornélia Jozepha (1859–1940) első gyermekeként.² Mielőtt Zánkay Cornélia szakmai (tanári, közéleti, társadalmi) munkásságát vennénk górcső alá, érdemes megvizsgálnunk az irodalom, a művészetek és a tudományok iránti érdeklődését felkeltő családi környezetet, melyben Cornélia nevelkedett, és amely nagyban meghatározta a világról való gondolkodását. Az irodalom és a művészetek szeretete, valamint azok művelése és egyúttal a család legfiatalabb tagjaival való meg-

1. kép – Zánkay Cornélia

¹ A második szabadtanítási előadása. *Pécsi Lapok*, 1923. november 10. 2.

² KEMPELEN 1911. 122–123.

ismertetése a Zánkay és a Bereczk családban egyaránt fontos volt. Az édesanya, Bereczk Cornélia édesapja, Bereczk Antal (1818–1872)³ kereskedő, földtulajdonos, ügyvéd, Kaposvár polgármestere (1857–1859), testvére, Bereczk Sándor (1856–1945) Kaposvár elismert városi főmérnöke, aki a bécsi képzőművészeti akadémián is tanult, rajongott a művészetekért. Bereczk Sándor számos szakmai egyesület és a helyi társadalmi élet aktív tagjaként egyszerre szívén viselte a város oktatásügyét (tagja az elemi iskolák gondnokságának, az iskolaszék alelnöke, a közegészségügyi, valamint a színügyi bizottság tagja) is.⁴ A Bereczk család másik ágán érdemes megemlíteni Bereczk Péter hódmezővásárhelyi gyógyszerészt⁵ és feleségét, Bereczk Péterné Spuller Rózát, akik társadalmi szerepvállalása szintén jelentős volt (közös alapították a Vörös Kereszt kereteiben működő Anya és Csecsemővédő Egyesületet, a szegénysorsú betegek kezelését is biztosító 1902-ben létrejött a Kútvölgyi Tüdőszanatóriumot).⁶ A Bereczk család távolabbi ágának nőtagjai közül is többen választották hivatásként a művészetet: Bereczk Kornél⁷ budapesti elemi iskolaigazgató lánya, Bereczk Gizella⁸ rajztanárként végzett, csakúgy mint Bereczk Margit, aki az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán szerzett diplomát.⁹

Az apai ág esetében a Zánkay családnévről annyi tudható, hogy 1869-ben Zánkay Lajos édesapja, az evangélikus felekezetű, született Papszt Zsigmond utólag vette fel. A névváltoztatás pontos oka nem ismert, azonban vezetéknevét a születési helye, a Zala megyei Zánka után választotta. Zánkay Cornélia apai nagyapja, Papszt Zsigmond 1812-ben született Zánkán földbirtokos apa gyermekeként. Elemi iskolai tanulmányait Győrben, míg középfokú tanulmányait a soproni evangélikus líceumban végezte, ahol már fiatalon sorra írta verseit és novelláit. 1832-ben a somogy megyei Szökedencsen helyezkedett el tanítóként. A tanítói pályán eltöltött négy év alatt folyamatosan jelentek meg költeményei, írásai a korabeli szépirodalmi lapokban (*Társalkodó, Regélő, Hajnal, Tavasz, Auróra: Hunyad álma, Kérdés és válasz*); a *Honművészb*ben 1836-ban publikálta a *Fellegekhez* című költeményét.¹⁰ Ám irodalmi szárnypróbálgatásai Sabjáci Posgay Mariával (1826–1905) kötött házasságát követően lezárultak, gazdasági pályára lépett, a család megélhetését biztosító 1836-ban Inkey János iharosberényi birtokán uradalmi gondozó lett. 1871-ben megyei árvaszéki számvevőként Kaposvárra költözött, hogy nyolc gyermekét, köztük Zánkay Lajost iskoláztatni tudja. Zánkay Zsigmond 1898-ban Kaposváron halt meg, azaz még megélte Cornélia gyermekkorát.¹¹

3 Bereczk család címeres levelét 1615-ben nyerte el II. Mátyástól. „Somogy vármegyében első ősük Lukács volt, akit 1724-ben fiaival együtt, mint régi birtokosokat, nemeseknek ismert el a nemességvizsgáló bizottság. A család ekkor még Böröcz, illetve Berecz alakban írta a nevét. Ferenc és György 1744-ben vidi birtokukra nádori adományt szereztek. Az így Nemesviden birtokos család egyik ága 1840 körül költözött be Kaposvárra.” GÖZSY – GÖZSYNÉ 2000. 72.

4 VARGA 2004. 457.; BEREZK 1925. 92.

5 ROSZTÓCZYNÉ 2012. 75–85.

6 ROSZTÓCZYNÉ 2011. 83.

7 Bereczk Kornél *Őszi napsütés* című vízfestményét a Magyar Akvarell és Pasztellfestők Egyesülete beválasztotta a Milánóban kiállítandó festmények sorába. NEMZETI SZALON 1925. 403.

8 PILCH 1926. 57.

9 VÁRDAI 1922. 29.

10 SZINNYEI 1905. 390–391.

11 Zánkay Zsigmond gyermekei közül Gyula (1847–1896) a teológia doktora (1869-ben szentelték fel, káplán Bácsben, majd teológiai tanár a veszprémi papnevelő intézetben), Gusztáv ügyvéd, Aladár jogász (kapos-

Zánkay Cornélia édesapja, Zánkay Lajos Imre Lénárt néven 1850. október 23-án Látványban született. Pályáját 1873-ban a kaposvári járásbírószágon írnokként kezdte, majd 1876-ban irodatiszt, 1883-tól veszprémi törvényszéki irodaigazgató. 1884 februárjában Bereczk Cornéliával kötött házasságát¹² követően röviddel Pécsre költözött, ahol a pécsi kir. törvényszék irodaigazgatójaként dolgozott 1914-ben történt nyugdíjba vonulásáig. Pécs városának megbecsült polgára volt, a bíróságon eltöltött 40 éves munkásságát méltató ünnepségről a helyi lapok is beszámoltak. 1914-ben Báró Burián István, az őfelsége személye körüli miniszter, koronás arany érdemkeresztet adományozott számára.¹³ Zánkay Lajos négy gyermeke közül csak az első két leány, Cornélia és Olga¹⁴ (1894–1970) élte meg a felnőttkort, a két fiú, Aurél (1898–1902) és Lajos (?) gyermekként meghaltak. Zánkay Lajos az otthon látott családi hagyományt folytatva nagy gondot fordított gyermekei iskoláztatására, mivel fiai nem voltak, így leányait részesítette a korszakban korántsem megszokott módon a közép- és felsőbb fokú tanulmányokban. Leányai a pécsi Miasszonyunk Női Kanonokrend tanintézetében kezdték tanulmányaikat,¹⁵ melyet középfokon magántanulóként a pécsi ciszterci főgimnáziumban folytattak, ahol Cornélia 1906-ban, míg Olga 1913-ban érettségizett. A gimnáziumi tanulmányait kiváló eredménnyel záró Cornélia az iskolai értesítő tanúsága szerint orvosi pályára készült,¹⁶ ám végül valószínűleg érvényt szerezve valós érdeklődésének, a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára nyert felvételt, ahol magyar és történelem szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. Arról nincs megbízható információnk, miért döntött végül a tanári hivatás mellett, annyi bizonyos, hogy a választott pálya nem állt távol a nagyapja, Zánkay Zsigmond irodalom és művészetek iránti érdeklődésétől, amely már korai gyermekéveiben is megmutatkozott. A polgári iskolában Futima Sarolta¹⁷ tanítványaként rendszeresen szavalt és színdarabokban szerepelt az iskolai rendezvényeken, zongoraversenyeken vett részt, tehetségét a korabeli lapok is megemlézték, csakúgy, mint iskolaigazgatóként tartott előadásainak választékos, inspiráló stílusát.¹⁸ Ez utóbbiak egyikén a *Pécsi Napló* munkatársa a következőképpen fogalmazott: „Hogy e szép szavak, a költői finomságu gondolatok mily hatást váltottak ki, az elképzelhető. Zánkay Kornélia dr. helyesen tenné, ha beszédét a magyar nőknek szánt szózat formájában valamely folyóiratban hozzáférhetővé tenné. Mert, hogy súlyos és meghallgatásra érdemes mondanivalói vannak”.¹⁹

vári aljegyző, pécsi királyi ítélőtábla, járásbíró), Zsigmond polgári iskolai tanár (Nagykanizsa) volt, valamint Gizella háztartásbeli. DOMOKOSNÉ 2014. 27.; SZINNYEI 1905. 390–391.; SOMOGYVÁRMEGYE ALMANACHJA 1908. 35., 113.; TUDOMÁNYEGYETEM ALMANACHJA, 1879. 96.; TUDOMÁNYEGYETEM ALMANACHJA 1884. 113.; KOTNYEK 1978. 155.

¹² Hymen. *Fővárosi Lapok*, 1884. december 2. 1826.

¹³ A pécsi törvényszéki irodaigazgató kitüntetése. *Pécsi Napló*, 1914. október 24. 4.; Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 1914. október 23. 1.

¹⁴ Zánkay Olga Edith Mária néven 1894. február 27-én Pécsen született.

¹⁵ Zánkay Olga az 1907-ben megnyíló felső leányiskolában tanult, míg Cornélia a városi polgári leányiskolában kezdte középfokú tanulmányait. A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak fejlődését lásd TAKÁCS 2017. 63–74.

¹⁶ Vass 1906. 108.

¹⁷ Futima Sarolta (1867–1947) 1885-től a városi polgári leányiskola tanára, majd igazgatója, 1926-tól a pécsi ipari leányiskola igazgatója. Lásd bővebben ÁRVAI 2016. 44., 47., 49., 182–183.

¹⁸ Iskolai ünnepélyek. *Pécsi Napló*, 1905. április 20. 3.; A Pécsi Kath. Kör felolvasóestje. *Pécsi Közlöny*, 1905. március 23. 3.

¹⁹ Egy iskolai ünnepélyhez. *Pécsi Napló*, 1926. március 19. 5.

Zánkay Cornélia 1912-től csatlakozott az ekkor már nyilvánossági joggal felruházott, három évfolyamos, városi fenntartású, államilag segélyezett pécsi kereskedelmi tanintézet tanári karának nyelvi tanszékéhez, ahol a női iskola helyettes tanáraként magyar nyelvet és történelemet, valamint német nyelvet tanított, ugyanis az állás betöltésének feltétele volt, hogy német nyelvből két év alatt képesítést szerezzen,²⁰ majd 1915-ben rendes tanári kinevezést nyert. Mindeközben 1913-ban a Budapesti Tudományegyetemen bölcsészdoktori címet szerzett (*Kazinczy Ferenc művelődéstörténeti jelentősége* című értekezésével), melyről 1913. június 29-én a *Pécsi Napló* és a *Dunántúl* is beszámolt, bemutató Pécs város első női Phil. doktorát.²¹ A sikeres felsőfokú tanulmányokat tekintve példáját testvére, Olga is követte, aki az érettségit követően felvételt nyert a korábban Cornélia vagy esetleg a családfő, Zánkay Lajos által lányai számára választott Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karára, ahol 1924-ben sikeres záróvizsgát tett. Dr. Zánkay Olga a fővárosi tanulmányok után visszatért Pécsre, majd 1931-től Pécsváradon (az Inczedy Dénes utca 3. sz. alatti) szemorvosi magánrendelőjében fogadta a betegeket.²²

Zánkay Cornélia már betöltötte a 40. életévét, amikor 1927 szeptemberében a pécsi székesegyházban házasságot kötött Szőke Hugó biztosítótársasági magántisztviselővel, így lett Szőke Hugóné dr. Zánkay Cornélia.²³ A házasságból gyermek nem született. Szőke Hugó Stoffer Hugó néven, Stoffer János pécsi magántisztviselő első fiaként a Baranya megyei Szászváron született, nevét 1906-ban módosította Stofferől Szőkére.²⁴ Középfokú tanulmányait 1889 és 1894 között a bonyhádi evangélikus algimnáziumban végezte. Szőke Hugó apjához és testvéréhez, Jánoshoz hasonlóan magán pénzügyi tisztviselőként dolgozott az Első Magyar Általános Biztosító Társaság pécsi főügynökségnél, ahol 23 évet töltött, ebből hét esztendő annak vezetőjeként, majd 1923 áprilisában kinevezték a Dunántúl Nemzeti Általános Biztosító Rt. délmagyarországi fiókjának (Baranya és Tolna megye) vezetőjévé, továbbá a Gazdák Biztosító Szövetkezetének pécsi főnökhelyettese volt.²⁵ Amíg Zánkay Cornélia szabadidejét – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – a jótékonyági, női és egyéb karitatív társadalmi szervezetekben való tevékenységgel töltötte, addig a helyi gazdasági, pénzügyi élet szereplőivel jó kapcsolatot ápoló férje a családi hagyományt követve a vadászatnak hódolt, míg a nyár egy részét közösen a harkányi nyaralójukban töltötték, amiről a pécsi lapok is rendszerint beszámoltak.²⁶

A pécsi középfokú kereskedelmi szakoktatás megszervezése a 19. század második felében

A 19. század második felében Magyarország gazdaságának tökéletes átalakulása, elsősorban a mezőgazdaság fejlődése magával hozta az infrastruktúra (vasútépítés), a hitelrendszer, az élelmiszeripar, a malomipar és egyéb ágazatok kiépülését, növekedését, valamint a ke-

20 A pécsi felső kereskedelmi iskola tanári testületének kiegészítése. *Pécsi Napló*, 1912. augusztus 30. 3.

21 Női bölcsészettudor. *Pécsi Napló*, 1913. június 29. 7.; A pécsi törvényszéki irodaigazgató jubileuma. *Dunántúl*, 1913. április 8. 4.

22 Orvosi hír. *Pécsi Napló*, 1931. augusztus 9. 6.

23 Házasság. *Dunántúl*, 1927. szeptember 3. 5.; Házasságkötések. *Pécsi Napló*, 1927. szeptember 4. 8.

24 Névváltoztatás. *Az Ujság*, 1906. november 14. 29.

25 Kinevezés. *Dunántúl*, 1923. április 15. 4.

26 Nyaraló pécsiek. *Dunántúl*, 1930. augusztus 15. 2.

reszedelemi hálózat bővülését.²⁷ E modernizációs folyamat a Dél-Dunántúlon, a baranyai megyeszékhely ipari, kereskedelemi, közlekedési és egyúttal kulturális központjában, Pécs városában hatványozottan éreztette hatását. A Dél-Dunántúl leggyorsabban fejlődő városa, Pécs az urbanizáció és a népességszám tekintetében nemcsak regionális, hanem országos viszonylatban is jelentős eredményeket tudott felmutatni. Pécs lakosság száma 1850 és 1910 között – részben a bevándorlásoknak is köszönhetően – háromszorosára növekedett, ami egyúttal az ipar, a kereskedelem és a szénbányászat fejlődését, valamint a társadalmi szerkezet átalakulását is eredményezte.²⁸ Az első világháború időszakában megtorpant a gazdasági fejlődés, a polgári gazdaság háborús gazdasággá vált.²⁹ A háborúba behívott férfiak helyére számos iparágban női munkaerő került. Ez utóbbi és az átformálódó társadalmi munkamegosztás eredményeként Pécs városában is egyre több nő kényszerült arra, hogy kilépjen a munkaerőpiacra, azonban a nőknek a modern szektorokban való elhelyezkedését nagyban megnehezítette, hogy differenciált képzést nyújtó ipari és kereskedelemi szakoktatási hálózat kiépítésére az első világháború előtt országos szinten sem került sor.³⁰ A modern gazdaság kibontakozásával, a társadalmi szerkezet átalakulásával párhuzamosan a fokozatosan növekvő polgári, elsősorban iparos, kereskedő réteg részéről megfogalmazódott az igény az alsófokú, valamint a gyakorlati életben azonnal hasznosítható tudást adó középfokú szakiskolák iránt.

Pécs városában a kereskedelemi szakoktatás megszervezése a 19. század második felében vette kezdetét. Porges Ede (1819–1904) okleveles mérnök, főreáliskolai tanár, a pécsi izraelita mintafőelemi tanoda igazgatója 1875. október 30-án nyitotta meg három évfolyamos, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) által nyilvánossági joggal felruházott közép(fokú) kereskedelemi iskoláját.³¹ Az intézmény évtizedeken keresztül – eleinte az alacsony tanulói létszáma, majd a hiányos infrastruktúra okán – komoly anyagi nehézségekkel küzdött. Az iskola ügyét 1905-től a neves pécsi Hamerli-dinasztia leszármazottja, a szállodatulajdonos, kesztyűgyáros, a pécsi kereskedelemi élet elismert alakja, Hamerli Imre karolta fel. Hamerli 34 kamarai tag aláírásával az iskola helyzetét összegző indítványt nyújtott be a Pécsi Kereskedelemi és Iparkamarához, kérelmezve, hogy az 1906/07. tanévtől kezdeményezzék az iskola városi tulajdonba vételét.³² Végül az 1908 júliusában összehívott rendkívüli városi közgyűlés egyhangúan megszavazta a magánfenntartású iskola 1908. augusztus 1-jétől városi fenntartásba történő vételét, melynek eredményeként 1908-tól Államilag Segélyezett Pécsi Városi Felső Kereskedelemi Iskola és vele kapcsolatos Női Kereskedelemi Tanfolyam néven működött tovább.

A pécsi női kereskedelemi tanfolyam és leányiskola megnyitása

A fentiekben említett magánfenntartású fiú kereskedelemi iskolával kapcsolatosan működő, az 1891-ben kapuit megnyitó pécsi női kereskedelemi tanfolyam az 1908/09. tanévtől a VKM 1909. évi 88.585. sz. alatt kelt határozata értelmében szintén Pécs város fenntartá-

²⁷ KATUS 2012. 428.

²⁸ KATUS 1995. 40–43., továbbá Pécs dualizmus kori fejlődését lásd bővebben PILKHOFER – KAPOSÍ 2017.

²⁹ KAPOSÍ 2014. 28.

³⁰ Pécs város leányainak a munkaerőpiacra való kilépésének nehézségeit lásd bővebben ÁRVAI 2016. 28–30.

³¹ KOVÁCS 1977., továbbá a kereskedelemi iskola sorsának alakulását lásd bővebben NAGY 2019. 94.

³² CZINK 1909. 34.

sába került.³³ A város a tanfolyam igazgatását Vörös Mihályra bízta, míg a női felügyeletét Újvári Kamilla, a polgári leányiskola igazgatója látta el.³⁴ Az 1909 őszén 45 fővel induló 10 hónapos pécsi női kereskedelmi szaktanfolyam tandíja 200 korona volt.³⁵ A kereskedelmi tanfolyami képzést az 1911. évi július 13-án kelt 86.287. sz. rendelettel módosították.³⁶ A női kereskedelmi tanfolyam időtartama ettől kezdve egy iskolai évre terjedt ki.³⁷ A felvétel feltétele a polgári, felsőbb leányiskola vagy a leánygimnázium négy osztályának sikeres elvégzése volt. Ez utóbbi rendelet értelmében, azoknak, akik a tanfolyamot sikeresen befejezték és szerették volna tovább bővíteni ismereteiket, úgy elméletben, mint gyakorlatban, továbbképző előadásokat és gyakorlatokat kellett szervezni. E továbbképző tanfolyam, valamint az 1910-es években a szegedi kereskedelmi iskola körüli koedukációs vita³⁸ kapcsán vetődött fel Pécsen egy önálló, három évfolyamos, érettségig adó női felső kereskedelmi iskola megnyitásának gondolata.³⁹

A pécsi női kereskedelmi iskola megnyitását a VKM az 1911. évi 14.7094. sz. alatt kelt rendeletével engedélyezte, azonban mire az engedély megérkezett, már lezajlott a tanulmányaikat középfokon folytatni kívánó, elsősorban polgári iskolát végzett tanulók iskolai beiratkozása, ráadásul az iskola a szeptemberi tanévkezdés feltételeit nem tudta biztosítani. Bár az előzetes felmérések szerint nagy volt az érdeklődés az iskola iránt, az őszi hirdetésből adódóan alsó osztályába csak 18 fő jelentkezett, ami nem biztosított megfelelő anyagi fedezetet. Végül a kereskedelmi iskola felügyelő bizottságának engedélyével 1911. október 2-án a kereskedelmi leányiskola, mint magánintézet nyitotta meg kapuit a szigeti külvárosi népiskola egyik tantermében. A beiratkozott lányok, mint a fiú kereskedelmi iskola magántanulói tettek az év végén rendes vizsgát.⁴⁰

Az 1912/13. tanév jelentős változást hozott a pécsi kereskedelmi tanintézet életében, amely a három évfolyamos fiúiskola, az egy évfolyamos női kereskedelmi szaktanfolyam mellett, a fentiekben jelzett VKM-rendelet értelmében megnyitotta a női felső kereskedelmi iskoláját is, mely a Dunántúl első érettségig adó, középfokú női szakiskolájaként kezdte meg működését.⁴¹ Az iskola női felügyeletét Futima Sarolta polgári leányiskolai tanárnő látta el, míg az iskola egyetlen, helyettesi státusban alkalmazott óraadó női tanára, a magyar és német nyelvet, valamint a történelem tantárgyat tanító Zánkay Cornélia

33 NAGYNÉ SZEGVÁRI 1969. 36., továbbá a 19–20. század fordulóján Pécs városában működő középfokú leányiskolák vázlatos áttekintését lásd ÁRVAI 2016. 41–51.

34 MNL BML VIII. 56. 1. d. 38/1910. Pécs szabad kir. város törvényhozási bizottságának határozata a pécsi női kereskedelmi tanfolyamon alkalmazandó tanerő és női felügyelő tárgyában.

35 MNL BML VIII. 56. 1. d. 40/1910. Vörös Mihály igazgató iparoktatási főigazgatónak küldött jelentése a pécsi városi női kereskedelmi tanfolyam növendékeiről.

36 A NŐI KERESKEDELMI SZAKTANFOLYAMOK 1911. 3., illetve VINCZE 1937. 72.

37 A női kereskedelmi tanfolyamok megszervezését és szabályozásának kérdését lásd bővebben NAGY 2014. 255–260.; NAGY 2011a. 100–102.; NAGY 2011b.

38 Lásd bővebben NAGY 2014. 264–265.

39 A kereskedelmi leányiskola megnyitása tárgyában a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara által a VKM-nek benyújtott javaslatot lásd az 1. számú mellékletben.

40 A pécsi felső női keresk. iskola. *Pécsi Napló*, 1911. október 1. 7.

41 MNL BML VIII. 56. 1. d. 477/1912. Pécs szabad királyi város törvényhatósági bizottságának 1912. június 17–18-án tartott közgyűlés során kelt jegyzőkönyve.

középiskolai tanár volt, aki ebben a Günther Károly⁴² által is megfogalmazott igen haladó gondolatok mentén megszervezett leányiskolában kezdte tanári pályáját.

A pécsi kereskedelmi tanintézet 1913/14. tanévben egy újonnan épített (Gyár utca, Dischka Győző utca, Eötvös utca által határolt) kétemeletes, a szakoktatás minden szükséges igényét kielégítő épületbe költözött, ahol a női iskola is helyet kapott.⁴³

Azonban röviddel a költözést követően, az első világháború alatt az épületet át kellett adni a halicsi katonai kórháznak, majd az 1918/19-es tanévtől a város szerb megszállásával az iskola életében három nehéz esztendő vette kezdetét. A szerb megszállást követően a város az iskola épületét a Pozsonyból távozni kényszerülő, 1923-ban Pécsen elhelyezett, rövidesen költöző Erzsébet Tudományegyetem részére engedte át, így a kereskedelmi intézet átmenetileg a községi polgári leányiskola (Mária utca) földszintjén nyert ideiglenes elhelyezést, mely az elkövetkező két évtizedre túlszűfolt, levegőtlen, a szakiskolai képzésnek kevésbé megfelelő körülmények közé kényszerítette az iskola tanárait és tanulóit. E problémát Zánkay Cornélia igazgatónőnek sem sikerült orvosolni, aki személyes kudarcént élte meg, hogy vezetése alatt az iskola nem kapott önálló épületet.

Az 1920. évi 72.000. sz. VKM-rendelet⁴⁴ értelmében az 1920/21. tanévtől a pécsi női felső kereskedelmi iskola is négy évfolyamossá vált, melynek alsó tagozata a kereskedelmi, míg felső közgazdasági tagozata a széles tudásbázist igénylő, határokon átívelő kereskedelmi és közgazdasági pályákra készített fel.⁴⁵

Dr. Zánkay Cornélia mint az önálló pécsi női felső kereskedelmi iskola igazgatója (1922–1946)

Az 1922/23. tanév egy új korszak kezdetét jelentette a női iskola életében, ugyanis az iskola épületének az egyetem részére történő átadása után, az addig közös igazgatás alatt működő fiú és női kereskedelmi iskola szétvált, mely egyúttal önálló vezetést is igényelt. Az igazgatói teendőket 1922 őszétől az alapítás óta az iskolában tanító, majd 1920/21-től igazgatóhelyettesi minőségben ott dolgozó Dr. Zánkay Cornélia⁴⁶ látta el, akinek megbízotti kinevezését az iskola felügyelőbizottsága és a város pályázat kiírása nélkül, egyhangú-

2. kép – Pécsi felső kereskedelmi iskola (Várady Antal utca, 1913–1922)

⁴² A pécsi női felső kereskedelmi iskola megnyitása kapcsán Günther Károly kereskedelmi és iparkamarai titkár véleményét lásd bővebben a 2. számú mellékletben.

⁴³ A szakoktatás korabeli igényeinek megfelelő új épület szükségleteit és a megvalósítást biztosító költségvetést Schindler József igazgató a városi felső kereskedelmi iskolabizottság felkérésére jelentés formájában 1912. február 24-én összegezte: MNL BML VIII. 56. 1. d. 32/1912.

⁴⁴ A női felső kereskedelmi iskolák két világháború közötti szabályozását (tantervek) lásd bővebben NAGY 2014. 26–32.

⁴⁵ ZÁNKAY 1923. 4.

⁴⁶ MNL BML VIII. 56. 1. d. 20/1921. Jegyzőkönyv a pécsi városi felső kereskedelmi iskola igazgatóbizottságának 1921. szeptember 29-én tartott üléséről.

lag támogatta.⁴⁷ 1922 szeptemberében alig száradt meg a tinta Zánkay Cornélia kinevezésén, amikor 60 ezer korona plusz kiadást jelentő, párhuzamos első osztály indításáért való lobbizása során hosszas vitát folytatott Pintér Ferenc polgármester-helyettessel. 1922/23 tanévben 60 fő jelentkezett az iskolába, mely létszámra Zánkay mindenképpen biztosítani kívánta a beiratkozást, akár anyagi támogatás híján is, ha kell, egy tanteremben elhelyezve a 60 tanulót. Ez utóbbit indokolta, hogy az iskola 1922 elején a költségvetését 480 ezer korona deficittal zárta,⁴⁸ amit a tandíj (100%-os emelés, tisztviselőknek 1000, többieknek 4000 korona) és a tanulói létszám emelésével próbált csökkenteni, végül a város támogatta két első osztály indítását.⁴⁹

Zánkay Cornélia a kezdetektől szívügyének tekintette a fentiekben már említett, országos szinten az 1920-as évek közepén megszüntetett tagozati rendszer (kereskedelmi és közgazdasági) fenntartását, mely figyelembe vette a kereskedelmi alkalmazottaktól kívánt eltérő felkészültséget, valamint a tanulók különböző képességeit és eltérő anyagi helyzetét. Ugyanis meggyőződése volt, hogy ha szélesebb társadalmi réteget akarnak elérni, fontos, hogy már két év után olyan bizonyítványt adjanak tanítványaiknak, mellyel akár azonnal kiléphetnek a munkaerőpiacra, míg a jó tanulmányi eredménnyel rendelkező lányukat felső tagozaton is taníttatni kívánó szülők gyermekei számára az érettségi is elérhető legyen. A második év végén tanulmányaikat befejező tanulók osztálybizonyítvány helyett igazoló bizonyítványt kaptak. A francia szakoktatási modellt példaként tekintő Zánkay a tagozati rendszer első két évében különös figyelmet fordított a gyakorlati képzés megszervezésére, a továbbiakban még említésre kerülő szakmai kirándulások mellett, kapcsolati rendszerét segítségül hívva, igyekezett a lányokat kereskedelmi, ipari vállalkozásoknál gyakorlatra elhelyezni.⁵⁰ Zánkay a hosszabb tanulmányi időt Párizsban és Grenoble-ban töltő, 1917-től már az iskolában tanító, 1923-tól igazgatóhelyettesi feladatokat ellátó Gyuris Gizellával tanulmányozta a gyakorlatorientált francia kereskedelmi szakoktatási rendszert.⁵¹ Itt azonban érdemes megjegyezni, hogy bár Zánkay elképzelése igen előremutató volt, azonban tudvalevő, hogy a korabeli munkaerőpiac szereplői nem igen tudtak különbséget tenni a különböző néven, képzési idővel és eltérő bizonyítványokat kibocsátó 6–8–10 hónapos kereskedelmi tanfolyamok, a három, négy évfolyamos önálló és polgárral kapcsolatos kereskedelmi iskolák vagy éppen a kereskedelmi akadémiák között. Tehát a rövidebb, két évfolyamos képzési idő valószínűleg nem könnyítette meg a nők számára a

47 Négyosztályú lesz a pécsi kereskedelmi iskola. *Dunántúl*, 1920. július 31. 1.; A felső női kereskedelmi iskola igazgatónőt kapott. *Pécsi Lapok*, 1923. november 6. 3.

48 Száz százalékos tandíjemelés a kereskedelmi iskolában. *Dunántúl*, 1922. november 21. 3.

49 Felsőkereskedelmi iskola igazgató bizottsága. *Dunántúl*, 1922. szeptember 1. 2.; A pécsi városi felső kereskedelmi iskola. *Pécsi Lapok*, 1922. szeptember 1. 2.

50 A francia kereskedelmi iskolák képzési rendszerét lásd bővebben NAGY 2014. 42–45., 253–255.; NAGY 2013.

51 Galsai Pongrácné Gyuris Gizella (1885–1955) Szigetváron született, polgári iskolai tanulmányait a pécsi Miasszonyunkról Nevezett Női Kanonok Szerzetesrend Római Katolikus Polgári Leányiskolájában kezdte, majd a tanítónőképzőben folytatta, ahol polgári iskolai tanári és tornatanítói diplomát szerzett, 1918-ban a pécsi ciszterci gimnázium magántanulójaként érettségizett. 1924-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem német–francia szakán középiskolai tanári oklevelet szerzett, 1930-ban Pécsen doktorált. 1917-től a felső kereskedelmi iskola helyettes, később rendes nyelvtanára, 1928/29-től igazgatóhelyettesi tisztséget töltött be, végül 1943-tól az ipari leányközépiskola alapító igazgatója. Lásd bővebben ÁRVAI 2016. 48., 50., 86., 186–187.

kereskedelmi, illetve a többségük által vágyott tisztviselői pályán való elhelyezkedést.⁵²

Az 1930-as évek közepén megváltozó oktatáspolitikai környezetben is kitartott Zánkay a szakoktatás kapcsán korábban megfogalmazott gyakorlatorientált, készségeket, képességeket fejlesztő képzési rendszer mellett. Zánkay Cornélia és Lénárt Franciska⁵³, a kereskedelmi iskola rendes tanára az intézmény célját következőképpen fogalmazta meg: „*általános műveltséggel rendelkező szakembereket akarunk képezni.*”⁵⁴ Az általános műveltség bázisa a formális képzés, mely magában foglalja a képességek fejlesztését, azaz a szellemi élet egészének és a lelki élet megnyilvánulásának fejlesztését, „*kiterjed az ember intelligenciájára, értelmi életére és akaratú aktusaira, amelyek keretet alkotnak a mai élet sokrétű műveltségtartalmának befogadására.*”⁵⁵ A középiskola feladata Lénárt szerint ennek a keretnek a megadása, és ez a feladat azonos a kereskedelmi iskoláéval. Elengedhetetlenül szükségesek a formálisan képző, gondolkodásra sarkalló tárgyak, mint a matematika, a nyelvtan és a rokon tudományok, míg azonban a középiskola további célja az előkészítés valamely tudományos pályára, addig a kereskedelmi már nem előkészít, hanem gyakorlati-gazdasági irányban teljes egészében kíván képezni, itt tehát el kell térni a középiskolának mind módszerétől, mind tárgyi tartalmától. Tehát a tudományok eredményeit nem tudományos módszerekkel, hanem gyakorlati módon kell a tanulókkal megismertetni.⁵⁶ A tanulók képességeit, készségeit fejlesztő – a fentiekben összegzett – pedagógiai szemlélet alapján, már nem meglepő, hogy Zánkay nyitott volt a legújabb tanítási és nevelési módszerek megismerése iránt, többek között tanulmányozta az Új Iskola nevelési, filozófiai rendszerét. Ez utóbbi nemzetközi és hazai működésének történetét – valószínűleg Zánkay felkérésére – (Zupancsicsné) Farkas Lenke⁵⁷ német–francia szakos tanárnő egy rövid ta-

3. kép – Dr. Zánkay Cornélia íróasztalánál a Mária utcában

⁵² A nők kereskedelmi végzettséggel való munkaerőpiaci elhelyezkedését lásd bővebben NAGY 2014.

⁵³ Lénárt Franciska (1895–1944) Budapesten született 1895. augusztus 10-én Lefkovich Manó asztalos és Strasser Cecília házasságából. A négy polgári iskola elvégzése után a IV. kerületi Felsőbb Leányiskola és Leánygimnáziumban érettségizett, majd 1918-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen középiskolai tanári, majd felső kereskedelmi iskolai oklevelet (mennysiségtan, kereskedelmi és politikai számtan) szerzett. A pécsi női kereskedelmi iskolában matematikát, természettant, mennysiségtant, kereskedelmi számtant és olasz nyelvet oktatott. A Kereskedelmi Iskolai Tanárok Egyesületének rendes tagja, a Corvin Mátyás Egyesület, a Természettudományi Társaság, a Pázmány Péter Tudományegyetem Végzetek Szövetségének, valamint a perugiai Univerzitá per Stranieri magyarországi levelező tagja volt. (ZÁNKAY 1935. 13.) Lénárt Franciska életútját lásd bővebben SURJÁN 2000. 73–90.

⁵⁴ ZÁNKAY 1936. 3.

⁵⁵ ZÁNKAY 1936. 3.

⁵⁶ Lásd bővebben a 3. számú mellékletben.

⁵⁷ Zupancsicsné Farkas Lenke német–francia szakos középiskolai tanár, 1916-ban oklevele megszerzése után helyettes tanárként nyert felvételt a kereskedelmi iskolába, majd 1917-ben véglegesítették, 1925-ben Párizsban bővítette nyelvtudását, rendszeresen tartott szabadlíceumi előadásokat, 1946-tól az iskola igazgatója. 1919 júliusában házasságot kötött Zupancsics (Zoltán) Vilmoossal (gordonkaművész, zenetanár, karmester, 1912-től a Pécsi Városi Zeneiskola igazgatója, a Pécsi Dalárda és a Zenekedvelők Egyesülete karmestere és a

nulmány formájában az iskolai értesítőjében is összefoglalta az alábbiakat hangsúlyozva és egyúttal útmutatóként szánva tanártársainak:

„Az Új Iskola három célt tűz ki: a minimális tudásanyag közlését, a szociális nevelést és minden lehetőség megadását az egyéniség szabad kifejlődésére. Ha a tanító művészete ki tudja csalni a gyermekből a szunnyadó képességeket, a gyermek lelke teremtő alkotással felel. A tanító művészetére vár az is, hogy a gyengébb tehetségűek szerényebb teljesítményeit beleillessze a kollektív munka egészébe. Az új iskola nem száraz adatgyűjtést, nem lélektelen adathalmazást tűz célul maga elé, (...) alkalmat lehetőséget nyújt az alkotásra, nem versengésre, nem elkülönülésre buzdít, hanem szerves együttműködésre, (...) nem vizsgára tanulás a fő, hanem az átélés az élet céljaiért.”⁵⁸

Az iskola céljaként 1938-ban megfogalmazott, az egyént a közösségnek alárendelő szociális nevelés – a gyermeket, az ifjút társadalmi lényé nevelni – kapcsán is hangsúly helyezett a gyakorlati képzésre, melyet Lénárt Franciska a következőképpen fogalmazott meg:

„Iskolánk szelleme és tananyaga, lehetővé teszi, hogy ezeknek mindkét irányba eleget tegyünk: az oktatás a kérdés tárgyi részét ismerteti, a nevelés pedig a szellemi részt meríti ki. (...) Iskolánk a gyakorlati életre készíti fel az ifjúságot (...). A családban a nőt ösztönös érzései vezetnek és készítik arra, hogy a legkisebb közösség a család érdekeit, a maga egyéni érdekei fölé helyezze. A kenyérkereső pályán működő nőnek azonban, tudatosan kell előkészülnie arra, hogy társadalmi lényé alakítsa ki magát, sőt mivel a tudás kötelez, hatáskörében oktató, sokszor valóságos missziós munkát végezzen.”⁵⁹

Zánkay Cornélia nagy hangsúlyt helyezett az iskola gyakorlati képzésének megerősítésére, melyben az iskola felügyeleti bizottságának tagjai⁶⁰ is támogatták. Az iskola rendszeresen szervezett kirándulásokat a gyakorlati kereskedelmi élet megismerését segítő környező (Pécs, Siklós, Harkány, Szigetvár) és távolabbi (Budapest, Sopron, Mariazell, Burgenland, Bécs, Olaszország) gyárakba és kereskedésekbe. Továbbá a munkadélutánok keretein belül szabás-varrás és kalapdíszítő tanfolyamokon vehettek részt a tanulók, annak érdekében, hogy az értékesített termékek kivitelezésének munkafázisaival és alapanyagaival is megismerkedjenek.

4. kép – A tanári kar az 1930-as években a Mária utcai épületben (bal szélén Zánkay Cornélia, jobb szélén Gyuris Gizella, mellette Lénárt Franciska tanárnő)

Pécsi Kamarazene Társaság egyik alapítója). MENDLY 2013. 63.; Új tanerő a pécsi felső kereskedelmi iskolánál. *Pécsi Napló*, 1916. július 21. 5.; Anyakönyvi hírek. *Dunántúl*, 1919. július 12. 2.

⁵⁸ FARKAS 1931. 5.

⁵⁹ LÉNÁRT 1938. 7–8.

⁶⁰ Baumann Emil malátagyár-igazgató, Eibach Emil takarékpénztár-igazgató, Engel József fakereskedő, Forbát Andor gyáros, a pécsi kereskedelmi és iparkamara alelnöke, Hamerli József vasgyáros nagykereskedő, Hamerli Imre kesztyűgyáros, Mattyasovszky Zsolnay Tibor gyáros, Róth Sándor bőrgyáriigazgató, Tausz Gyula bankár, Forbáth Arnold, a Pannónia Sörgyár Rt. elnöke. ZÁNKAY 1923. 5.; ZÁNKAY 1930. 12.

5. kép – Kirándulás Sikondán 1929-ben

6. kép – Szigetvári kirándulás, 1939/40. tanév

7. kép – Mecseki kirándulás, 1940

Zánkay Cornélia igazgatónő kiemelt figyelmet fordított arra, hogy növendékei az elméleti és szakmai ismeretek elsajátítása mellett művelt, erkölcsös, a családi élet irányítására felkészült fiatal nőként hagyják el intézményét. Mindennek érdekében az iskola a tanulók iskolán kívüli viselkedését, tevékenységét és az esetleges magas óraszámú hiányzások okát is igyekezett a szülőkkel együttműködve figyelemmel kísérni. A tanulók helytelen viselkedése állandó napirendi téma volt a tanári értekezleteken. 1924-ben egy szülői bejelentés során indult vizsgálat három tanuló ellen, akik tanítási időben Fröhlich N. népfelkelő százados lakatlannak álcázott, besötétített lakásán tartózkodtak, ahol fiúk társaságában szórakoztak. A kihallgatások során kiderült, hogy a lányok a korábbi hiányzások alkalmával is szülői aláírást hamisító igazolásokkal igyekeztek mulasztásaik jogosságát bizonyítani. Végül a három közül két leánytanulót az igazgatónő javaslatára a szülei kivettek az iskolából. Az egyik leány másnap sikertelen öngyilkossági kísérletet követett el.⁶¹ Az esetet követően a diákok felügyeletét megerősítették, a tanulókat igyekeztek szemmel tartani, azaz a lányok leveleiket is csak az osztályfőnök jelenlétében bonthatták fel, iskolán kívüli mozgásukat szülői engedélyhez kötve, felnőtt kíséretében

⁶¹ MNL BML VIII. 56. 2. d. 256/1924. Pécsi városi négyévfolyamú női kereskedelmi iskolában 1924. 11. 24-én tartott rendkívüli értekezlet alkalmával készült jegyzőkönyv.

javasolták (Az 1927. tanév elején 55 tanuló kapott intót vagy rovót helytelen viselkedés okán).⁶²

Az 1929/30. tanévben egy szintén tanulói elbocsátást eredményező fegyelemi eljárást követően tovább szigorították a lányok felügyeletét: ekkor az igazgatónő elrendelte, hogy az osztálytermet minden esetben a tanár hagyja el utoljára, a nap végén a diákokat a tanárok párosával bocsáthatják haza. Az 1930. évi fegyelemi eljárásban ismét több tanuló volt érintett: az öt diákleány vétsége abban állt, hogy egy pécsi színésszel az utcán ismeretséget kötöttek, tőle autogramot kértek, cukorkát dobáltak be az ablakán, majd a fiatalembert lakásán is felkeresték. Az egyik leánytanulót a vizsgálat kezdete előtt szülei kivették az iskolából, míg a többi négy diák eleinte tagadta, hogy a fiatalembert a lakásban tartózkodott, ám miután tanúkkal szembesítették őket, végül beismerték tettüket, ötletgazdaként a már az iskolát elhagyó társukat említették. A tanári kar a diákok csendes eltávolítását javasolta, azonban három tanuló esetében a szülők – elismerve gyermekük helytelen cselekedetét, vállalva a számukra kirótt szigorú büntetést – leányaik korábbi kifogástalan magaviseletére, jó tanulmányi eredményére és saját társadalmi állásukra hivatkozva (mondván, leányaik iskolából való eltávolítása állásukat, jó hírnevüket is veszélyeztetheti, ugyanis a jelzett ügyben egy pécsi bankigazgató, egy ítéltáblai bíró, egy alezredes, egy MÁV-felügyelő és egy MÁV-intéző leánya volt érintett) tiltakoztak az eltávolítás ellen. Bár az iskolai rendtartás értelmében e fenti cselekedet a tanulók kizárását jelentette volna, ezt az igazgatónő nem javasolta, ugyanis úgy vélte, a lányok gyerekes meggondolatlanságból és nem erkölcsi romlottságból követték el tettüket, így a szigorú büntetést is elegendőnek ítélte. Azonban e javaslattal a tantestület tagjai nem értettek egyet, hét tanár közül hat a tanulók csendes eltávolítását javasolta, közülük az igazgatóhelyettes, Gyuris Gizella tanárnő azzal érvelt, hogy 1929 novemberében egy szegény altiszt leányát hasonló, rossz magaviseleti vétség miatt eltávolították, így ha ebben az ügyben a tehetős szülők leányaival kivételt tesznek, akkor azt sugallják, hogy az úri szülők gyermekei más elbánásban részesülnek. Végül az újabb tantestületi szavazást követően, mivel szavazategyenlőség alakult ki, az igazgatónő döntött, így a tanulók szigorú büntetést követően (mindenfajta iskolai rendezvényről, szórakozástól eltiltották őket a tanév során) folytathatták tanulmányaikat.⁶³

8. kép – Dr. Gyuris Gizella igazgatóhelyettes

⁶² MNL BML VIII. 56. 2. d. 93/1924. Pécsi városi négyévfolyamú női kereskedelmi iskolában tartott ellenőrző értekezlet alkalmával készült jegyzőkönyv; MNL BML VIII. 56. 2. d. 72/1927. Pécsi városi négyévfolyamú női kereskedelmi iskolában tartott tanártestület 1927. március 28-án ellenőrző értekezlet alkalmával készült jegyzőkönyv; MNL BML VIII. 56. 3. d. 45/1930. Pécsi városi négyévfolyamú női kereskedelmi iskolában 1930. január 25-én tartott osztályozó értekezlet jegyzőkönyve.

⁶³ MNL BML VIII. 56. 3. d. 13/1930. Pécsi városi négyévfolyamú női kereskedelmi iskolában 1930. január 18-án tartott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve.

9. kép – A IV. osztály óráközi szünetben a Mária utcai épület udvarán 1941-ben

10. kép – Az 1941 májusában ballagó diákok

Ez az ügy komolyabb feszültséget szított a tanári karban, különösen Gyuris és Zánkay között, mely az elkövetkező három tanárértekezleten is éreztette hatását. Azonban Zánkay, aki jó kommunikációs készséggel és vezetői kvalitásokkal rendelkezett, alaposan mérlegelte döntését, szem előtt tartva az iskola sorsát befolyásolni tudó, a helyi társadalmi élet ismert/elismert tagjai jövőbeni támogatásának megtartását, amit az aktuális rendtartás szó szerinti betartásánál abban a pillanatban valószínűleg fontosabbnak ítelt. A különböző szakmai és társadalmi szervezetekben, egyesületekben betöltött funkciói, feladatai révén Pécs társadalmi életébe aktívan bekapcsolódó, az édesapja által kialakított kapcsolati tőkét is használó Zánkay rendkívül jó viszonyt ápolt a város és a helyi gazdasági körök képviselőivel. Így a bíró, a bankigazgató és az alezredes lánya is folytathatta tanulmányait.

Zánkay a diákok felkészítése mellett az iskola tanárainak továbbképzését lehetőségeihez mérten támogatta. Tagja volt a Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének, melynek tanfolyamszerű képzésén a tantestület tagjai rendszeresen részt vettek, valamint a Kereskedelmi Oktatásügyi Nemzetközi Egyesület magyar csoportjának választmányi tagjaként a nemzetközi szakiskolai életbe is igyekezett bekapcsolódni. Emellett a hazai szakoktatás és tanárképzés kérdéskörében is rendszeresen hallatta hangját. Pályája első éveiben, többek között az 1918 decemberében a Baranya és Tolna megyei tanárok részvételével szervezett tanárgyűlésen, míg Messik Béla főreáliskolai tanár arra hívta fel a figyelmet, hogy „*az elméleti oktatás teréről át kell lépni a gyakorlati oktatás terére és a játék, torna, kézügyesség gyakorlatok által gyakorlati elemeket kell bele vinni a nevelésbe*”, addig Zánkay arról beszélt, hogy az egyetemeken nagyobb gondot kell fordítani a módszertani kérdésekre, „*a tanárokat tanítsák meg tanítani is.*”⁶⁴

A XI. Nemzetközi Kereskedelmi Oktatásügyi Konferencián Hollandiában 1929-ben Zánkay felkérésére Lénárt Franciska vett részt, szakmai tapasztalatait előadásban és írásos formában is összefoglalta.⁶⁵ A külföldi tanulmányutakat az 1930 februárjában megalakuló Pécsi Női Felső Kereskedelmi Iskolát Végzettek Szövetségének ügyvezető igazgatójaként a végzett növendékek, illetve az esetlegesen közülük érkező szaktanárjelöltek számára is fontosnak tartotta.⁶⁶ A város népjóléti ügyosztályának tanácsnoka, dr. Esztergár Lajos vezette szövetség szociálpolitikai ügyosztályából szerveződő, a munka hatékonyabb ellátását

⁶⁴ Tanárok gyűlése. *Dunántúl*, 1918. december 10. 5. Későbbiekben tagja a Pécsi Pedagógusok Körének is.

⁶⁵ ZÁNKAY 1930. 5–9.

⁶⁶ ZÁNKAY 1935. 13.

segítő Szociális Szervezők intézményét, mely Zánkay és a Pécsi Női Felső Kereskedelmi Iskolát Végzetek Szövetségének együttműködését kérte a szociális szervezők részére az országban elsőként a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen indított szociális tanfolyam gyakorlati helyszíneinek megszervezése, biztosítása kapcsán.⁶⁷

Az iskola az 1938. évi XIII. törvénycikk értelmében az 1940/41. tanévtől kereskedelmi leányközépiskola néven működött tovább.⁶⁸ Az iskola hét osztályának 250 tanulója az 1942/43. tanév kezdetén a Miasszonyunkról Nevezett Női Kanonok Szerzetesrend Szent Erzsébet Leánygimnáziumának épületében nyert elhelyezést, mivel a Mária utcai városi polgári leányiskola épületét hadikórháznak kellett átadni.⁶⁹ 1945 februárjában a székeskáptalan tulajdonát képező, használaton kívüli épületbe (Káptalan utca 2.)⁷⁰, majd az ipari leányközépiskolába költözött. 1945. május 1-től a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumában kapott helyet, végül 1946 nyarán az iskola visszaköltözött az ekkor már igen rossz állapotú, éveken keresztül más célokra használt Mária utcai épületbe.⁷¹ 1946 őszén az 5000/1946. M.E. számú rendelet végrehajtására alakított, IV. számú bizottság határozata értelmében az iskolafenntartó, a város polgármestere a rendelet 2. § (3) bekezdése alapján Zánkay Cornéliát szabályszerű végelbánás alá vonta és a munkavégzés alól felmentette. Az igazgatói teendőket özv. Zoltán Vilmosné Farkas Lenkére bízták.

Zánkay Cornélia szakmai és társadalmi egyesületekben folytatott tevékenysége

Zánkay Cornélia iskolán kívüli tevékenységei között kiemelt jelentőséggel bírtak a Pécsi Nemzeti Szabadtanítás Egyesületének igazgatósági tagjaként (1918-tól) a városháza közgyűlési termében önálló és tanfolyami keretek között tartott rendszeres előadásai.⁷² Az előadások mellett az utazásai során szerzett élményeit, az egyes népek, kultúrák művészeti, társadalmi és gazdasági értékeit írásos formában is publikálta, ez utóbbiak közül kiemelendő az 1937-ben tíznapos adriai utazásáról a Koch Nándor szerkesztette *A Tenger* című folyóirat hasábjain megjelent írása.⁷³

Zánkay művészetek iránti rajongása mellett fontos feladatának tekintette az elesettek megsegítését. A családi hagyományokat folytatva testvérével, Olgával együtt egészen fiatal koruktól kezdve rendszeresen vettek részt adománygyűjtő rendezvényeken, később maguk is adakoztak, adományaik hosszas listája a baranyai sajtóban jól követhető. 1905-ben a Pécsi Tanítónők Egyesülete és a Nőegyesület estjén Simon Mariskával zongorázott⁷⁴, számos pécsi segélyakcióban (háborúban sérültek és családjaik támogatása, harctérről hazatérő tanárok hospitálása) vett részt. A Szociális Missziós Társulat tagjaként ételosztás, pénzbeli adományozás, a pécsi állami gyermekmenhely, a tüdőbeteg gondozó és a

67 ZÁNKAY 1934. 3–4.

68 NAGY 2014. 273.

69 MNL BML VIII. 56. 4. d. 418/1942. Pécsi Városi Kereskedelmi Leányközépiskola tanári testületének 1942. november 6-án megtartott szakfelügyelői látogatás során készült jegyzőkönyv.

70 MNL BML VIII. 56. 5. d. 61.741/1945. Pécs szabad királyi város véghatározata, 1945. február 4.

71 ZOLTÁNNÉ 1947. 3.

72 1923 novemberében Wagner operáiról, 1929-ben az új magyar festészetről, 1935 februárjában László Fülöp arcképfestőről, míg 1939-ban Tintorettóról tartott előadást. Szókénté Zánkay Kornélia dr., női felső keresk. isk. igazgató előadása a szabadliceumban az új magyar festészetről. *Pécsi Napló*, 1929. december 18. 3.

73 ZÁNKAY Cornélia: Tíz nap az Adrián. *A Tenger* 27. (1937): 7–9. 102–110.

74 A Pécsi Tanítónők Egyesülete. *Pécsi Közlöny*, 1905. december 7. 3.

Vöröskereszt részére történő gyűjtések, valamint a Pécsi Jótékony Nőegylet⁷⁵ tagjaként számos jótékonyági tevékenység aktív résztvevője volt. Csakúgy, mint az 1921-ben megalakuló Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ)⁷⁶ pécsi csoportjának, melyben az 1940-es évek elején töltött be meghatározó szerepet. A szövetség pécsi csoportjának elsődleges küldetése az összegyűjtött adományok kiosztásának megszervezése volt. Az 1930-as években az egyesület aktivitása jelentősen csökkent, majd 1940-ben 900 pécsi nő bevonásával, három új szakosztály megalakulásával és hivatás szerinti csoportok létrehozásával szerveződött újjá. Zánkay Cornéliát 1940 áprilisában a Gyuris Gizella vezette pécsi MANSZ-csoport társelnökei közé választották, részt vett az ekkor alakult tanügyi csoport munkájában, melynek célja a pedagógusok lelki felkészültségének kialakítása, a jövő magyar anyáinak nevelése, útnak indítása, a magyarság erkölcsi fölényének emelése, nemzeti előadások és Kárpátaljára szervezett cserenyaraltatások lebonyolítása, a város szociális és gyermekvédelmi munkájának támogatása és a falvak nevelésügyének segítése volt.⁷⁷ Zánkay 1942-től mint tanügyi főtanácsos részese volt a 1943. február elején induló, a MANSZ Kulturális Szakosztálya és a Pécsi Pedagógusok Köre által szervezett, 14 alkalmat magában foglaló Pécsi Szülők Iskolája előadásorozat összeállításának, melynek célja, hogy a szülőket megismertesse a korszerű, helyes nevelés alapelveivel, az érdeklődés felkeltése a legfontosabb pedagógiai kérdések iránt, helyes irányba terelni az otthoni nevelőmunkát és teljes összhangot biztosítani a szülők és az iskola között.

Szociális területen szerzett tapasztalatait kamatoztatta az 1934-ben megalakuló Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete⁷⁸ pécsi csoportjának alelnökeként és egyszersmind a Szociális Bizottság vezetőjeként, ahol az állástalan diplomás nők körülményeit igyekezett javítani (tanítványok ajánlása, tanulmányi segély).⁷⁹ Zánkaynak jelentős szerepe volt abban, hogy az egyesület támogatásával tanítványa, Szabó Irma 1942-től Budapesten közgazdasági egyetemi tanulmányokat folytathatott. Munkáját segítette Szentvéri Tiborné Vajsza Judit kereskedelmi iskolai tanárnő, aki a MANSZ kulturális szakosztályának és egyúttal az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesületnek is tagja volt.

Mindemellett a Mecsek Egyesület, a Pécsi Múzeum Egyesület, a Gyorsírók Egyesülete, a Stefánia Egyesület, a Légoltalmi Liga pécsi csoportja (tanácsstag), valamint az Istituto

⁷⁵ A Pécsi Jótékony Nőegylet 1871-ben jött létre, melynek célja felekezeti hovatartozástól függetlenül a szegények és gyámoltatlanok segítése, 1895-től népkonyha, szegényház, menhely működtetése, adománygyűjtő rendezvények (tombola, bálók, teadélután, élelmiszervásár) szervezése volt. Lásd bővebben ÁRVAI 2016. 74–78.

⁷⁶ Az 1921. szeptember 21-én Zichy Lujza grófnő elnökletével megalakuló Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének pécsi csoportja tiszti karát az általa összefogott egyesületek vezetői alkották: a Szociális Missziótársulat, a református Bethánia, az evangélikus Diakónia és a Pécsi Jótékony Nőegylet. Lásd bővebben ÁRVAI 2016. 84–89.

⁷⁷ A jövőért dolgozik a Mansz pécsi tanügyi csoportja. *Dunántúl*, 1940. április 2. 3.

⁷⁸ Az Egyetemet Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete 1925-ben Czeke Mariann elnökletével alakult meg. Az egyesületnek Debrecenben, Kecskeméten, Nyíregyházán, Szegeden és 1934-től Pécsen működött fiókszervezete. Ez utóbbi 68 rendes és 48 junior taggal jött létre, köztük 38 tanárnő, 20 orvos, 6 gyógyszerész, 2 kémikus, egy ügyvéd, valamint az alapító – szintén a jog- és az államtudományok doktora – Nánásy Gézáne Szanathay Aniella egyetemi segédtitkár, aki egyben a szervezetnek otthont adó Erzsébet Kollégium felügyelője is volt. Lásd bővebben ÁRVAI 2016. 91., 198–199.

⁷⁹ Segély az állástalan diplomás nőknek. *Dunántúl*, 1935. május 8. 5.; Egyetemet Végzett Nők pécsi Egyesületének közgyűlése. *Dunántúl*, 1937. október 26. 2.

Italiano di Cultura tagjaként is tevékenykedett. 1941/42-ben az Olasz Kulturális Intézet pécsi osztálya által szervezett irodalmi és művészettörténeti tanfolyamot is elvégezte.⁸⁰

A korabeli lapok teljes tanári működése során (1915 és 1946 között) mindvégig elismerték, méltatták iskolai és iskolán kívüli tevékenységét, „rátermettségét”, Zánkayt rendszerint „a városunk legképzettebb hölgyeként”⁸¹ emlegetve.⁸²

Összegzés

Zánkay Cornélia a 19. század második felében született, egy olyan, nagy valószínűséggel szerető értelmiségi családba, ahol szülők kiemelt figyelmet szenteltek gyermekeik képzésének. Ez utóbbi nem csak a korszakban a lányok számára kevésbé és nehezen elérhető magas fokú intézményes oktatás (magántanulóként fiúgimnáziumban szerzett érettségi, egyetemi tanulmányok) biztosításában nyilvánult meg. A szülők és a nagyszülők legalább olyan nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy családi mintáikat követve, megpróbálják felkelteni a gyermekek érdeklődését az őket körülvevő világ megismerése iránt (tudományok, művészetek, irodalom, természet és a zene világa), egyúttal felhívva a figyelmüket arra is, hogy a lehetőségeikhez képest támogassák a közvetlen társadalmi közösségüket, gyámolítsák segítségére szoruló embertársaikat. A Zánkay család és annak nőtagjai rendszeresen adományoztak és aktív egyesületi tevékenységet folytattak. Összeségében elmondható, hogy e fenti értékrendet követte Zánkay Cornélia, akinek ugyan saját gyermeke nem született, azonban a családi értékek nagyban meghatározták tanári pályáját is, a gyermekek neveléséről, oktatásáról vallott elképzeléseit. Igyekezett a gyermekeket előtérbe helyező, új pedagógiai eszmerendszereket is megismerni, melyek között kiemelendő az általa is tanulmányozott Új Iskola nevelési filozófiája, melynek megismerésére sarkallta munkatársait is.⁸³

A két világháború között igen mostoha infrastruktúrális körülmények között működő női kereskedelmi iskola igazgatójaként Zánkay Cornélia a helyi gazdasági élet képviselőinek segítségével igyekezett színvonalas, elsősorban a gyakorlati pályára felkészítő képzést biztosítani növendékei számára, akiknek többsége az itt megszerzett tudást a munkaerőpiacon is hasznosította (1927 és 1944 között a végzett tanulók 58,3%-a tisztviselői, 13,6%-a tanári, művészeti, védőnői vagy alkalmazott kereskedői pályára lépett, míg 28,1%-a otthon maradt).⁸⁴ A leányiskola alapítása során a megfogalmazott regionális céloknak ugyan nem sikerült megfelelni, azonban az iskola a dél-dunántúli régió meghatározó intézményévé vált (1921 és 1944 között a tanulók 72,8%-a Pécsről, 15,9%-a Baranya megyéből, 6,8%-a Somogy, Tolna, valamint Zala, míg 3,9%-a az ország egyéb megyéiből érkezett). Zánkay több mint két évtizedes, eredményekben gazdag igazgatói pályáját minden bizonnyal nagyban segítette, hogy sikerült megtalálnia a hangot az iskolát gyermekeik számára 1912–1918 között átlag 21,2%-ban, míg 1919–1923 között átlag

⁸⁰ A magyar-olasz barátság jegyében zajlott le a Pécsi Olasz Kulturális Intézet záróünnepélye. *Pécsi Napló*, 1942. június 16. 3.

⁸¹ A második szabadtanítási előadása. *Pécsi Lapok*, 1923. november 10. 2.

⁸² Pécsi középiskolák értesítői. *Pécsi Lapok*, 1924. július 2. 1.

⁸³ ZÁNKAY 1931. 1–5.

⁸⁴ Lásd bővebben NAGY 2019. 93–112.

35,1%-ban választó zsidó iparos, kereskedő családokkal csakúgy, mint a többséget alkotó keresztény értelmiségi, köztisztviselő (28,6%, 27,9%) réteggel.⁸⁵

Zánkay Cornélia tanárnő volt tanítványai és kollégái visszaemlékezései alapján „szigorú, következetes és egyben humánus elveket vallott”, valamint az erkölcsi nevelésre kiemelt figyelmet fordított.⁸⁶ Azonban, ha az élethelyzet úgy hozta, az iskolai szabályzatokban foglaltakat figyelmen kívül hagyva – amint ezt a fegyelemi eljárások kapcsán láthattuk –, a tanári kar képviselőivel szembeállt, ezzel olykor komolyabb indulatokat is generálva. Zánkay jó érzékkel alkalmazkodott a korabeli oktatáspolitikai változásokhoz: az 1920-as években az iskola négy évfolyamossá válását követően harcolt az első két évben a gyakorlati kereskedelmi pályára felkészítő 2+2 tagozatos rendszer fenntartása mellett, majd az 1930-as évek második felétől a nemzeti, vallásos, erkölcsi szellemű szociális nevelésre helyeződött a hangsúly, míg az 1940-es években a tanulók nemzetszolgálatra való felkészítésére.⁸⁷

KÉPJEGYZÉK

1. kép Zánkay Cornélia (*Pécsi fejek*. Pécs, 1928. 42.)
2. kép Pécsi felső kereskedelmi iskola (Várady Antal utca, 1913–1922) (*Régi pécsi iskolák albuma 1868–1948*. (<http://emu.jpm.hu/iskola/>) [2020.01.05.]
3. kép Dr. Zánkay Cornélia íróasztalánál a Mária utcában (Baranya Megyei Szakképzési Centrum Radnóti Miklós Közgazdasági Technikumának iskolatörténeti gyűjteménye)
4. kép A tanári kar az 1930-as években a Mária utcai épületben. (Baranya Megyei Szakképzési Centrum Radnóti Miklós Közgazdasági Technikumának iskolatörténeti gyűjteménye)
5. kép Kirándulás Sikondán 1929-ben (Baranya Megyei Szakképzési Centrum Radnóti Miklós Közgazdasági Technikumának iskola-történeti gyűjteménye)

⁸⁵ Pécs város foglalkozási struktúráját vizsgálva Kaposi Zoltán arra megállapításra jutott, hogy a 1920-as és az 1930-as években a város értelmiségi, honorációr jellege erősödött. 1930-ban a foglalkoztatottak 26%-a közszolgálatban dolgozott (KAPOSI 2014. 42.). A pécsi női kereskedelmi iskola tanulóinak társadalmi összetételét lásd NAGY 2019. 93–112.

⁸⁶ GERGELY – PÉK – VOJCSIK 2013. 12. Az erkölcsi szigorú tanítványai is kiemelték, melyet az 1931-ban végzett egykori diák, Horváth Tiborné így idézett fel: „Az iskolákban csak leány osztályok voltak. A szigorúság azonban nem csak ebben mutatkozott meg. Pl. 18 éves kor előtt nem sétálhattak a tanulók a Király utcában és nem udvarolhattak az iskola növendékeinek.” Haieness Jenőné, aki 1929-ben végzett az iskolában, így emlékezett: „Az iskolába még ballagáskor sem mehettek be a meghívottak. Fiúkkal még az utcán sem mehettünk végig. Egyszer a villamoson egy szemben ülő fiúval beszélgettem. Az igazgatónő észrevette, másnap behívott és figyelmeztetett.” A visszaemlékezéseket közli VOJCSIK 2016., lásd továbbá a Baranya Megyei Szakképzési Centrum Radnóti Miklós Közgazdasági Szakgimnázium iskolatörténeti gyűjteményét.

⁸⁷ ZÁNKAY 1941. 6–8.

6. kép Szigetvári kirándulás, 1939/40. tanév (Baranya Megyei Szakképzési Centrum Radnóti Miklós Közgazdasági Technikumának iskolatörténeti gyűjteménye)
7. kép Mecseki kirándulás, 1940 (Baranya Megyei Szakképzési Centrum Radnóti Miklós Közgazdasági Technikumának iskolatörténeti gyűjteménye)
8. kép Dr. Gyuris Gizella igazgatóhelyettes (Baranya Megyei Szakképzési Centrum Radnóti Miklós Közgazdasági Technikumának iskolatörténeti gyűjteménye)
9. kép A IV. osztály óráközi szünetben a Mária utcai épület udvarán 1941-ben (Baranya Megyei Szakképzési Centrum Radnóti Miklós Közgazdasági Technikumának iskolatörténeti gyűjteménye)
10. kép Az 1941 májusában ballagó diákok (Baranya Megyei Szakképzési Centrum Radnóti Miklós Közgazdasági Technikumának iskolatörténeti gyűjteménye)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MNL BML Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
VIII. 56. Pécsi Városi Kereskedelmi Leányiskola iratai (1912–1948)

SAJTÓFORRÁSOK

- A Tenger, 1937
Az Ujság, 1906
Budapesti Közlöny, 1914
Dunántúl, 1913, 1918–1920, 1922, 1923, 1927, 1930, 1935, 1937, 1940
Fővárosi Lapok, 1884
Pécsi Közlöny, 1905
Pécsi Lapok, 1922–1924
Pécsi Napló, 1905, 1911–1913, 1923–1924, 1926, 1927, 1929, 1931, 1942

FORRÁSOK

- CZINK 1909 *Pécs városi felső kereskedelmi iskola értesítője 1908–1909.* Szerk. CZINK Lajos. Pécs, 1909.
- FARKAS 1931 FARKAS Lenke: A gyermek jövő útjain. In: *Pécs Szab. Kir. Város Államilag Segélyezett Négy Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1930–31. iskolai évről.* Szerk. Sz. ZÁNKAY Cornélia. Pécs, 1931. 3–5.

- LÉNÁRT 1938 LÉNÁRT Franciska: Szociális nevelés a női felső kereskedelmi iskolában. In: *Pécs Szab. Kir. Város Államilag Segélyezett Négy Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1937–38. iskolai évről*. Szerk. SZÖKÉNÉ ZÁNKAY Cornélia. Pécs, 1938. 7–8.
- NEMZETI Szalon 1925 *Nemzeti Szalon 331-ik kiállítás. A Magyar Akvarell- és Pasztellfestők Egyesülete XI. kiállítása és a Milánóban rendezendő második nemzetközi akvarell kiállításra kijelölt műtárgyaknak katalógusa*. Budapest, 1925.
- NŐI KERESKEDELMI SZAKTANFOLYAMOK 1911 *A női kereskedelmi szaktanfolyamok szervezete. 1911. évi július 13-án 86.287. sz. alatt kelt rendelet*. Budapest, 1911.
- SCHINDLER 1913 SCHINDLER József: *Pécs Szab. Kir. Város Államilag Segélyezett Kereskedelmi Tanintézetének Értesítője az 1912/13. tanévben*. Pécs. 1913.
- SOMOGYVÁRMEGYE ALMANACHJA *Somogyvármegye Almanachja 1908*. III. évf. Kaposvár, 1908.
- TUDOMÁNYEGYETEM ALMANACHJA 1879 *A Budapesti Magyar Kir. Tudomány-egyetem Almanachja MDCCCLXXVIII–LXXIX-ről*. Budapest, 1879.
- TUDOMÁNYEGYETEM ALMANACHJA 1884 *A Budapesti Magyar Kir. Tudomány-egyetem Almanachja MDCCCLXXXIII–LXXXIV-ről*. Budapest, 1884.
- VASS 1906 *A Ciszterci rend pécsi római katolikus főgimnáziumának értesítője az 1905/06. iskolai évről*. Szerk. Vass Bertalan. Pécs, 1906.
- ZÁNKAY 1923 *Pécs Szab. Kir. Város Államilag Segélyezett Négy Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1922–23-iki iskolai évről*. Szerk. ZÁNKAY Cornélia. Pécs, 1923.
- ZÁNKAY 1930 *Pécs Szab. Kir. Város Államilag Segélyezett Négy Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1929–30. iskolai évről*. Szerk. Sz. ZÁNKAY Cornélia. Pécs, 1930.
- ZÁNKAY 1931 *Pécs Szab. Kir. Város Államilag Segélyezett Négy Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1930–31. iskolai évről*. Szerk. Sz. ZÁNKAY Cornélia. Pécs, 1931.
- ZÁNKAY 1934 *Pécs Szab. Kir. Város Államilag Segélyezett Négy Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1933–34. iskolai évről*. Szerk. SZÖKÉNÉ ZÁNKAY Cornélia. Pécs, 1934.
- ZÁNKAY 1935 *Pécs Szab. Kir. Város Államilag Segélyezett Négy Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1934–35. iskolai évről*. Szerk. SZÖKÉNÉ ZÁNKAY Cornélia. Pécs, 1935.

- ZÁNKAY 1936 *Pécs Szab. Kir. Város Államilag Segélyezett Négy Évfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának Értesítője az 1935–36. iskolai évről.* Szerk. SZŐKÉNÉ ZÁNKAY Cornélia. Pécs, 1936.
- ZÁNKAY 1941 *Pécs Szab. Kir. Város Államilag Segélyezett Kereskedelmi Leányközépiskolájának Évkönyve az 1940–41. iskolai évről.* Szerk. SZŐKÉNÉ ZÁNKAY Cornélia. Pécs, 1941.
- ZOLTÁNNÉ 1947 *Pécs Thj. Város Államilag Segélyezett Kereskedelmi Leányközépiskolájának Évkönyve az 1946–47. iskolai évről.* Szerk. ZOLTÁN VILMOSNÉ FARKAS Lenke. Pécs, 1947.

IRODALOM

- ÁRVAI 2016 *Árvai Tünde: Városnyák. Mozaikok a pécsi nők 19–20. századi történetéből.* Pécs, 2016.
- BERECZK 1925 *BERECZK Sándor: Kaposvár rendezett tanácsú város története és fejlődése.* Kaposvár, 1925.
- DOMOKOSNÉ 2014 *DOMOKOSNÉ SZALAI Zsuzsanna: Jankovich László, Somogy vármegye főispánja tiszteletére készített fényképalbum 1885-ből.* In: *Somogy megye múltjából.* Szerk. RÉCSEI Balázs. Kaposvár, 2014. 9–60. (Levéltári Évkönyv 43–44.)
- GERGELY – PÉK – VOJCSIK 2013 *A Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola jubileumi évkönyve 1912–2012.* Szerk. GERGELY Éva – PÉK Ágnes – VOJCSIK József. Pécs, 2013.
- GÖZSY – GÖZSYNÉ 2000 *GÖZSY Zoltán – GÖZSY Gáborné: A somogyi levéltár üvegablakai. Nemesi címerek a Somogy Megyei Levéltár üvegablakain.* Kaposvár, 2000.
- KAPOSI 2014 *KAPOSI Zoltán: Pécs gazdasági és társadalmi helyzete az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése évtizedében. Per Aspera Ad Astra* 1. (2014):1. 26–49. (<https://per-aspera.pte.hu/archivum/2014-1-szam-1.html>) [2020.10.06.]
- KATUS 1995 *KATUS László: Pécs népessége 1848 és 1920 között.* In: *Pécs népessége 1543–1990. Az 1993. december 15-én rendezett konferencia előadásai.* Szerk. VONYÓ József. Pécs, 1995. 37–94. (Tanulmányok Pécs történetéből 1.)
- KATUS 2012 *KATUS László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* Pécs, 2012.
- KEMPELEN 1911 *KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. II.* Budapest, 1911.
- KOTNYEK 1978 *KOTNYEK István: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalaegerszeg,* 1978. (Zalai Gyűjtemény 9.)

- KOVÁCS 1977 Kovács András: A Porges-féle magán kereskedelmi középtanoda. In: *Baranyai helytörténetírás*. Szerk. SZITA László. Pécs, 1977. 441–457.
- MENDLY 2013 MENDLY Lajos: A pécsi Szent István-akna vendégekönyve. *Bányászattörténeti Közlemények* 8. (2013):1. 58–82.
- NAGY 2011a NAGY Adrienn: Női felső kereskedelmi iskolák a dualizmus kori Magyarországon. *Neveléstörténet* 8. (2011):1–2. 100–116.
- NAGY 2011b NAGY Adrienn: Női kereskedelmi szakoktatás kezdetei Magyarországon. In: *Társadalmi nem és oktatás*. Szerk. KÉRI Katalin. Pécs, 2011. (<https://mek.oszk.hu/09600/09689/html/nagyadrienn.htm>) [2020.05.01.]
- NAGY 2013 NAGY Adrienn: Női kereskedelmi szakoktatás Franciaországban a XIX–XX. században. In: *Nyitottság és elkötelezettség*. Tanulmánykötet Bárdossy Ildikó 60. születésnapjára. Szerk. ANDL Helga – MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia. Pécs, 2013. 63–72.
- NAGY 2014 NAGY Adrienn: *A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete Magyarországon (1867–1945)*. Doktori disszertáció. Pécs, 2014. (https://nevtudphd.pte.hu/sites/nevtudphd.pte.hu/files/files/Vedések/2015/nagy_adrienn_phd_ertekezes.pdf) [2020.10.06.]
- NAGY 2019 NAGY Adrienn: „We want to give bread into our students’ hands...” Destiny of the female upper trading school of Pécs and its students, 1912–1944. In: *Theory and Practice. Lifelong Experiences*. Ed. KARLOVITZ, János Tibor. Großpetersdorf, 2019. 93–112.
- NAGYNÉ SZEGVÁRI 1969 NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777–1918)*. Budapest, 1969.
- PILCH 1926 *Az Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola évkönyve az 1921–22., 1922–23., 1923–24., 1924–25. tan évekről*. Szerk. PILCH Dezső. Budapest, 1926.
- PILKHOFFER – KAPOSÍ 2017 *A dualizmus kori Pécs történetéből. Városgazdálkodás – társadalmi élet – szegénypolitika*. Szerk. PILKHOFFER Mónika – KAPOSÍ Zoltán. Pécs, 2017.
- ROSZTÓCZYNÉ 2012 ROSZTÓCZY Ernőné: Fejezetek a Bereczk család történetéből. Bereck Péter gyógyszerész életútja és a gyógyszerészettel összefüggő problémakör. In: *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2011*. Szerk. KOVÁCS Zoltán – PRESZTÓCZKY Zoltán. Hódmezővásárhely, 2012. 75–85.

- ROSZTÓCZYNÉ 2011 ROSZTÓCZYNÉ KENÉZ Julianna: Fejezetek a Bereczk család történetéből II. Bereczk Péterné Spuller Róza életrajza és közéleti tevékenysége. In: *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2010*. Szerk. KOVÁCS Zoltán – PRESZTÓCZKY Zoltán. Szeged, 2011. 83–88.
- SURJÁN 2000 SURJÁN Miklós: Bibliával a gettóba. Egy elfelejtett pécsi tanárnő, Lénárt Franciska élete. *Múlt és Jövő* 12. (2000):3–4. 73–90.
- SZINNYEI 1905 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. X. kötet Budapest, 1905.
- TAKÁCS 2017 TAKÁCS Zsuzsanna Mária: A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak fejlődése a kezdetektől a XX. század közepéig. In: *Hagyomány és megújulás. Iskolatörténeti konferencia*. Szerk. SÁRKÁNYNÉ LENGYEL Mária. Pécs, 2017. 63–74.
- VÁRDAI 1922 *Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola és vele ügykezelés tekintetében egybekapcsolt festészeti és szobrászati mesteriskolák és női festőiskola évkönyve az 1917/18–1920/21. tanévekről*. Szerk. VÁRDAI Szilárd. Budapest, 1922.
- VARGA 2004 VARGA Éva: Írástudók Somogyban a két világháború között. In: *Somogyi Múzeumok Közleményei XVI*. Szerk. KIRÁLY István Szabolcs. Kaposvár, 2004. 455–486.
- VINCZE 1937 VINCZE Frigyes: *A szakoktatásunk múltja és jelene*. Budapest, 1937.
- VOJCSIK 2016 VOJCSIK József: „Következetesség és humanitás”. Szókéne dr. Zánkay Cornélia igazgatónö működése (1922–1946) a Pécsi Női Felsőkereskedelmi Iskolában. (https://tgyoblog.wordpress.com/tag/zankay-cornelia/#_ftn10) [2020.05.11.]

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara a középfokú, három évfolyamos kereskedelmi leányiskola alapítása kapcsán összegzett javaslatát 1911-ben nyújtotta be a VKM felé, melyben az alábbiak szerint indokolta az iskolatípus megnyitásának létjogosultságát:

„Kétségtelen, hogy az összes életpályák közül a gyakorlati kereskedelmi pálya hozható a női természetével, fizikai és szellemi tulajdonságaival legjobban összhangzásba, s bárki elfogulatlan vizsgálódás alapján könnyen meggyőződést szerezhet arról, hogy a felső kereskedelmi iskoláknak évek óta revízió alatt álló mai tanterve a nők továbbképzésére kiválóan alkalmas. Annak keretében a nők megtanulhatják mindazokat az ismereteket, amelyek az általános műveltséghez elengedhetetlenek, de ezeknek a megszerzése mellett és ezekkel kapcsolatosan, aránylag rövid idő – 3 év – alatt mindazokat a gyakorlati ismereteket is elsajátíthatják, amelyekre az önfenntartásra szoruló nőnek helyzete javítására szükség lehet, de amely ismereteknek a hasznát látja és veszi a nő a családi életben is, mint feleség, mint anya egyaránt. A nők felső kereskedelmi oktatásának szükségessége női felsőbb oktatásunk hiányának szükségszerű következménye és egyúttal a nő fizikumával legharmonikusabb összefüggésben álló természetes fejlemény, s a női felső oktatás legszerencsésebb megoldása. A megélhetés férfira, nőre egyaránt egyre nehezebbé válik, s ha megfelelő oktatással, szakképzéssel a megélhetés lehetőségét megkönnyítjük, ezt az alkalmat nem szabad elmulasztanunk.” (SCHINDLER 1913. 5–6.)

2. számú melléklet

A fiú felső kereskedelmi iskola tantervével, tanmenetével teljes egészében megegyező női iskola megszervezését támogató és a VKM-nek küldött javaslatot összegző Dr. Günther Károly, a pécsi kereskedelmi és iparkamarai titkára egyúttal kétségeit, dilemmáit is megfogalmazta az országban elsők között alapítandó, így kevés tapasztalattal bíró női felső kereskedelmi iskolatípus jövőbeli eredményes működése kapcsán. Az iskolatípus esetében komoly kihívásként fogalmazta meg, hogy vajon mennyire lehet eredményes a fiúiskolával teljes mértékben megegyező tanmenettel, tanári karral és módszertannal induló intézmény.

„Vajon lehetséges-e a fiú polgári és középiskolák alsó osztályainak tantervétől sokban eltérő polgári felsőbb leányiskolákból jövő tanuló anyaggal szemben ugyanazokat a követelményeket támasztva és ugyanazt a tantervet követve, ugyanazt az eredményt elérni és még leánynövendékek ismeretes szorgalma mellett is elbírná-e a leányoknak a fejlődés legkényesebb szakában lévő fizikuma azokat a nehézségeket, melyeknek a felső kereskedelmi iskoláknak a középiskolák által lekicsinyelte, de a szakértők által kellőképpen értékelt nagy tananyaga, az ebbe foglalt tantárgyaknak súlya és nagy heti óraszámja a növendékekre ráróznak?” (SCHINDLER 1913. 4.)

A fentiek tekintetében Günther szerint az országban működő csekély számú iskola működése kapcsán szerzett tapasztalat is igen ellentmondásos, kevéssé segíti ezen leány-iskolatípus megszervezését. Továbbá arra hívja fel a figyelmet, hogy szem előtt kell tartani azt az eshetőséget is, hogy lehetséges, hogy a

„leány felső kereskedelmi iskolák felállítása egyszerűen a divat jele, s mint minden divat csak efemer jellegű lehet. A divat változásával a szülők más iskolatípusokat fognak előnyben részesíteni, a növendékek otthagyják a kereskedelmi iskolákat és ezek elnéptelenednek.” (SCHINDLER 1913. 5.)

Ám a fentiekben megfogalmazott kétségek ellenére Günther határozottan úgy vélte, hogy figyelembe véve az elhanyagolt középfokú leánynevelésünk helyzetét, a város és a helyi kamara vezetése jó ügyet szolgál az iskola alapításával, amely nem csak a Dunántúl térségének, hanem a Duna-Tisza köze, valamint a határmenti régiók, Horvátország, Fiume és akár Bosznia-Hercegovina leányait is ezen gyakorlati irányú, de egyúttal érettségit adó iskolába csábíthatja. Günther Károly szerint az iskola alapításával a város Révy Ferenc, a felső leányiskolák országos főigazgatója által megfogalmazott problémát igyekszik orvosolni miszerint

„a leánygimnáziumok kiforgatták a nőt az eredeti hivatásából, (...), mai világban szükségessé vált, hogy a nő kenyérkereső pályára is készüljön. De hol van az megírva, hogy ezt okvetlenül orvosi vagy tanári pályán kell megtalálnia.” (SCHINDLER 1913. 6–7.)

A felső kereskedelmi iskola Magyarország egyetlen modern közgazdasági iskolája, ahol tananyag célja az élet, a szakma gyakorlati oldalának megismertetése, ezáltal a biztos kenyér és a mindennapi életben való boldoguláshoz szükséges képességek biztosítása. Ebben, az élet megismerésében folytatott küzdelemben Günther szerint nincs különbség férfi és nő között és alaptalan az a vád, hogy a kereskedelmit végzett lányok a munkaerőpiac számos területéről kiszorítják majd a férfiakat, akiknek erős versenytársai lesznek.

„A verseny, amelyben teljesen egyenlő erők küzdenek meg egymással, mindig egészséges. Lesz olyan tér, ahol a nő jobban meg fogja állni a helyét, s ahonnan éppen ez okból a férfit ki fogja szorítani, de ez megint csak azt igazolja, hogy arra helyre a férfi eddig sem volt alkalmas, azt a teret eddig is jogosulatlanul foglalta el a maga számára. Annak mindenki örülhet, ha mindkét nem megtalálhatja a maga érvényesültetésének igazi terránját.” (SCHINDLER 1913. 9–10.)

3. számú melléklet

Az eddigiek érvényesek a fiú és a női kereskedelmi iskolákra egyaránt, de a gyakorlatban eltérések mutatkoznak, olyanok, melyeket nem a tanterv állapít meg,

„hanem a fiúk és a lányok természetadta hajlandóságai és céljaiból adódnak” (ZÁNKAY 1936. 3.)

A leánytanulók saját választásuk és szüleik meggondolása alapján rendszerint

„ezekkel a szavakkal kopogtatnak be hozzánk: általános műveltséget akarnak elnyerni és diplomát, hogy valami legyen a kezükben, amivel szükség esetén kenyeret

kereshessenek (...). Hiszen ma nem elvi kérdés, mint volt a nőemancipáció hőskorában, hogy egy lány vagy asszony kereső pályára lépjen, hanem a szükség dönti el ezt, és a mai élet válságait a leányok menjenek férjhez jelszóval eldönteni akaróknak ezt felelhetjük: ez nem az ő akaratuktól függ csupán és nem áll módjukban az életviszonyok olyan megváltoztatása, amely ezt mindenki számára lehetővé teszi, végül pedig a legtöbb esetben ezzel sincs megoldva a saját és a családja megélhetése. Kenyeret akarunk tehát adni növendékeink kezébe, olyan utravalóval akarjuk őket ellátni, amely joggal tarthat számot az általános műveltség elnevezésére.” (ZÁNKAY 1936. 4.)

Cornélia Zánkay in the service of vocational education of Pécs

„One of the most qualified ladies in the town of Pécs”

by Adrienn Nagy

(Summary)

The aim of the study is to present particular stages of the work of Cornélia Zánkay, who was a dominant figure of secondary trade vocational education and the local social life in the 20th century Pécs. Cornélia Zánkay, or as her students called her Aunt Nelly, took her school-leaving exam in Pécs as a private student, then gained a secondary school teacher degree at the Budapest University, which was followed by a doctoral degree in 1913 – she was the first woman in Pécs to gain it. She became an external lecturer, later a full teacher at the female upper trade school of Pécs, which was opened as a private school in 1911 and was given a publicity right in 1912. From 1920 she was its deputy director, and later became its director in 1923 and managed the school through almost 23 years. By the analysis of the available primary and secondary sources the topic of our research was to map the family background: what was the motive of an official clerk, who had to send both of his daughters to secondary grammar school and then to university to the capital. Furthermore, we are going to review the many roles of Cornélia Zánkay played: her preparation for a medical career and the reason why she chose to be a teacher instead, her position at the female upper trade school of Pécs. We will examine her ideas about the development of the female trade school and its social judgement, about the female (vocational) education considering the French practice-oriented vocational education model as an example, as well as her role engagement in national and local professional organizations, female associations.

Rébay Magdolna

A cserkészlányok Magyarországon 1930–1931-ben A Cserkészlányok Lapjának első két évfolyama

Bevezetés

Tanulmányunkban a leánycserkészzet történetének egy szeletét mutatjuk be. A *Cserkészlányok Lapja* első két évfolyamának elemzésével célunk nemcsak a lap ismertetése, hanem annak tükrében a cserkészkedő leányok életébe, az őket tömörítő szervezet működésébe történő bepillantás. Bő egy esztendő (1930 decemberétől 1931 decemberéig) kerül tárgyalásra. Szándékunk megismertetni a lap küldetését, munkatársi körét, a rovatok bemutatásán keresztül a cserkészélet egyes területeit. Lehetett volna hosszabb időszakot választani, úgy véltük azonban, az első szám és az első teljes évfolyam jól tükrözi az alapítók szándékait. A kisebb szövegtöredék pedig részletesebb és szélesebb körű elemzésre adott lehetőséget.

A cserkészzet a két világháború közötti Magyarországon vezető ifjúsági mozgalom nőtte ki magát. Történetének feldolgozására a kortársak után először az emigrációban élők vállalkoztak. A témában alapvető jelentőségű művön, Gergely Ferenc (1989) írásán még érezni némi ideológiai elfogultságot, azonban a szerző elévülhetetlen érdeme, hogy minden lehetséges iratot felkutatott, és mind a fiú-, mind a leánycserkészzet politikai-társadalmi kontextusba ágyazott történetét adta. Utóbbiról azonban – hiszen a fő célja a fiúcserkészzet összefoglalása volt – csak érintőlegesen, kitekintésszerűen írt. Ennek másik fő oka a forrásbázis hiányossága. Az 1940-es évekről kimondottan kevés dokumentum állt rendelkezésére. A leánycserkészzet kutatásának újabb helyzetére vonatkozóan hasonló arányokat állapíthatunk meg: a témában egyedül Bernáth Richárd 2009-ben megjelent tanulmányára¹ utalhatunk.

A leánycserkész-mozgalom kibontakozása

Robert Baden-Powell 1907-ben szervezte meg serdülő fiúk részére az első cserkészszakot, majd a cserkészzetet, mivel úgy gondolta, új nevelési rendszerre van szükség, amelynek keretében jellemnevelés, testedzés és gyakorlati ismeretek elsajátítása révén a gyermekek felkészülnek az életben való boldogulásra, arra, hogy hasznos polgárai legyenek az államnak. Módszerei, mint a gyermeket aktivizáló és problémamegoldó képességét fejlesztő tapasztalati tanulás, a 19. század végén szárnyait bontogatni kezdő, s egyre növekvő népszerűségű reformpedagógiai törekvésekkel mutatnak rokonságot. Azonban a cserkészzet nem az iskolai, hanem az iskolán – vagy legalábbis a tanórán – kívüli nevelés megreformálására törekedett. Az alapító a cserkészkedést nem szűkítette le egyetlen társadalmi csoportra, azt társadalmi helyzettől függetlenül minden gyermek és fiatal számára hasznosnak tartotta.

A cserkészzet gyorsan népszerűvé vált, mozgalommá alakult, új és új csapatok és azokat tömörítő országos egyesületek jöttek létre szerte a világon. Ennek oka a korabeli magyar ér-

¹ BERNÁTH 2009.

tékelés szerint abban kereshető, hogy ugyan Baden-Powell leszögezte az eszméket, cserkész-törvényekbe sűrített világos és határozott programot adott, jól kiépített szervezetet hozott létre, de engedte a továbbfejlődést: minden ország a meghatározott kereteken belül szabadon alakíthatta a rendszert.² Baden-Powell maga személy szerint pedig mindent megtett a mozgalom népszerűsítéséért. A fejlődést elősegítette a nemzetközi keretek megteremtése is.

Magyarországon viszonylag hamar, 1910-ben megalakult az első (fiú)cserkészcsapat. Abban az esztendőben, amikor Robert Baden-Powell (cserkész nevén Bi-Pi) és húga, Agnes megszervezte a leánycserkészteret. Bi-Pi ennek küldetését a halála előtt írt búcsúlevelében ekképpen fogalmazta meg: tegyék boldoggá az embereket, így maguk is azok lesznek. A lányok életcéljaként pedig a férjhezmenetelt és a családalapítást jelölte meg. Már ebből a megállapításából levonható: konzervatív nőideálban hitt, a nők hagyományos társadalmi szerepeire való felkészülés terepének tekintette a cserkészteret. Ezért ragaszkodott a leánycserkészter szervezeti különállásához. Azt sem támogatta, hogy a lányok a „scout” (cserkész) nevet használják, hanem ragaszkodott a „girl guides” megnevezéshez. (A „guide” az a személy, aki minden kívánatos kvalitást megtestesít, praktikus, mindenre gondol és egyben önmagát is becsüli.) Az angol cserkészlányok többségét Bi-Pi meg tudta nyerni, noha ők a „guides” elnevezésben a szolgálak és a rabszolgálak szerepére való utalást láttak, és a cserkészter felhígításától tartottak. Az amerikaiak a negatív konnotáció miatt ragaszkodtak a „girls scouts” elnevezéshez. A magyar szóhasználatban a „girl guides” meg sem jelent, a leánycserkész és cserkészleány (majd cserkészlány) kifejezés terjedt el. Végül kompromisszum született: a nemzetközi szervezet nevébe mind a két elnevezés bekerült.³

De mikor is tűntek fel a lányok a cserkészmozgalomban? A cserkészter iránt vonzalmat érző lányok eleinte a fiúcsoportokat keresték fel, azokba léptek be, hiszen kezdetben csak ezek léteztek. Magukat girl scout-nak nevezték. Az 1909-ben Londonban tartott első nagy cserkésztalálkozáson ezek az egyenruhás cserkészlányok is részt vettek. Ekkor tudatosult Bi-Pi-ben, hogy a kérdést tisztázni kell. Ő azonban – ahogy erre már utaltunk – nem tartotta helyesnek a fiúk számára kidolgozott rendszer változtatás nélküli átvételét. Szerinte a lányok számára az lenne a hasznos, ha szabadban működő háziasszonyképző „iskolákat” hoznának létre. Tehát kezdetektől fogva a nemek szerinti különállásban gondolkodott. Semmiképpen nem akarta a lányok fiús nevelését. A lányok számára is biztosítani kívánta a kalandot (például engedte a táborozást), de ragaszkodott a társadalom által tőlük elvárt tisztességes viselkedéshez. A lányok a számukra is vonzó kalandos tevékenységek űzése mellett főként a háziasszonyképzést gyakorolták, s mellette magabiztos, kompetens állampolgárrá történő nevelésben részesültek. A politikai jogok kiterjesztését követően erre ugyanis már szükségük volt. Baden-Powell nézetei ellenére több országban létrejöttek vegyes csapatok, egyesületek, és a nemcsak az általa favorizált „girl guide”, hanem a „girl scout” fogalmat is használták. Ami – lásd a magyar példát – nem feltétlenül jelentette a fiúcsoportok szolgái adaptálását.

1910-ben elindult tehát az önálló leánycserkész-mozgalom, amelynek elnöke Agnes Baden-Powell lett. Agnes – bátyjával együttműködve – könyvet is írt a lányok számára *The Handbook of the Girl Guides or How Girls Can Help to Build Up the Empire* címmel (1912). Ezzel azonban Bi-Pi nem volt elégedett, ezért 1918-ban *Girls Guides* címmel maga írt ké-

² SÍK 1934. 7–9., 216.; SZOPEK 1942. 6.

³ ERTLTHALER 1994. 168., 235.

zikönyvet. Olave Baden-Powell (1. kép), Bi-Pi felesége is – akivel 1912-ben házasodott össze –, bekapcsolódott a lányok mozgalmába, s férje támogatását élvezve egyre jelentősebb befolyást szerzett, ezzel párhuzamosan Agnes mind jobban háttérbe szorult.

Még 1910-ben a fiúk londoni központjában megnyílt a leánycserkészek saját irodája. 1914-ben pedig *Girl Guides Gazette* címmel önálló lapot indítottak. 1915-ben a leánycserkész-szövetséget a brit kormány hivatalosan is elismerte. 1919-ben szervezték meg a Nemzetközi Bizottságot, amelynek irányításával ezt követően megrendezésre kerültek a leánycserkészlet ügyeivel foglalkozó nemzetközi konferenciák (az első 1920-ban) és a lányok világjamboree-i (az első 1924-ben Foxlease-ben). Az ötödik konferencián (1928) 26 ország közreműködésével megalapították a cserkészleányok világszervezetét. 1932-ben megnyitotta kapuit Adelbodenben (Svájc) az *Our Chalet*, a lányok táborozási központja, amely adományokból épült fel.⁴

1. kép – Olave Baden-Powell

A magyar leánycserkészlet első évtizedei

A leánycserkész-mozgalom a fiúkéhoz hasonlóan gyorsan terjedni kezdett szerte a világon.⁵ A Baden-Powell által meghatározott keretek közt az egyes országok domináns nőképeinek, a leánynevelésről kialakult nézeteknek függvényében kristályosodott ki a tartalma: céljai, módszerei, eszköztára. Magyarországon az első lányok – más országokhoz hasonlóan – a fiúk mozgalmába kapcsolódtak be. Az önálló leánymunka a Horthy-korszakban indult meg. Gergely Ferenc értékelése alapján „*a nemzetközi mozgalom rohamos fejlődése, ezen belül [sic!] a lengyelek példája, a lányok cserkészlet iránti érdeklődése és a restaurációs erők ifjúságpolitikai céljai*”-nak a találkozása állt ennek hátterében.⁶

Budapesti tanítónők és tanárnők kezdeményezésére alakultak az első csapatok, amelyeknek meglehetősen eltérő volt a tevékenysége, hiányzott ugyanis az egységes program. A külföldi gyakorlat megfigyelése céljából ezért egyikük (Gergely Jolán) Londonba és Svédországba utazott. Elképzeléseit 1922-ben fogadta el a fiúcsapatokat tömörítő Magyar Cserkészszövetség, egyben döntött kebelén belül a Leánycserkész Bizottság létrehozásáról. Hosszasabb előkészítő munka eredményeként 1924-ben megalakult az önálló Leánycserkész Szövetség (későbbi neve: Cserkészleány Szövetség), amelynek Lindenmeyer

4 ERTLHALER 1994. 168., 235–242.; DYHOUSE 2013. 111–114.; PROCTOR 2005. 239–247.; MECHLING 2013. 422–424.

5 Angliában 1917-ben már 94 ezer leány cserkészkedett. Hamar megjelent a leánycserkészlet Európa számos országában, Lengyelországban 1923-ban például már 17 ezer tagja volt. De gyors fejlődésnek indult Észak-Amerikában is, így az USA-ban 1922-ben már 114 ezer főt számlált a mozgalom. GERGELY 1989. 85.

6 GERGELY 1989. 85.

Antónia budapesti magyar–német szakos leánygimnáziumi tanár⁷ lett a vezetője (2. kép), aki 1944-ig töltötte be ezt a tisztséget. Fővédnökül megnyerték dr. József Ferenc főherceget és feleségét, Anna főhercegnőt (3. kép). További támogatókból megalakult a Nagyasszonyok Tanácsa. Az alapszabályokat Horthy Miklós kormányzó 1926-ban fogadta el. A szövetség a fiúkétól független volt tehát. A koedukáció semmilyen formában nem volt megengedett, a közös kiképzést vagy a táborozást egyaránt tiltották. Ezt a lányok – különösen az érintett korban – eltérő fejlődésével indokolták, valamint a két nem természetéből fakadó különböző hivatásával.

2. kép – Lindenmeyer Antónia

3. kép – Anna főhercegnő

A pártfogók és a nemzetközi szervezet vezetőinek közbenjárása ellenére a szövetségnek nem sikerült elérnie a magyar katolikus egyház támogatását: a püspöki kar még 1926-ban betiltotta a leánycserkészteket a katolikus iskolákban. Nem tartotta ugyanis elég erősnek a mozgalmon belül folyó valláserkölcsi nevelést, valamint féltette saját ifjúsági egyesületeinek sikerét. Pedig a leánycserkészteket – a fiúkéhoz hasonlóan – felekezeti alapon állt, elvárta a tagok aktivitását a saját felekezetüknek megfelelő vallásgyakorlást illetően.⁸ A katolikus egyház ellenzése csak lassan csökkent. A tilalmat 1934-ben függesztették fel. Bizonyos feltételek teljesüléséhez, mint például „a női lélek igényei”-hez való igazodáshoz azonban ezután is ragaszkodtak. S az egyházon belül továbbra is voltak olyanok, akik helytelenítették – vagy legalábbis aggodalommal kísérték – a lányok cserkészkedését.⁹

⁷ Életéről lásd: MKL: Lindenmeyer Antónia – <http://lexikon.katolikus.hu/L/Lindenmeyer.html> [2020.01.31.]

⁸ GERGELY 1989. 85–89.; BOKODY 2009. 10.; A LEÁNYSERKÉSZET ÚTMUTATÓJA 1925. 5–6.

⁹ GERGELY 1989. 92.

A leánycserkészet tagjait „(...) *jellemes, életrevaló, testben és lélekben egészséges magyar nőkké* (...)” akarta nevelni.¹⁰ (Az eszmény ugyanaz volt tehát, mint a fiúknál, ahogy a törvények is.) Feladatának tartotta tehát a jellemfejlesztést, a gyakorlati életre, elsődlegesen a háztartás vezetésére való nevelést és a testedzést. Ideálja a nőies magyar lány volt.¹¹ Felfogása szerint a leánycserkész „(...) *a család lelke, (...) mély, gyakorlati vallásossággal, fegyelmezett akarattal, tiszta érzésekkel, munkaszeretettel, gyakorlati tudással és egészséggel* (...)” bíró fiatal, a jövő nemzedék édesanyja.¹² A felvételi korhatárt 12 évben határozták meg, de a 10 éven felüliek már jelöltek lehettek. Az ennél fiatalabb korosztályt tündéreknek nevezték, míg a 18 év felettieket nagyleányoknak.¹³

A leánycserkészek mozgalma csak lassan fejlődött Magyarországon: 1931-ben kb. 5500 volt az igazolt tagok száma. A harmincas évek közepétől kezdett nagyobb arányban nőni a létszám: 1936-ban kb. 8000 leány cserkészkedett, 1938-ban 12.000, 1942-ben 10.000. E folyamat háttérében a katolikus egyházhoz fűződő viszony javulása, valamint az iskolai munka terjedése állt, illetve presztízscélok. Főként a fővárosi elemi és polgári leányiskolákban alakultak új csapatok. A növekedéshez hozzájárult a szövetség 15 éves jubileumának (1935) tagtoborzással történő megünneplése, valamint a gödöllői világjamboree-ra való felkészülés is.¹⁴

Bár a mozgalom Magyarországon csak lassan bontakozott ki, anyagi problémákkal küzdött, és a katolikus egyház mellett a Magyar Cserkészszövetséggel sem volt mindig felhőtlen a viszony, a külföldi diplomácia terén a magyar vezetés mégis nagy sikereket ért el. Parádát választották ugyanis az ötödik világkongresszus helyszínéül. Ezen a rendezvényen – amelyen a Baden-Powell házaspár is megjelent – alakult meg a Cserkészleány Világszövetség (1928).¹⁵ Ennek vezetősége, az ún. Nemzetközi Kilenecs Elnöki Tanács tagjai közé pedig bekerült a magyar szövetség országos elnöke is.¹⁶ 1939-ben ismételten Magyarország, mégpedig újra Gödöllő nyújtott helyszínt nemzetközi cserekészleány világjamboree-nak (4. kép).¹⁷

4. kép – Cserkészek a Pax Tingen 1939-ben

10 A LEÁNYCSERKÉSZET ÚTMUTATÓJA 1925. 5.

11 A LEÁNYCSERKÉSZET ÚTMUTATÓJA 1925. 5–6., 14.

12 GERGELY 1989. 90.

13 GERGELY 1989. 91.

14 GERGELY 1989. 207–211., 290., 334.

15 GERGELY 1989. 90–92.

16 MKL: Lindenmeyer Antónia – <http://lexikon.katolikus.hu/L/Lindenmeyer.html> [2020.01.31.]

17 BOKODY 2009. 17.; GERGELY 1989. 288–292.; MKL: Pax Ting – <http://lexikon.katolikus.hu/P/Pax%20Ting.html> [2020.01.20.]

Az 1930-as években terjedt a regös szemlélet: a fiúkhoz hasonlóan a lányok is próbáltak hozzájárulni a népi kultúra fennmaradásához. Az évtized végétől a szövetség egyrészt igyekezett elősegíteni a visszakapott/elfoglalt területeken a cserkészleánycsapatok megszerveződését, másrészt bekapcsolódtak a lég- és gázvédelmi előkészületekbe, majd honvédelmi szolgálatot végeztek. Aktívabbá vált továbbá a szociális munka. A mozgalom lehetőségei viszont egyre szűkültek, például a táborokat mind nehezebb volt megszervezni, a szövetség önállósága azonban megmaradt. A nemzetközi szervezettel való kapcsolat viszont formálissá vált.¹⁸

A Cserkészlányok Lapja (1930–1931)

A Magyar Cserkészleány Szövetség bevallottan régóta dédelgetett álmát megvalósítva 1930-ban saját, önálló folyóiratot¹⁹ alapított *Cserkészlányok Lapja*²⁰ címmel.²¹ A főszerkesztő a szövetség elnöke, Lindenmeyer Antónia, a felelős szerkesztő dr. Gál Lajosné országos ellenőr lett. A fekete-fehér, kb. B/5-ös formátumú lap havonta jelent meg. Az első évfolyam egyetlen számból állt (1930. december). 1931 első hónapjai mindegyikében egy-egy szám került kiadásra. A második évfolyam 6–7. (június–július) és 8–10. (augusztus–október) számát egyrészt a nyári táborozások, másrészt a sajtótermékekre vonatkozó állami korlátozások miatt összevonták. Az utolsó két hónapban ismét egy-egy szám látott napvilágot. A lap terjedelme emiatt gyakran változott. Az önálló számok 16 számozott oldalból álltak. Azonban a fedőlap mind a 4 oldalát kihasználták, így egy szám 20 oldalt tartalmazott. Az első összevont szám dupla terjedelmű volt, a második már csak szimpla.

Az előfizetési díj fél évre 3, egy évre 6 pengő volt, míg egy szám 50 fillérbe került.²² A lapot adománygyűjtés után tudták elindítani.²³ Mivel önfenntartás volt a cél, a szerkesztők újra és újra hangsúlyozták az előfizetői létszám gyarapításának szükségességét.²⁴ Napi jócselekedetként – ez kötelező gyakorlat a cserkészeknél – javasolták előfizetők gyűjtését.²⁵ A csapatokon belül ún. lapgondozók kinevezését szorgalmazták, akiknek a feladata a lap népszerűsítése volt. Számukra rendszeresen találkozót szerveztek, amelyeken be kellett számolniuk eredményeikről. Jutalmul előfizetést kaptak. A tagok számára előfizető-gyűjtési versenyt hirdettek nyereményekkel, amelyek a cserkészfelszerelés egyes darabjaiból álltak.²⁶ „Szemes Jutka” történetén keresztül próbálták ezt az akciót vonzóvá tenni az ol-

¹⁸ GERGELY 1989. 288., 292., 334–335., 347.

¹⁹ A fiúk szövetségének ekkor két saját lapja is volt: a *Magyar Cserkész* a tagoknak, a *Vezetők Lapja* pedig a parancsnokoknak szült.

²⁰ A névben tudatosan a modernebb szóhasználatot (leány helyett lány) követték. ILLYÉS Sándor László. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):6–7. Fedőlap III.

²¹ A szövetség hivatalos közlönye volt és maradt az *Ifjúsági Testnevelés*. Ifjúsági Testnevelés... *Cserkészlányok Lapja* 1. (1930):1. 2.

²² Előfizetési díjak a folyóirat 1931-es címlapjáról.

²³ Szövetségünk naplója. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):4. Fedőlap III–IV.

²⁴ Szerkesztői üzenetek. *Cserkészlányok Lapja* 1. (1930):1. Fedőlap III.; Szerkesztői üzenetek. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):2. Fedőlap II.

²⁵ Napi jócselekedetem. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):3. Fedőlap II.

²⁶ Lapgondozó-összejövétel. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):2. Fedőlap IV.; II. Lapgondozó-összejövétel. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):4. 16.; III. Lapgondozó-összejövétel. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):5. Fedőlap III–IV.

vasók számára.²⁷ Az újságban rendszeresen megjelentek reklámok is, 4–5 cég visszatérő hirdetési. Ezek valamiképpen kötődtek a cserkészmunkához. Fényképezőgép-, varrógép-, női kerékpár-, kávézesítő- vagy vetőmag-hirdetéssel egyaránt találkozhatunk. Úgy tűnik, hogy mindezen törekvések ellenére a lap kiadása nem volt rentábilis. 1931 novemberében ugyanis a szövetség vezetősége úgy határozott, hogy minden csapatnak megküldik az aktuális lapszámot, s azt ők kötelesek utólag kifizetni.²⁸

A lap célja a cserkészlet népszerűsítése, megszerettetése volt.²⁹ Egyben azonban szóragoztatni is szerették volna az olvasóközönséget: „szépet nyújtani.”³⁰ Elsődlegesen a cserkészlányoknak szól: össze akarta fogni a munkájukat, ezáltal elérni az egységesebb, harmonikusabb működést.³¹ Segítséget és ötleteket adott a gyakorlati cserkészmunkához, például a kirándulásokra való felkészüléshez: mit kell bepakolni, milyen legyen a felszerelés,³² hogyan válasszák meg a táborhelyet.³³ De a lap nemcsak tanítani, hanem a cserkészértékek közvetítésével nevelni is akart. Az első szám megjelenésekor a köszöntőjében Lindenmeyer Antónia így fogalmazott: „Meggfogadjuk, hogy [a lap] betölti magasztos hivatását: felneveli a mélységesen Istenhívő, fanatikusan magyar lelkű új leánynemzedéket. Felneveli a régi dicső, magyar Nagyasszonyok méltó utódát – a nehéz jelenben mosolyogva küzdő, a boldog magyar jövődöért dalolva dolgozó új magyar Nagyasszonyt – a Magyar Cserkészlányt.”³⁴ A lányok példát a történelmi nőalakok (Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolya, gróf Teleki Blanka, Szilágyi Erzsébet, Lorántffy Zsuzsanna, Zrínyi Ilona, Szent Erzsébet) életéből meríthettek, akikről rendszeresen publikáltak az újságban. Történetük lehetőséget adott a lap és szerzői által képviselt eszmények megfogalmazására,³⁵ valamint ezzel párhuzamosan propagálták a magyaros díszruha viselését.³⁶ A cserkészlány – a főszerkesztő értelmezésében – erős akaratú, kitartó, szorgalmas, áldozatos, céltudatos, aki a szövetség és a nemzet érdekeit figyelembe veszi, tesz egészségéért, gyarapítja tudását.³⁷

Magyarországon a leánycserkészlet városközpontú, sőt fővárosközpontú volt. A lap szerzői ezért is tarthatták lényegesnek, hogy a lányok megismerjék a népi kultúrát, s egyben javítsák a városi és a falusi lakosság közti kapcsolatot. Gróf Festetics Pálné – akinek egyébként a férje is cserkészvezető volt³⁸ – a táborozás kapcsán ezt így fogalmazta meg:

27 A példabeszédben Jutka „Szemeseknek áll a világ!” felkiáltással előfizetők gyűjtésével szerezte be a nehéz gazdasági helyzetben a cserkészgyenruhája egyes darabjait. „Szemes Jutka” megoldja a nagy talányt. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):11. Fedőlap II–III.

28 ELNÖKSÉG: Az Intéző Bizottság határozatai. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):11. Fedőlap III–IV.

29 ANNA FŐHERCEGNŐ: Jubileumi köszöntés! *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):12. 1.

30 ANNA FŐHERCEGNŐ: Kedves Cserkészlányaim! *Cserkészlányok Lapja* 1. (1930):1. 3.

31 LINDENMEYER Antónia: Beköszöntő. *Cserkészlányok Lapja* 1. (1930):1. 5.

32 FESTETICS Pálné gr.: „Kirándulásra megyünk.” *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):3. 14–15.

33 MADARÁSZ Vilma: Táborozunk. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):5. 11–13.

34 LINDENMEYER Antónia: Beköszöntő. *Cserkészlányok Lapja* 1. (1930):1. 5.

35 GLATZ Károlyné: Cserkésznagyasszony a XVI. században. *Cserkészlányok Lapja* 1. (1930):1. 8–9.;

GLATZ Károlyné: Gróf Teleki Blanka. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):3. 9–11.; GLATZ Károlyné: Szilágyi Erzsébet, Lorántffy Zsuzsanna, Zrínyi Ilona. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):6–7. 10–11.; GLATZ Károlyné: Magyarországi Szent Erzsébet. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):11. 3.

36 LINDENMEYER Piroska: Kedves Cserkésztestvéreim! *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):1. 11.; GLATZ Károlyné: Régi magyar színek. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):1. 12–13.

37 LINDENMEYER Antónia: Cserkésztestvéreim! *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):1. 3.

38 MTL 1930. 157.

„Adjátok jó szívvel a városi ember tudását, felvilágosítását a falu népének, ha arra ott némely esetben szükség mutatkozna, de nyitott szemmel járjatok közöttük, hogy minél többet nyerjete a nemzeti kincsből: a népszokásokból, hagyományokból, népművészetből. Jegyezzetek, rajzolatok! Lessétek el az igazi magyaros főzés titkát és tartsátok tisztelőben a nagy időket megért egyének visszaemlékezéseit. Sok igazi „nagyasszony”-nyal fogtok megismerkedni s ha ti is jókedvvel, jószívvel veszitek ki részeteket a munkából, sok kedvezőtlen véleményt oszlathtok el, mely addig a városi lányokat érte a falun-lakók részéről.”³⁹ Megjelent tehát a regős szemlélet, a cserkészletnek a népi hagyományok ápolására és terjesztésére megszerveződött irányzata.

A lap minden esetben képpel kezdődött. A képek egy része fotó, a mozgalom külföldi vagy magyar vezető személyiségeit vagy hozzájuk kötődő személyt (Anna főhercegnő egyik leánya tündérkeként) ábrázol. A 3. szám címlapján – kivételként – Petőfi Sándor látható, akinek a *Ki a szabadba* című versét is közölték.⁴⁰ Miközben tehát utalás történt az 1848. márciusi 15-ei forradalomra, amit ekkor már az iskolákban is megünnepeleek, egyben egy tipikus cserkésztema, a természetszeretet is felbukkant. A 11. szám címlapján Szent Erzsébet, a 12. számán pedig Szűz Mária látható a kis Jézussal, ami a hit fontosságát mutatja a cserkészek számára, bár hozzátehetjük, ez a téma önállóan nem került elő a lapban.

5. kép – Május

6. kép – Táborban

7. kép – Cserkészbarátság

Három szám címlapján cserkész vonatkozású rajzot találunk. Az 5. szám elején (lásd 5. kép) egy egyenruhás lány egy rózsabokor virágjában gyönyörködik, kezében locsolókanna, a közeli fán madáretető. A rajz egyértelműen a természet szeretetének, óvásának kötelességét megfogalmazó hatodik törvényre utal. A 6–7. szám címlapján (lásd 6. kép) táborozó lányokat láthatunk: a legidősebb az elkészült ételt kóstolja, a kisebbek kíváncsian várják az eredményt. A 8–10. számban a *Cserkészbarátság* című kép (lásd 7. kép) egy magyar és egy német cserkészlányt ábrázol, amivel a nemzetközi cserkésztestvériség fontosságára hívták fel a figyelmet. Mindhárom rajz készítője Molnár Rózsi, aki a lap illusztrátorának tekinthető. A fejlécek és a záróképek is az ő keze munkái voltak. A számos

³⁹ FESTETICS Pálné gr.: Cserkészlányok és a nyár. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):6–7. 3.

⁴⁰ PETŐFI Sándor: Ki a szabadba! *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):3. 9.

kedves, szecessziós hatású rajz újra és újra felbukkant a lapban. Tehát, ahogy a *Magyar Cserkésznek* Márton Lajos, a párjának is volt fő illusztrátora.

A *Cserkészlányok Lapjának* I. és II. évfolyamában összesen 16 különféle rovattal találkozhatunk (lásd 1. táblázat).⁴¹ Ezek egy részében tipikus cserkészlány-tevékenységek jelennek meg tanító célzattal. A *Cserkészlányok tulipánosládája* rovatban a kézimunkához kaptak segítséget: egyes tájegységekben honos hímzésekkel ismerkedhetett meg az olvasó.⁴² Gyakran került elő a természet témája: a *Cserkészélet* cím alatt közölt írásokban az aktuális időszak növény- és állatvilágát mutatták be.⁴³ A cikkel kapcsolatban kétszer képes melléklet is szerepelt növények (és állatok) rajzaival. Gyakran előkerült a táborozás témája. Egy-egy alkalommal fordult elő a *Cserkészkonyha* és a *Cserkészegészség* rovat. A testi nevelés tehát meglehetősen háttérben maradt. Ezen kívül a játékok kapcsán került elő.

A *Mintaképeink* című rovatban példaképeket állítottak a lányok elé. A legfiatalabb és az idősebb korosztállyal külön rovat foglalkozott. Az előbbi kapott nagyobb figyelmet, hiszen a tündérművek hat számban is speciálisan nekik szóló olvasnivalót kaptak. A folyóirat erősen hazafias, nemzeti szemléletű volt, ami azonban nem párosult más etnikumok lenézésével. A revízió témája sokszor megjelent. Még önálló rovatot is kapott, hiszen *Mi nem feledhetünk!* cím alatt az elszakított területek magyar településeit mutatták be – minden egyes esetben képet is közölve. Ennek a rovatnak a helye is fix volt: a 2. oldalon szerepelt, s egyetlen számból sem hiányzott, ami szintén a súlyára utal. De versekben, különböző témájú cikkekben is visszaköszönt újra és újra a történelmi Magyarország.⁴⁴

Rovat neve	Rovat előfordulásának gyakorisága (db)
<i>Mi nem feledhetünk!</i>	II. évf.: 7 cikk
<i>Mintaképeink</i>	I. évf.: 1, II. évf.: 3 cikk
<i>Tündérke-sarok/Tündérkemunka</i>	II. évf.: 6 szám
<i>Nagycserkészlányok lelki műhelyéből (vezeti Pusztay Róza)</i>	II. évf.: 2 cikk
<i>Cserkészélet [írások a természetről]</i>	II. évf.: 4 cikk (7 részletben)
<i>Cserkészlányok tulipánosládája (vezeti Szabó Ida)</i>	I. évf.: 1, II. évf.: 4 cikk
<i>Táborozás*</i>	II. évf.: 6 cikk
<i>Versenyes és pályázatok*</i>	II. évf.: 5 cikk
<i>Szövetségünk naplója</i>	I. évf.: 1, II. évf.: 2 cikk
<i>Szárnypróbálgatás</i>	II. évf.: 1 cikk
<i>Cserkészegészség (vezeti Wladár Marianne)</i>	II. évf.: 1 cikk
<i>Cserkészkonyha</i>	II. évf.: 3 cikk

41 A szerkesztőség nem volt mindig következetes: a rovatok címeit olykor feltüntették, olykor viszont nem. Így vitatható, hogy mit tekinthetünk rovatnak és mit nem. A II. évfolyam végén található tartalomjegyzékből is kimaradtak egyes – a számokban viszont szereplő – rovatok. Ennek ellenére megpróbáltuk az 1–2. táblázatban kiemelni a tematikai csomópontokat.

42 Vö. [SZABÓ Ida]: A mintakendő. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):8–10. 12.

43 Vö. POZSGAY Erzsébet: Természetfigyelő. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):4. 14–15.

44 Vö. ERDÉLYI ASSZONY: Feltámadás! *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):4. 3–4.

<i>Műhelyünkből</i>	II. évf.: 1 cikk
<i>Hírek a nagyvilágból</i>	II. évf.: 5 cikk
<i>Szerkesztői üzenetek**</i>	I. évf.: 1, II. évf.: 7 cikk
<i>Mi kapható a Szövetségben?</i>	Minden szám fedőlapján.

1. táblázat – A *Cserkészlányok Lapjának* rovatai (1930–1931)
(Forrás: Tartalomjegyzék. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):12. 17–20.)

* Egy alkalommal *Táboroztunk* rovatcím alatt.

** Egy alkalommal *Rejtvény* rovatcím alatt.

*** Egy alkalommal *Szerkesztő postája* cím alatt.

Ahogy a *Magyar Cserkészben*, ebben az újságban is szerkesztői cél volt a külföldi cserkészlet bemutatása, bár ez a téma itt kevésbé hangsúlyos. A leánycserkészlet finnországi történetét egy finn cserkészvezető tollából ismerhetjük meg.⁴⁵ Egy német cserkészvezető pedig a német és a magyar cserkészlányok barátságáról publikált német nyelven.⁴⁶ A lap támogatta és elősegítette a külföldi cserkészlányokkal történő levelezést, amelyet a lányok szövetsége épp úgy szorgalmazott, mint a fiúké. A külföldiek tájékoztatásához az érdeklődők propagandaanyagot kaphattak.⁴⁷ Számukra néhány magyar verset is közöltek német, illetve angol nyelven.⁴⁸

Lindenmeyer Antónia beszámolt a világszervezet munkájáról és általában azokról a külföldi rendezvényekről, amelyeken részt vett. Fontosnak tartotta, hogy ezeken az eseményeken a trianoni határmódosítás igazságtalan voltára hívja fel a figyelmet, és a magyar helyzet iránt igyekezzen rokonszenvet ébreszteni.⁴⁹ Az irredentizmus egyre határozottabban jelent meg a lapban (vö. 8. kép). Eleinte inkább a keserűség, a bánat, a ragaszkodás hangjai szólaltak meg. Szabó Ida például a kalotaszegi hímzés bemutatása kapcsán így írt: „*Elrabolták tőlünk a dús Bánátot, Erdély havasait, a Kárpátok bérceit. De nem vehetik el semmiféle erőszakkal sem magyar lelkünk, szívünk kincseit, míg mi magunk nem leszünk hűtlenek magyarságunkhoz. Nemzeti emlékeink megőrzése a mi magyar feladatunk, szent kötelességünk.*”⁵⁰ Az 1931 decemberében közölt *Cserkészlányok imája* már a határok visszaállításának fohászatát tartalmazta: „*Jó Istenünk, Téged leborulva kérünk, /Hazánk határait állítsd vissza nekünk!*”⁵¹

A *Cserkészlányok Lapja* mint a Magyar Cserkészleány Szövetség hivatalos orgánuma annak szócsöveként is szolgált (vö. *Szövetségünk naplója* című rovat, illetve *Hivatalos*

45 DONNER, Agda: Hogyan fejlődött ki a cserkészleánymozgalom Suomi-Finnországban? *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):2. 6–7.

46 ERDA, [Hertwig Katharina]: Freundschaft. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):6–7. 7–8.

47 Vö. Hírek a nagyvilágból. *Cserkészlányok Lapja* 1. (1930):1. 15–16.; II. Lapgondozó-összejövétel. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):4. 16.; III. Lapgondozó-összejövétel. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):5. Fedőlap III–IV.

48 Magyar költők idegen nyelven. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):6–7. 8–10.

49 Vö. LINDENMEYER Antónia. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):2. 4–5.; LINDENMEYER Antónia: Beszámoló. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):3. 6–8.; A különpróbák két új fajtája. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):8–10. Fedőlap III.

50 SZABÓ Ida: Kedves kis cserkésztestvéreim! *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):3. 13–14.

51 Cserkészlányok imája. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):12. 4.

8. kép – Zászlóárbóc kertecskéje

togató útjáról, valamint új csapatok megalakulásáról is.⁵² 1928 karácsonyától kezdve a szövetség kezdeményezésére a cserkészlányok saját forrásból, illetve támogatásokból babakelengyét tartalmazó vándorkosarakat állítottak össze, amelyet évente ünnepség keretében nyújtottak át a rászoruló édesanyáknak.⁵³ Minden egyes számban közölték a szövetség boltjában kapható áruk jegyzékét is.

Rovatnak nem tekintett tematikus egységek is feltűntek a lapban, amelyeket a szerkesztők csak utólag, az I–II. évfolyam tartalomjegyzékének az összeállításakor strukturáltak. Ezeket az egységeket a 2. táblázat tartalmazza. A vezércikkekben a szövetség vezetői szóltak az olvasókhöz. A *Magyar élet* összefoglaló nevet kapták a magyar történelemmel, kultúrával foglalkozó írások. Nagy számuk kapcsán újra utalást lehet tenni a lap erősen hazafias jellegére. Irodalmi műfajok sokasága jelent meg: elbeszélések, költemények, színdarabok, mesék egyaránt. Jellemzően céljuk a szórakoztatás mellett az erkölcsi tanítás volt. Témájukat olykor a cserkészéletből merítették.⁵⁴ Volt olyan írás, amelynek a célja kimondottan a cserkészlet népszerűsítése volt. Ebben két lány beszélget, egyikük kijelenti, hogy utálja a cserkészlányokat, akik apja szerint túl fiúsak. Egy kezükbe kerülő cserkésznaplóból viszont kiderül számukra, hogy ennek a véleménynek semmi alapja nincs, mert a napi jócselekedetek során sok értékes, másokat segítő tevékenységet folytatnak.⁵⁵ A te-

rész és *Hírek*). Ezekből megismerhető a szövetség tevékenységi köre. A konferenciát, kiállítást, ünnepélyeket, ún. tábortüzet (azaz műsoros estet), tábori beszámolót, versenyeket, különféle tanfolyamokat (vezetőképző, vezetői továbbképző, vidéki vezetőjelölteknek előkészítő, különpróba-felkészítő, elsősegély), előadásokat (például légvédelmi) és családvezetői összejöveleket rendeztek-szerveztek. A lap beszámolt a közgyűlésről, a védnökasszony – vagy mindkét védnök – és az elnök fővárosban és vidéken tett csapatlá-

52 Szövetségünk naplója. *Cserkészlányok Lapja* 1. (1930):1. 16.; Szövetségünk naplója. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):1. 15–16.; Szövetségünk naplója. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931:2). Fedőlap III.; Szövetségünk naplója. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):3. 15.; Csapatlátogatások. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):3. 15–16.; Cserkészlányok. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):4. 6.; Csapatlátogatások. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):4. 15.; Szövetségünk naplója. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):4. Fedőlap III–IV.; Szövetségünk naplója. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):5. Fedőlap III.; Szövetségünk naplója. *Cserkészlányok Lapja* 2. 1931:6–7. 29–31.; ELNÖRSÉG: Az Intéző Bizottság határozatai. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):11. Fedőlap III–IV.; Nyári tábor beszámoló. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):11. Fedőlap IV.

53 Cserkészlányok vándorkosara. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):1. 9–10.; Karácsonyi ünnepélyünk. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):12. Fedőlap III.

54 Vö. FETETICS Pálné gr.: Cserkésznapló. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):1. 14.; Fáy Borbála: Elsősegélynyújtás. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):6–7. 22–24.

55 Margitka cserkésznaplója. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):2. 13–16.

matikus egységek közt is találhatunk cserkésztevékenységekhez kapcsolódó tartalmakat: cserkésznotákat, játékokat, valamint különpróbák leírásait.

Név	Előfordulási gyakoriság
Vezércikkek	I. évf.: 2, II. évf.: 10 cikk
Elbeszélések	II. évf.: 6 cikk
Magyar élet	I. évf.: 2, II. évf.: 7 cikk
Költemények	I. évf.: 2, II. évf.: 23 cikk
Magyar költők idegen nyelven	II. évf.: 4 cikk
Cserkészlány-noták	I. évf.: 1, II. évf.: 3 cikk
Színadarabok	I. évf.: 1., II. évf.: 5 cikk (8 részletben)
Mesék	II. évf.: 4 cikk (5 részletben)
Vegyes [cikkek]	I. évf.: 2, II. évf.: 4 cikk
Játékok	II. évf.: 7 cikk (egyszerre több leírása)
Különpróbák	II. évf.: 3 cikk
Hivatalos rész	I. évf.: 1, II. évf.: 4 cikk
Hírek	II. évf.: 5 szám (11 cikk)
Képes melléklet [növények rajza]	II. évf.: 2 cikk

2. táblázat – A lap egyéb tematikus egységei (1930–1931)
(Forrás: Tartalomjegyzék. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):12. 17–20.)

Az egyes írások többségénél (46 cikk) nem szerepelt szerző, 36 esetben viszont feltüntettek nevet. Igen sokan (20 fő) csak egy-egy írást publikáltak. Egnél több írása jelent meg az alábbi szerzőknek:

- gr. Festetics Pálné budapesti ellenőr: 12,
- Lindenmeyer Antónia országos elnök: 11,
- dr. Glatz Károlyné: 7,
- Geőcze Anna budapesti ellenőr: 6,
- Szabó Ida miskolci körzeti ellenőr: 5,
- Toldy Lenke: 5,
- Petőfi Sándor: 3,
- Reményik Sándor (részben Végvári álnéven): 3,
- vitéz dr. József Ferenc főherceg, védnök: 3,
- Anna főhercegnő, védnökasszony: 2,
- dr. Gál Lajosné felelős szerkesztő, országos ellenőr: 2,
- Madarász Vilma országos főtitkár: 2,
- Neusiedler Alice: 2,
- Tolnay Anna budapesti ellenőr: 2,
- dr. Újváry Gézáne budapesti ellenőr: 2,
- Wladár Marianne: 2 írás.

Több szerzőnél szerepel titulus. Ők tehát a szövetség vezetői közé tartoztak.⁵⁶ Egyetlen szerzőről tudjuk, hogy cserkészlány volt: Neusiedler Alice budapesti VII. osztályos leánylíceumi tanuló megható novellája a *Szárnypróbálgatás* című rovatban jelent meg két részletben az önzetlen barátságról.⁵⁷ Az összes szerző között mindössze négy külföldi van, ami nagy különbség a *Magyar Cserkész*hez képest, amely rendszeresen közölt eredetiben vagy átdolgozásban idegen cikket. Itt Robert Baden-Powellnek jelent meg meséje fordításban, illetve Lindenmeyer Antónia átdolgozásában.⁵⁸ Molnár Dénesné külügyi főtisztár egy amerikai újságban közölt cserkészlány-történeti cikket foglalt össze.⁵⁹ A szerzők közt ritka kivételként szerepelnek már elhunyt személyek. Mind a ketten a magyar irodalom klasszikusai: Petőfi Sándor és Vörösmarty Mihály.⁶⁰ A nagy többség tehát kortárs, magyar szerző – és nő. Mindössze kilenc szerzőről tudjuk biztosan, hogy férfi.

A legtöbbször gróf Festetics Pálné írását lehetett olvasni a lapban, leginkább verseket. Második legtermékenyebb szerzője az újságnak Lindenmeyer Antónia elnöknő volt, akit a képzeletbeli dobogón dr. Glatz Károlyné követett. A cserkészregényt (*Viola első táborozása*) és verseskötetet jegyző Geöcze Anna hat írással szerepelt.

Összegzés

A *Cserkészlányok Lapja* első két évfolyamának elemzése egyrészt az útkeresést mutatja, hiszen egyes rovatok állandóvá váltak, mások éppen csak elindultak. Mindez – számunkra – azonban kevésbé a bizonytalanságot, mint inkább a dinamizmust sugallja. Egy kiteljesedőfélben lévő, erősödő szövetség lapjának a benyomását kelti, amelynek szerzői köre meglehetősen kiterjedt, legaktívabb munkatársai azonban a szövetség vezetői köréből kerültek ki. A szövetség fel is használta ezt céljai ismertetésére, működésének bemutatására. A lap nemzeti és vallásos (elsődlegesen keresztény) ideológiai alapon állt. A tematikát tekintve a természettel, a történelemmel foglalkozó cikkek voltak gyakoriak, de megjelentek a háziasszonyi szereppel – leginkább a kézimunkával, mellette pedig a főzéssel – kapcsolatos írások is. Az olvasók cserkészéletükhöz gyakorlati tanácsokat is kaptak, szórakoztatásukat pedig szépirodalmi művek szolgálták, amelyeknek azonban minden esetben volt erkölcsi tanulsága is. A lap mind a három cserkészkedő korosztály számára próbált céljainak megfelelő, hasznos és sokszínű tartalmat kínálni.

KÉPJEGYZÉK

1. kép	Olave Baden-Powell (<i>Cserkészlányok Lapja</i> 2. (1931):2. o. n.)
2. kép	Lindenmeyer Antónia (<i>Cserkészlányok Lapja</i> 1. (1935):10. 1.)
3. kép	Anna főhercegnő (<i>Cserkészlányok Lapja</i> 6. (1930):1. 1.)

⁵⁶ A Magyar Cserkészlány Szövetség tisztikara. *Cserkészlányok Lapja* 1. (1930):1. Fedőlap II.

⁵⁷ NEUSIEDLER Alice: A halhatatlan rózsák. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):11. 8., 11–12.

⁵⁸ BADEN-POWELL: Az otthon tündéréi. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):1. 8–9.; Elnöktestvér [LINDENMEYER Antónia]: Két kis béka meséje. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):2. 8.

⁵⁹ A bostoni cserkészlányok „házának” története. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):2. 11–12.

⁶⁰ PETŐFI Sándor: Magyar vagyok. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):3. Fedőlap I.; Magyar költők idegen nyelven. *Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):6–7. 8–10.

4. kép Cserkészek a Pax Tingen 1939-ben (*Fortepan/Magyar Bálint* (<http://www.fortepan.hu/photo/display/55850.jpg>) [2020.10.02])
5. kép Május (*Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):5. címlap)
6. kép Táborban (*Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):6–7. 1.)
7. kép Cserkészbarátság (*Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):8–10. címlap)
8. kép Zászlóárbóc kertecskéje (*Cserkészlányok Lapja* 2. (1931):5. 12.)

SAJTÓFORRÁSOK

Cserkészlányok Lapja, 1930–1931

IRODALOM

- A LEÁNYCSERKÉSZET ÚTMUTATÓJA 1925 *A leánycserkészlet útmutatója*. Összeállította a Magyar Leánycserkész Szövetség Intézőbizottsága. Budapest, 1925.
- MTL *A magyar társadalom lexikonja*. Budapest, 1930.
- BERNÁTH 2009 BERNÁTH Richárd: Leánycserkészlet Miskolcon. *Szülőföldünk* (2009):34. 116–120.
- BOKODY 2009 BOKODY József: A magyar cserkészlet története 1910-től napjainkig. In: *A magyar cserkészlet története 1910-től napjainkig*. Szerk. G. MERVA Mária. Gödöllő, 2009. 7–65.
- DYHOUSE 2013 DYHOUSE, Carol: *Girls Growing up in Late Victorian and Edwardian England*. London – New York, 2013.
- ERTLTHALER 1994 ERTLTHALER, Thomas: *Die Geschichte der Pfadfinder und Pfadfinderinnen Österreichs im internationalen Kontext*. Dissertation. Bécs, 1994. (Kézirat, Österreichische Nationalbibliothek)
- GERGELY 1989 GERGELY Ferenc: *A magyar cserkészlet története 1910–1948*. Budapest, 1989.
- MECHLING 2013 MECHLING, Jay: Children in Scouting and Other Organizations. In: *The Routledge History of Childhood in the Western World*. Ed. FASS, S. Paula. London – New York, 2013. 419–433.
- MKL *Magyar Katolikus Lexikon* [online]. (<http://lexikon.katolikus.hu/>) [2020.12.05.]
- PROCTOR 2005 PROCTOR, Tammy M.: „Something for the Girls”: Organized Leisure in Europe, 1890–1939. In: *Secret Gardens, Satanic Mills: Placing Girls in European History, 1750–1960*. Eds. MAYNES, Mary Jo – SØLAND, Brigitte – BENNINGHAUS, Christina. Bloomington, 2005. 239–253.

- SÍK 1934 *Magyar cserkészvezetők könyve, I. kötet: A cserkészlet pedagógiája.* Szerk. SÍK Sándor. Budapest, 1934.
- SZOPEK 1942 SZOPEK Lóránd: *Harminc éves a magyar cserkészlet. Különlenyomat a jászóvári premontrei kanonokrend gödöllői Szent Norbert gimnáziuma 1941–1942-i évkönyvéből.* Gödöllő, 1942.

Girl Scouts in Hungary in 1930–1931 **The first two years of the Cserkészlányok Lapja (Girl Scouts' Magazine)**

by Magdolna Rébay

(Summary)

The scout movement founded by Robert Baden-Powell has spread worldwide and become the most significant youth movement of the 20th century. Baden-Powell had intentionally founded Scouting only for boys, however, with the girls' quickly manifesting interest he also founded Girls' Scouting with his younger sister. Although the main goals – to bring up a young person of character with healthy mind and body were the same – as well as the scouting law and the pedagogical methods were also highly similar, Baden-Powell favoured having the boys and the girls in separate organization forms referring to the different mental and physical development and functions of the two genders. In Hungary, the first girl scout teams were established after WW1, and their national association was founded in 1924.

In our research we are studying the national history of girl scouting, especially through the analysis of the central magazine of the association, called *Cserkészlányok Lapja* (Girl Scouts' Magazine). A whole year of the magazine is discussed (from December 1930 until December 1931). Our goal is not only the presentation of the magazine but also providing an insight to the girls' lives and the work of their association. By using the method of document analysis, we would like to show the mission, the staff and the certain articles and columns of the magazine and thus highlighting some of the fields of scouting. According to our results we can claim that the magazine published the writings of contemporary Hungarian authors and was strongly attached to the publisher, i.e. the Hungarian Girl Scouts' Association. Despite financial difficulties, it always managed to keep up due to its work in presenting the colourful activities of scouting (e.g. camping, nature walks, cooking, games) accompanied by the propagation of subscription which later became mandatory for the teams.

MŰHELY

Pukánszky Béla

Új utak, változó szerepek

Előadóművésznők a 19. századi koncertéletben: Lisa Cristiani (1827–1853)

„Ez a hangszer mindaddig szokatlan látvány volt női kezekben”¹

Az arisztokrácia fejedelmi udvarain és a gazdag polgárok szalonjain kívül is megjelenő és elterjedő polgári hangversenykultúra a 17. század végén kezdett intézményesülni Európában. A nagyközönség számára hozzáférhető nyilvános koncertek megszervezésére első ízben Londonban került sor. John Banister hegedűs és zeneszerző 1672 decemberének végétől belépődíj fejében adott elő házában zeneműveket, az oda betérő közönség kívánsága szerint. A 18. század első felére a nyilvános hangverseny már London zeneéletének mindennapi formája lett. Ezzel megvásárolhatóvá és fogyaszthatóvá tette a zeneművekben testet öltő emelkedettséget és poézist, ami „a jámbor hétköznapokban” már nem volt könnyen elérhető.² A pénzért kapható zeneművészet így egyúttal szakrális funkciókat töltött be egy szekularizálódó kultúrában.³

A koncertek kialakuló tárgyi és rituális kellékei, az előadóművészek és a közönség viselkedési formái lassan merev szokásrenddé váltak, kanonizálódtak. A koncertpódiumon a férfiak mellett lassanként megjelentek a nők is, akikkel szemben a tradicionális nőképben gyökerező mentalitás jóval szigorúbb szabályokat írt elő. A normák elsődleges közvetítői a zenei tárgyú publicisztikák, cikkek, hangversenykritikák voltak.

Egy német szerző, Carl Ludwig Junker 1784-ben megjelent írásában a következő kifogásokat emelte a nők szabad hangszerválasztása ellen: 1. A korabeli ruha- és frizuradivat, valamint az adott hangszer megszólaltatásához szükséges mozgások sokszor összeférhetetlenek (a tiltott hangszerek itt a vonósok és a rézfúvósok). 2. Az adott hangszer hangja, férfiasága, ellentmond a női karakternek (a tilalomlistán szerepelnek a vadászatkor és a háborúk alkalmával használatos fúvós hangszerek). 3. A hangszer tartása illetlen a nők esetében (ide tartozik a gordonka⁴).⁵ Freia Hoffmann, aki a nők zenetörténeti szerepét tárja fel társadalomtörténeti alapozású műveiben, korabeli forrásokra hivatkozva a fenti felsorolást a következőkkel egészíti ki: 1. A nők számára megengedett hangszerek jól illenek a korabeli családi közösségek társas életformájához (ide tartoznak a kísérőhangszerként

1 „Wegen des bis jetzt Ungewöhnlichen, dieses Instrument in den Händen einer Dame zu sehen, waren wir sehr gespannt”. H. S.: Zweites Abonnement: Concert im Saale des Gewandhauses zu Leipzig. (Den 12. October 1845.). *Signale für die Musikalische Welt*, 1845. október 15. 329–330.

2 WICKE 1998. 13.

3 FÓNAGY 2012. 580.

4 Junker idézett művében a „gyors, heves és erőszakos mozgásokat”, amelyek – úgymond – a gordonka megszólaltatásához szükségesek, illetlennek és nemkívánatosnak tartotta a női nem esetében. Idézi: HOFFMANN 1991. 31.

5 Junkert idézi: HOFFMANN – TIMMERMANN 2013. 7–8.

használt zongora, a gitár és a hárfa). 2. A hangszer az együttes muzsikálás eszköze legyen (ide sorolja a zenekari játék során használatos hangszereket és az orgonát). 3. A női nem számára illendőnek tartott hangszereknek a női hang karakteréhez és regiszteréhez kell illeszkednie (ezért részesítette előnyben a korszellem a hegedűt a csellóval szemben).⁶

Könnyen elképzelhető, hogy az előítéletek és előírások hálójában milyen nehézségekkel kellett megküzdenie a 19. század első felének európai koncertéletében Lise Cristiani-Barbier-nak (1827. december 24. – 1853. október 24.). Ő volt az első, nyilvánosság előtt is rendszeresen fellépő,⁷ majd hamarosan nemzetközi hírnévre szert tevő koncertező gondnokművésznő.⁸

A következőkben Cristiani életútjának nyomon követésével, a róla írt zenekritikák tartalmának feltárásával kíséreljük meg rekonstruálni a róla alkotott korabeli társadalmi-művészeti képet és azt a sajátos életstratégiát, amellyel érvényesülni tudott az akkor még kizárólag férfiak számára fenntartott világban.

„A mi korunkban minden abnormitás tetszést arat...”⁹

Lisa Cristiani gyökerei alapvetően meghatározták pályáját. Szüleit korán elvesztette, nagyszülei nevelték. Ők közismert szereplői voltak a párizsi művészeti életnek. Nagyanyja, Agathe-Maria Richard színésznő, akinek második férje, Nicolas-Alexandre Barbier (1789–1864) festőművész-rajztanár, I. Lajos Fülöp francia király gyermekeinek házitanítója volt.

Lise vidéken nőtt fel, szívesen játszott vad, fiús játékokat a falubeli gyermekekkel. Zenei tehetsége már korán megmutatkozott, nyolcévesen kis darabokat komponált zongorára. Nagyapja felfigyelt különleges adottságaira. Felkérte a fiatal Auguste Wolff¹⁰ zongoraművészt (a párizsi konzervatórium későbbi tanárát), hogy tanítsa zongorázni a kislányt, és adjon neki zeneelméleti szolfézsórákat is.¹¹ Ez utóbbi területeken kiválóan haladt, de a zongorajátékban elért kezdeti sikerek után úgy érezte, hogy a zongora az ő elvárásaihoz képest nem eléggé alkalmas a szép kantilénák megszólaltatására, és a kezét is kicsinek tartotta a virtuóz zongorajátékhoz. Mivel szép hangja volt, ezután énekórákat is vett.

Carl Gaillard, a *Berliner Musikalische Zeitung* kiadója a következőképpen írta le egy életrajzi vázlatában a tizennégy éves Lise és nagyapja között lezajló párbeszédet: „Lise, tizennégy éves lettél, és jó zenész vagy. Ismered az összhangzattant, de az kevés a koncertpódi-

⁶ Lásd: HOFFMANN 1991.

⁷ Ezt megelőzően csak Thérèse-Rosalie Pain (1773–1859) francia csellistánó fellépéseiről vannak adatok az 1800 körüli évekből, de ezeket a szerepléseket privát szalonokban, a széleskörű nyilvánosság kizárásával rendezték. HOFFMANN 2011b.

⁸ Ahogyan arra Katharina Deserno egyik publikációjában utal, az első ismert koncertező csellistánó olasz művészneve Lisa (a korabeli sajtóban Lise) Cristiani, eredeti neve viszont Elise Barbier – a nagyszülei után, akik szülei korai halála után felnevelték. A „Cristiani” művésznév a szülők nevéből ered, amely „Chrétien” volt. DESERNO 2013. 213–228.

⁹ LEWINSKY, Ignaz: Konzert der Dlle. Lise Cristiani. *Wiener Allgemeine Musik-Zeitung*, 1845. május 17. 234–235.

¹⁰ Auguste Wolff (1821–1887) francia zeneszerző és zongoraművész. Camille Pleyel zongoragyáros társa és üzleti partnere. Fontos szerepe volt a zongora mechanikájának tökéletesítésében és a Pleyel-féle zongoramánufaktúra ipari méretűvé fejlesztésében.

¹¹ GAILLARD, Carl: Elise B. Cristiani. [Biographie und Anekdoten]. *Berliner Musikalische Zeitung*, 1846. január 3.

umon való érvényesüléshez. Mindemellett rosszul zongorázol, és nem is fogsz ezen a hangszeren jobban játszani. Nem vagy buta, de az ujjaid semmit sem érnek. De művésznővé kell válnod, és az is lesz! Mit csináljunk veled? Figyelj ide! Ma a múzeumban jártam, és németalföldi festők szép képeit láttam, többek között egy csellón játszó leányét is.” Lise így válaszolt: „Egy csellózó hölgy nagyon bohókás látvány lehet”. Barbier nagyapa azonban kitartott: „Ha izléssel történik a dolog, akkor egyáltalán nem. Szent Cecília is basszushegedűn játszott.”¹²

A beszélgetést követő napon már ott is volt a házban első gordonkája és új tanára, Bernard Bénazet (1781–1846), a párizsi Théâtre-Italien szólócellistája. Egy esztendeig kiválóan fejlődött a fiatal zenész, de hamarosan ellentétek alakultak ki közte és tanára között. Ekkor Lise befejezte Bénazet óráinak látogatását, és ettől kezdve önállóan képezte magát.¹³

1845-ben, tizenhét éves korában felvette az olaszos hangzású Lisa Cristiani művésznevet, és február 14-én, nagyapja segítségével megszervezte első koncertjét a híres párizsi Herz-teremben. Ezt követően szólóesteket adott Rouenban, Brüsszelben és más európai nagyvárosokban. Honoráriumából megvette Antonio Stradivari egyik, 1700-ban épített gordonkáját. A következő években Bécsbe utazott, majd Európa számos nagyvárosában adott hangversenyeket, játszott különböző zenekarokkal. 1845 októberében a lipcsei Gewandhaus¹⁴ kamarakonzertjén lépett fel neves korabeli hangszeres művészek társaságában. Itt hallotta őt játszani Felix Mendelssohn-Bartholdy német zeneszerző, aki később neki ajánlotta a *Dal szöveg nélkül (Lied ohne Worte)* című darabját. 1846-ban Berlinen kívül Németország számos nagyvárosában adott koncertet (a források szerint Linz, Regensburg, Nürnberg, Kiel, Drezda, Magdeburg, Braunschweig, Hannover és Hamburg is szerepeltek listáján), majd Koppenhágába utazott, ahol a dán király udvari kamaravirtuózává nevezte ki. Koncertezett Uppsalában, Stockholmban és Göteborgban, majd ismét egy németországi körút következett. Ezután Gdanskban, Königsbergben, Rigában, majd Szentpéterváron lépett fel.¹⁵

Freia Hoffmann, aki több publikációjában foglalkozik Cristiani életútjával, rávilágít a 19. században koncertező művésznők karrierjének egy meghatározó jelentőségű mozzanatára. Abból indul ki, hogy a kimerítő koncertkörutak az előadóművészek életének állandó velejárói voltak. A csodagyermek és fiatal felnőtt művészek hosszú utazásainak célja a társadalmi kapcsolatok építése, az anyagi bevétel biztosítása és az oktatás lehetett. A 19. századi női utazók, előadóművésznők esetében a megfelelő férfi (esetleg női) kíséret biztosítása elengedhetetlen volt. Hölgyeknek – egy bizonyos társadalmi státusz fölött – nem illett egyedül utazniuk.¹⁶ A fiatal, koncertező leányokat a 19. század első felében

12 Utalás Domenichino, azaz Domenico Zampieri *Szent Cecília, a zene patrónusa* című 1620-ban készült festményére, amelyen a szent egy gordonkán játszik, míg egy gyermek a kottát tartja neki.

13 GAILLARD, Carl: Elise B. Cristiani. [Biographie und Anekdoten]. *Berliner Musikalische Zeitung*, 1846. január 3–4.

14 A Gewandhausban, a textil- és gyapjúkereskedők épületében alakították ki 1781-ben Lipcse első hangversenytermét.

15 HOFFMANN 2006–2014; DESERNO 2013. 216.

16 HOFFMANN 2011a. 10–13.; Clara Schumann (1819–1896) a 19. század egyik első olyan zongoraművésznője, akinek már igen fiatal korában tartott önálló nyilvános koncertjeire belépődíjat szedtek, kezdetben apja kíséretében utazott. A férfi ügyes menedzserként készítette elő leánya hangversenyeit. Olykor még egy-két évvel fiatalabbnak is feltűntette a leányt (például 12 éves korában tízévesként mutatta be), mivel a „csodagyermeket” általában még elragadtatottabb rajongással ünnepelte a zeneértő nagyközönség. REICH 1985.

az esetek túlnyomó többségében az édesapjuk kísérte a turnékra,¹⁷ annak akadályoztatása esetén az édesanya feladata volt a lány „gardírozása”. Az utazás eszköze évszázadokon keresztül a lovaskocsi, a postakocsi volt, vasúti összeköttetés csak a század húszas éveitől kezdve épült ki Európa fejlettebb országaiban (Anglia: 1825, Franciaország: 1831, Belgium: 1835, Németország: 1837, Ausztria és Oroszország: 1839).

A leányukat kísérő apák kapcsolatokat építettek a korabeli művészeti élet befolyásos személyiségeivel, támogatókat kerestek, befolyásos művészetpártolók hálózatát vonták leányuk köré. Ők tették lehetővé, hogy a fiatal művésznő a nyilvános koncerttermekben, a gazdag zenebarát polgárok magánszalonjaiban vagy a nemesi udvarokban bemutathassa művészetét, és kapcsolatba kerülhessen a tekintélyes művészetpártoló személyiségekkel. Nem volt elegendő a veleszületett tehetség, a kiváló hangszeres felkészültség és a meggyőző előadókészség, a művészi karrier egyengetéséhez a fenti eszközök segítségére is szükség volt. Lisa Cristiani esetében azonban csak annyit tudunk biztosan, hogy első párizsi koncertjét nagyapja szervezte. Nem ismert, hogy később, az európai koncertkörutakon ki volt a kísérője, útítársa, volt-e mellette egyáltalán a karrierépítésben segédkező rokon.

A kritikusok egy része Cristiani első európai fellépéseit távolságtartóan hűvös, helyenként bántóan gunyoros hangvételű kritikával fogadta. „*Csellista nő produkálja magát egy párizsi szalonban (...) ez is a női emancipáció gyümölcse!*” – olvassuk az *Allgemeine Wiener Musik-Zeitung* egyik rövid hírében.¹⁸

Nem volt véletlen, hogy a francia gordonkaművésznő fellépései szenzációs eseménynek számítottak a korabeli hangverseny-látogató közönség körében. A barokk korból származó, támasztóláb nélküli gordonkatartás esetében a játékos a csellót alsó lábszáraival tartotta, azok közé szorította. A korabeli közgondolkodás szerint nők esetében ez a testtartás nem illendő, sőt frivol.¹⁹

Egy berlini zenekritikus 1846-ban így számolt be arról, „hogyan vágta keresztül a gordiuszi csomót” a francia művésznő:

„Egy csellistánő Párizsból, csinos és fiatal, aki Berlinben eddig még nem járt – izgalmas és érdekes jelenség lehet. Már eddig is sokat olvashattunk eredeti megjelenéséről, sőt láthattuk is Párizsban készült képét, amelyet megérkezése után minden berlini képesboltban elhelyezett ízléses litográfia formájában. Mindenki arra volt kíváncsi, mindenki azt akarta látni, Cristiani kisasszony hogyan fogja tartani a gordonkát. (...) Amikor színpadra lépett és megfogta hangszerét – amely már bekészítve melankolikusan támaszkodott egy székhöz, és hosszú metszésű F-lyuk szemeivel a közönségre bámult –, abban a pillanatban minden egyes színházi látcső és lornyon a művésznőre szegeződött, és a hátsó sorokban ülők felálltak, hogy lássák: hogyan tartja egy hölgy, jelen esetben Cristiani kisasszony a basszushegedűt... Tízet egy ellen! A többség azt hitte, hogy frivol látványban lesz része, mivel teljesen elfelejtették, hogy Cristiani kisasszony igazi úrihölgy, aki az alkalomhoz egy olyan körös-körül

17 Clara Schumann egyik életrajzírója, Nancy B. Reich felhívja a figyelmet arra, hogy Clara gyermekkorában még nem voltak „kísérő anyák” (stage mother), hanem csak „kísérő apák” (stage father) a koncertező zenei életben. REICH 1985. 275.

18 Notizen (Eine Violoncellistinn!!!). *Allgemeine Wiener Musik-Zeitung*, 1844. június 8. 276.

19 Egyes hangszer-történeti elemzések szerint Lisa Cristiani használt támasztólábat, amelynek segítségével a korizlésnek jobban megfelelt, az összezárt és oldalra fordított lábához illeszkedő hangszer-tartás is alkalmazható. Lásd BRAUN 2015. 55.

hullámzóan bő ruhát vett fel, amely testének kontúrjait teljesen elrejtette. Így még annál is csinosabb és kecsesebb látványt nyújtott, mint amikor egy férfi hangszerjátékos szorítja térdei közé a gordonkát”.²⁰

A *Revue et Gazette Musicale* 1845. február 23-i számában közölt kritika inkább fanyalgó, mintsem elismerő még. A szerző kiemeli, hogy „*Christiani kisasszony fiatal, magas, csinos, sőt szép jelenség, aki litográfiát is készített magáról, miközben hangszerét tartja (...) kezei között, mely instrumentum dicsőségének eszköze (...) lesz. Meg kellene gondolnia, hogy még dolgozzon, mielőtt ezen a fiatal és csinos személy számára szokatlan hangszeren meg tudja szerezni annak a hírnévnek egy kis részét, amelyen csak olyan kiváló gordonkaművészek osztoznak, mint például Servais²¹, Franchomme²², Batta²³, Séligman²⁴, Piatti²⁵, Cossmann²⁶ és Offenbach²⁷”.²⁸*

A Cristianiról készült egyetlen korabeli kép az a litográfia, amelyet a francia lap kritikusa említ.

A 19. századi nőkkel szemben elvárt szerepek határait átlépő művésznőnek tehát meg kellett küzdenie a társadalmi sztereotípiákkal. Az előítéletek elsősorban az előadóművészi pályája elején fogalmazódtak meg a róla írt kritikák egy részében. A kritikusok sokszor a korabeli koncertlátogatóknak a mai olvasó számára már kissé szokatlanul hevesnek tűnő reakcióit állították tudósításuk középpontjába. Az egyik szerző úgy kommentálta a gordonkaművésznő korábban elképzelhetetlen karrierje által kiváltott, ellentétes érzelmű megnyilvánulásokat, hogy „*a mi korunkban minden abnormalitás tetszést arat*”.²⁹

Az első idők inkább elutasító értékelései után hamarosan az elismerő hangú kritikák kerültek túlsúlyba. A kritikusok ekkor már szinte kivétel nélkül dicsérő hangon írtak a francia művésznő fenséges megjelenéséről, feltűnésmentesen elegáns fekete ruhájáról, ke-

1. kép – Lisa Cristiani képe a *Wiener Illustrierte Theaterzeitung* című lap 1845. május 10-i számában

²⁰ Nachrichten. *Allgemeine Musikalische Zeitung*, 1846. április 29. 289.

²¹ Adrien-François Servais (1807–1866): belga gordonkaművész és zeneszerző. Állítólag ő alkalmazta először az úgynevezett „támasztólábat”, mivel az 1701-ből származó Stradivari-gordonkájának nagy mérete megnehezítette a klasszikus – térdek közé szorított – hangszertartást.

²² Auguste-Joseph Franchomme (1808–1884): francia gordonkaművész és zeneszerző.

²³ Alexandre Batta (1816–1902): holland származású, Párizsban élő gordonkaművész, pedagógus és zeneszerző.

²⁴ Hyppolite-Prosper Séligman (1817–1862): francia gordonkaművész és zeneszerző.

²⁵ Carlo Alfredo Piatti (1822–1901): olasz gordonkaművész, tanár és zeneszerző.

²⁶ Bernhard Cossmann (1822–1910): német gordonkaművész, tanár és zeneszerző. A párizsi, a moszkvai, később a frankfurti konzervatórium tanára.

²⁷ Jacques Offenbach (1819–1880): zeneszerző, aki csellistaként és karmesterként kezdte pályafutását.

²⁸ Concerts. *Revue et Gazette Musicale*, 1845. február 23. 61.

²⁹ LEWINSKY, Ignaz: Konzert der Mlle. Lise Cristiani. *Wiener Allgemeine Musik-Zeitung*, 1845. május 17. 234–235.

cses testtartásáról, karjainak kimunkált mozgásáról. Kiemelik továbbá „nemes vonóvezetését”, a sokszor alkalmazott, szépen kivitelezett „pianissimo” dinamikát, illetve kiforrott előadóművészi képességét arra, hogy a lassú darabokat „lágý, meleg hangon” adja elő. Egy francia kritikusa úgy írta le, mint egy „*finoman kecses, különlegesen lágý, igazi nőiességgel megáldott tehetséget*”.³⁰

A francia gordonkaművész nő elsősorban rövidebb terjedelmű, többnyire lassú tempójú, éneklő karakterű darabokat adott elő koncertjein, olyanokat, amelyeket eredetileg nem gordonkára írt szerzőjük. Ilyen átiratok szerepeltek műsorán, mint például Schubert *Szerenádja (Ständchen)* és *Ave Maria* című dala, Offenbach *Imája (Prière)*, *Bolero* című darabja és *Musette*-je, egy ária Donizetti *Szerelmi bájjal* című operájából, Julius Ernst *Elégia*-ja. Kamaraműveket is játszott, többek között Joseph Mayseder (1789–1863) osztrák zeneszerző hegedűre, gordonkára és zongorára írt trióját helybéli művésztszak közreműködésével.

Ahogy arra Katharina Deserno utal tanulmányában, Lisa Cristiani a műsorain szereplő darabokat lágý, puha hangképzéssel és „elegáns frazírozással”, jól tagoltan szólaltatta meg, többnyire a felső húrokon játszott, szívesen alkalmazta az úgynevezett üveghangokat (Flageolett-Töne) és került a gordonka mélyebb regisztereit.³¹ „*Mindig a nőies előadásmód határai között maradt*” – ahogy az egyik korabeli kritikusa írta.³²

„Gördülő köre nem nő moha”³³

1847 tavaszán Cristianit Szentpéterváron találjuk, ahol négy nagyszerű koncertet adott. Nyáron a közelben fekvő Pavlovszkban lépett fel, az orosz cárok nyári rezidenciáján, majd a telet Péterváron töltötte. 1848 tavaszán indult el Keletre. Az európai orosz városok felkeresése után következett a szokatlan fordulat: egy hosszú és kalandos szibériai utazáson vett részt. Ekkor már tudható, hogy kik voltak a kísérők: egy idősebb zongorista férfi és egy orosz szolgálólány. Moszkván keresztül utaztak, Kazanyon és Jekatyerinburgon át haladva megérkeztek Tobolszkba, ahol Cristiani a források szerint ismét egy nagy elismerést arató koncertet adott. Itt tudta meg, hogy Nyikolaj Muravjev³⁴ tábornok francia származású feleségével együtt hosszabb hivatalos utat tervez Szibériába.

Cristiani kísérőivel utánuk utazott Omszk városába, és csatlakozott a tábornok expedíciójához. A „karaván” vezetője, Muravjev tábornok feleségével és kíséretével (egy titkárral, egy orvossal és néhány katonával) ezekben az években több hivatalos utat tett Oroszországon keresztül Szibéria különböző területeire. 1847 óta Muravjev Kelet-Szibéria orosz főkormányzója volt, akinek fő feladata az orosz politikai és katonai fennhatóság stabilizálása volt a távoli, keleti tartományokban. A kiegészült expedíció tovább folytatta útját: Tomszk, Krasznojarszk és Irkutszk következett. Muravjev kormányzó kitérőt kívánt

30 M. B.: Dem. Lise B. Christiani, Violoncellistin. (Wiener) *Illustrierte Theaterzeitung*, 1845. május 10. 451.

31 DESERNO 2013. 216.

32 L. R.: Nachrichten. *Allgemeine Musikalische Zeitung*, 1845. október 15. 749.

33 CRISTIANI 1863/2011. 173.

34 Későbbi nevén: Muravjev-Amurszkij.

tenni a kínai-orosz határon fekvő Kjahta városába, ezért a csapat délre kanyarodott.³⁵ Áthajóztak a viharos Bajkál-tavon.³⁶

1848 októberének végén Lisa Cristiani visszatért Irkutszkba, és a telet ott töltötte. A következő év májusának közepén ismét csatlakozott Muravjev tábornok expedíciójához, amelynek végső célja most már az Amur folyó deltájának elérése volt az Ohotszki-tenger Tatár-szorosánál.³⁷ E csapat tagjaként Lisa Cristiani olyan kalandokra vállalkozott, amelyeknek veszélyeit már előre felmérhette: „1849. május 15. – Itt vagyok ismét, hajón, egy következő örült vállalkozás résztvevőjeként. De bevallom, hogy örömmel vállalkozom erre az új utazásra, amely a rendkívülit teljesíti be művészeletemben... Mindazonáltal néha rossz érzés fog el, ha arra az újabb kétezer mérföldre gondolok, amelyet még hozzá fogok adni ahhoz a háromezerhez, amely a hazámtól már most is elválaszt.”³⁸ Kalandvágya erősebbnek bizonyult aggodalmainál. Amikor Muravjev tábornok közölte vele az utazás tényleges katonai célját, így szólt: „Jól van, harcra fel! Induljunk hát meghódítani az »Amour-folyó« torkolatát! (...) Eredeti látvány lesz egy csellózó párizsi lány az ágyúdörgés közepette.”³⁹

A csapat tagjai útközben a Léna folyónál hajóba szálltak, így érték el Jakutszk városát. Cristiani érzékletesen írja le memoárlevelében az őket fogadó lakosok kedvességét, a tiszteletadás jeleit, amelyet ottlétük során végig megtapasztalhattak. Folytatták az utazást: az öt kocsiból álló karaván útja paradicsomi szépségű tájakon vezetett keresztül.

1849 júliusának elején érkeztek meg Ohotszk városába. Itt hajó várta őket, amelylyel az Ohotszki-tengeren keresztül – a Kamcsatka-félszigetet megkerülve – elérték Petropavlovsk kikötőjébe. Útközben egy alkalommal derűs kalandban volt részük. Lisa Cristiani rendszeres esti csellójátéka közepette „miközben a Stradivarius a legmeghatóbb dallamokat bízta a szélre és a hullámokra” – egy bálna úszkált kitaróan a hajó mellett, okot adva ezzel a feltételezésre, hogy érti és élvezzi a zenét.⁴⁰

Petropavlovskban három napot töltöttek. Cristiani adott egy „grátis-koncertet (...) a félsziget kormányzójának házában a kamcsatkai publikum számára”. Egy rövid tudósítás utal így erre az eseményre a *Signale für die musikalische Welt* című német zenei lapban.⁴¹ Ez

35 CRISTIANI 1863/2011. 156.

36 Érdemes egy rövid kitérőt tennünk a különleges forrásanyag bemutatása céljából, amelyek segítségével a szibériai utakat rekonstruáljuk. A művésznő családjának hazaküldött levelei jelentik a primer forrásanyagot. Ezekből szerkesztve jelent meg egy úti beszámoló halála után, 1863-ban a *Le Tour du Monde* című francia lapban (CRISTIANI 1863/2011b). A leveleket a lap szerkesztője szötte egybe – helyenként engedve az olvasóközönség szenzáció iránti igényének. Freia Hoffmann hívja fel a figyelmet arra, hogy a végleges úti beszámoló egyes passzusai kompilációk lehetnek (HOFFMANN 2011b). Ez a „technika” nem volt ritka abban a korban. A szöveg egyes bekezdései egy francia gróf, Charles Camille de Sainte-Aldegonde (1787–1853) 1837-ben publikált úti beszámolójából származnak. A francia nemes az orosz kormány megbízásából utazott Oroszországba és Szibériába nemesfémek, elsősorban arany után kutatva.

37 Nyikolaj Muravjev tábornok feladata az orosz politikai befolyás katonai erővel történő erősítése és az angol területszerző törekvések ellensúlyozása volt Szibériának ezen a távol-keleti részén. Később, az 1850-es évek elején településeket hozott létre az Amur deltájában és a Szahalin-szigeten. Csapatokat telepített ide, és 1854-ben sikeresen visszaverte a brit–francia hajók Petropavlovsk elleni támadását. 1858-ban ő kötötte meg a kínaiakkal azt a szerződést, amelynek értelmében ismét Oroszországi lettek az Amurtól északra fekvő területek.

38 CRISTIANI 1863/2011. 157.

39 CRISTIANI 1863/2011. 158.

40 CRISTIANI 1863/2011. 163.

41 Dur und Moll. *Signale für die Musikalische Welt*, 1851. január 15. 30.

volt az utolsó újsághír, amely megjelent róla. Visszafelé indulva ismét hajóút következett az Amur deltája felé, át az Ohotszki-tengeren. Hadihajón utaztak, amelyen az élet szigorú mederben folyt:

„korlátozták a mozgásunkat. Borús hangulatban sétáltunk fel, s alá a hídon, minden harminckét lépés után forduló, de szigorúan csak a fedélzeten elhelyezett mentőcsónakok fedezékében haladva. Mögöttük az óceán, amelyet csak a horizont változatlan, merev vonala határolt. Néha egy-egy hajó, egy üdvözlő ágyúlövés, egy-egy átkiáltott szó. Ez volt az életem ötven napig az átkelés során Petropavlovszktól az Amur deltájáig.”⁴²

Október 12-én érkeztek meg az újonnan alapított Ajan kikötőjébe, az Orosz-amerikai Kereskedelmi Társaság központjába. Négy napot töltöttek itt, ezt követte az ünnepélyes búcsú a hajón tiszteletükre felvonult matrózok éljenzése és ágyúlövések közepette. A parton magasított nyergekkel ellátott lovakra szálltak, így vágtak neki a nehéz útnak, szükség esetén kozák ostorral (nagajka) ösztökélve haladásra az állatokat. Második napon esni kezdett a hó, és ettől kezdve arcukba vágó jégesővel szemben kellett haladniuk az állandó hófúvásban.⁴³ Volt úgy, hogy a lovakat kantáron vezetve gyalogoltak térdig süppedve a hóban. Hamarosan egy mocsárba tévedtek, évszázadokkal azelőtt kidőlt fák gyökerei közé. Emberfeletti erőfeszítéssel küzdött Cristiani az életben maradásért, amíg elérték a Maja folyót.⁴⁴ Itt hajó várta őket, amellyel eljutottak a Léna-parti Jakutszk városába.⁴⁵

Az életveszélyes utazás hatása nem múlt el nyomtalanul. A Cristiani leveleit közzétevő lapszerkesztő így ír erről: *„Melyik az a nyugati kultúrából való nő, akinek szervezete ekkora erőpróbát büntetlenül kiáll?”⁴⁶* A Jakutszkba való visszatérés után leveleinek hangvétele már nem a régi, írása veszt korábbi lendületéből: *„Az örök hótakaró, amely körülvesz, reszketéssel tölti el a szívemet. Háromezer versztát⁴⁷ tettem meg pihenő nélkül. Semmi más, csak a hó. A hó, amely már lehullott, a hó, amely most hull alá, a hó, amelyik le fog hullani (...). Végtelen sztyeppék, amelyeken az ember esztét veszti, mielőtt betemeti a hó”⁴⁸*.

Cristiani 1853 szeptemberében így fogalmazta meg oroszországi-szibériai útjának summáját barátainak írt levelében:

„1848 december végén utaztam el, és 1850 januárjában érkeztem vissza Kazanyba, egy évet és huszonöt napot voltam úton. 18 000 versztát⁴⁹ tettem meg, ami valamivel több, mint 5000 francia mérföld. Tizenöt szibériai várost kerestem fel, a legfontosabbak közülük: Jekatyerinburg, Tobolszk, Irkutszk, Kjahta a kínai határon, Jakutszk, Ohotszk, Petropavlovszk és Ajan, volt köztük néhány újonnan alapított település is. Több mint 400 kisebb-nagyobb folyón hajóztam vagy keltem át. Utaztam bricskán, szánon, kétkerekű kocsin, amelyet ló, rénszarvas vagy kutya

42 CRISTIANI 1863/2011. 167.

43 Cristianiék viszontagságos utazására még az 1852-ben Ajantól Jakutszkgig kiépített postaút megnyitása előtt került sor.

44 A Léna egyik mellékfolyója.

45 Arról csak találgatni lehet, hogy Cristiani felbecsülhetetlen értékű Stradivari-gordonkája hogyan vészelté át ezt az elképesztően nehéz utazást.

46 Idézi: HOFFMANN 2011b. 171–172.

47 Körülbelül 3200 km.

48 CRISTIANI 1863/2011. 172.

49 Több mint 19200 km.

húzott, gyalogoltam és lovagoltam sokat, különösen a Jakutsk és Ohotszk közötti útszakaszon. Több száz mérföldet tettem meg hajón, és több mint 50 napot töltöttem a Csendes-óceánon. Élveztem olyan törzsek vendégszeretetét, mint a kalmükok, kirgizek, kozákok, osztjások, kínaiak, tunguzok, jakutok, burjátok, kamcsatkaiak, a Szahalin szigetek őslakosai, és így tovább (...). Olyan helyekre jutottam el, ahol eddig művész még soha nem járt. Összesen 40 koncertet adtam, nem számolva a magánházaknál rendezett hangversenyeket, és azokat az alkalmakat, amelyeket a saját magam gyönyörűségére ragadtam meg, hogy muzsikálhassak (...). »Gördülő köre nem nő moha« – tartja a régi mondás. Átélttem ennek a mondatnak az értelmét (...). A halál lakozik bennem. Úgy érzem magam, mint kavics a viharban. Fájdalmaim nőnek, erőm elhagy. Mi lesz velem?»⁵⁰

1850 márciusában ismét Moszkvában volt, és tett még több koncertkörutat Ukrajnában, a litvániai Vilniusban, majd a Kaukázus városaiban. Utolsó koncertjére 1853. július 18-án került sor az észak-kaukázusi Pjatyigorszkban. Szeptemberben a kozákok által lakott Novocserkasszkba utazott, ahol kolerajárvány tombolt. Megbetegedett, és szervezete csak néhány napig tudott ellenállni a halálos kórnak. Október 24-én hunyt el.⁵¹

„...csellózó párizsi lány az ágyúdörgés közepette”⁵²

Lisa Cristianinak köszönhető, hogy a 19. század közepétől kezdve a gordonka a női előadóművészek kezei között is megszólalt a koncertpódiumokon. Karrierje kezdetén a róla alkotott elutasító kritikák, sokszor lekezelően gunyoros hangnemben megfogalmazott sommás vélemények néhány év alatt gyökeresen átformálódtak. Hamarosan már igen előkelő helyet tudhatott magáénak a 19. század közepének nemzetközi zenei életében. Ez az átütő siker megerősíti feltevésünket, hogy eléréséhez hatékony módszereket, gondosan kialakított „érvényesülési stratégiákat” alkalmazott. A nemzetközi hírnévhez vezető út több lépésből állt.

Az előítéletek leküzdésének *első* lépése az volt, hogy rendkívül tudatosan és találékonyan megkomponált öltözékével, illetve megjelenésével kiválóan megfelelt a korabeli közízlésnek. Erről tanúskodnak a korabeli kritikák, amelyek az ő esetében egy „jól megválasztott toalett”-be öltözött, magas és karcsú, elegánsan kecses mozgású, kifejezetten nőies úrihölgy pódiumra lépéséről írnak.

Második lépése a célszerű darabválasztás volt. Forrásokra hivatkozva már korábban utaltunk arra, hogy koncertprogramjaiban nem törekedett a technikailag túlságosan nehéz, virtuóz művek bemutatására. Elsősorban lassú tempójú, éneklő dallamvezetésű darabokat (főleg átiratokat) játszott hangszere magas hangfekvésű regiszterein, amelyek mélyen átélt előadómódja révén alkalmasak voltak a közönség figyelmének megragadására. Ezt segítette elő az is, hogy előadómódjának dinamikai árnyalatai között a „pianissimo” dominált, és sokszor alkalmazott üveghangokat is, amelyek éteri hatást kölcsönöztek

⁵⁰ CRISTIANI 1863/2011. 173.

⁵¹ Cristiani Stradivari-gordonkáját a konstantinápolyi francia nagykövet 1857-ben visszajuttatta Párizsba. A hangszer jelenleg a cremonai Walter Stauffer Zenei Alapítvány tulajdonában van, és a Museo del Violino elnevezésű gyűjteményben őrzik.

⁵² CRISTIANI 1863/2011. 158.

játékának. Mindezt egybevéve megállapíthatjuk, hogy Lisa Cristiani előadói stílusa jól megfelelt a korízlés elvárásainak, amely ilyen lágyan nőies hangszeres interpretációt várt el egy kecsesen szubtilis, de egyúttal fejedelmien előkelő színpadi megjelenésű művésznőtől.

Cristiani érvényesülésének *harmadik* életstratégiai eleme a szibériai út volt. De vajon mi ösztönözte erre az újabb „szerephatár-átlépésre”? Egyes vélemények szerint kevésnek bizonyult a koncertjeiből származó bevétel.⁵³ Talán művésztársa, Adrien-François Servais (1807–1886) belga gordonkaművész és zeneszerző koncertturnéja volt a követésre ösztönző példa. A belga csellista 1839-től kezdve több alkalommal sikeres hangversenyeket adott Oroszország számos városában, egyebek között távoli keleti településeken is.⁵⁴

A fordulópont akkor következett be életében, amikor 1849 májusában ismét csatlakozott Muravjev csapatához, és elindult velük Szibériába. Az egymást követő keleti utazások során Cristiani már új szerepben tűnik fel: egzotikus tájakat, távoli kultúrákat megismerő utazó(nő)ként is kiállja a próbát. A tapasztaltgyűjtés mellett érzékletes útleírásaiban számol be élményeiről, viszontagságos, olykor életveszélyes kalandjaikról.

Lisa Cristiani jelentősége nőörténeti szempontból azért kiemelkedő, mert kettős szerepet töltött be. Ő volt az első nemzetközi hírnévvel övezett, koncertező gordonkaművésznő. De emellett egyike lett az első igazi „nagy európai utazónőknek” (Marie Dronsart szavaival: „*les grandes voyageuses*”). Azoknak, akik a társadalmi előítéleteket leküzdve, a férfakkal azonos úton járva, ugyanolyan megpróbáltatásoknak kitéve vették ki részüket távoli tájak, egzotikus kultúrák feltárásában és megismertetésében.

KÉPJEGYZÉK

1. kép Lisa Cristiani képe a *Wiener Illustrierte Theaterzeitung* 1845. május 10-i számában. (M. B.: Dem. Lise B. Christiani, Violoncellistin. (Wiener) *Illustrierte Theaterzeitung*, 1845. május 10. 451. Forrás: ANNO. Historische österreichische Zeitungen und Zeitschriften (<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?a-id=thz&datum=18450510&zoom=33>) [2020.10.01.]

SAJTÓFORRÁSOK

- Allgemeine Wiener Musikzeitung/ Wiener Allgemeine Musik-Zeitung, 1844–1845
Allgemeine Musikalische Zeitung, 1845–1848
Berliner Musikalische Zeitung, 1846
Revue et Gazette Musicale, 1845

⁵³ LOBE, J. C.: Fräulein Cristiani, eine Cello spielende Dame... *Allgemeine Musikalische Zeitung*, 1847. június 23. 434.

⁵⁴ François-Joseph Fétis belga muzikológus zenei lexikonjának második kiadásában már szócikket közöl a francia gordonkaművésznőről. Ebben utal arra, hogy Élise Christiani (sic!) gordonkavirtuóz „*pétervári tartózkodása alatt sokat beszélt egy merész és gyümölcsöző utazásról, amelyet Servais tett az utóbbi időben az orosz birodalom központjától legtávolabb levő északi tartományokban. A csellistánő úgy gondolta, hogy ha ő is megteszi ezt a megerőltető koncertkörutat, akkor az a számára is hasonló sikereket eredményez majd*”. FÉTIS 1860. 296.

Signale für die Musikalische Welt, 1845, 1851

(Wiener) Illustrierte Theaterzeitung, 1845

FORRÁSOK

CRISTIANI 1863/2011
CRISTIANI, Lise: Voyage dans la Sibérie orientale. Notes extraites de la correspondance d'une artiste (Mlle Lise Cristiani). Le Tour de Monde, Bd. 9. (1863). In: *Reiseberichte der Musikerinnen des 19. Jahrhunderts. Quellentexte, Biographien, Kommentare*. Hrsg. HOFFMANN, Freia. Hildesheim – Zürich – New York. 2011. 149–179.

IRODALOM

BRAUN 2015
BRAUN, William: *The Evolution of the Cello Endpin and Its Effect on Technique and Repertoire*. Lincoln, 2015. (Student Research, Creative Activity, and Performance – School of Music 90.) (<https://digitalcommons.unl.edu/musicstudent/90/>) [2020.09.22]

DESERNO 2013
DESERNO, Katharina: Grenzenüberschreitung und Transformation. Diskursanalytische Betrachtungen zur Sibirienreise der Cellistin Lise Cristiani. In: *Gender in Bewegung. Aktuelle Spannungsfelder der Gender Queer Studies*. Eds. KLEINAU, E. – SCHULTZ, D. – VÖLKER, S. Bielefeld, 2013. 213–228.

DRONSART 1909
DRONSART, Marie: *Lés grandes voyageuses. Ouvrage orné de 80 gravures*. 1909. (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k55162535/f43.item.r=Cristiani>) [2020.09.22.]

FÉTIS 1860
FÉTIS, François-Joseph: *Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale del la musique*. Tome premier. Paris, 1860. 295–296.

FÓNAGY 2012
FÓNAGY Zoltán: Zenei nyilvánosság és polgári viselkedéskultúra. A 19. századi hangversenyterem társadalomtörténeti látószögből. *Történelmi Szemle* 54. (2012):4. 577–598.

HOFFMANN 1991
HOFFMANN, Freia: *Instrument und Körper. Die musizierende Frau in der bürgerlichen Kultur, 1750–1850*. Frankfurt am Main – Leipzig, 1991.

HOFFMANN 2006–2014
HOFFMANN, Freia: Cristiani, Christiani, Chrétien, Barbier, Lise, Lisa, Elise. In: *Europäische Instrumentalistinnen des 18. und 19. Jahrhunderts*. [Online-Lexikon], 2006–2014. (<https://www.sophie-drinker-institut.de/cristiani-lise>) [2020.09.22.]

- HOFFMANN 2011a HOFFMANN, Freia: Pain, Thérèse-Rosalie, geb. Sézille de Montarlet. In: *Europäische Instrumentalistinnen des 18. und 19. Jahrhunderts*. Sophie Drinker Institut für Musikwissenschaftliche Frauen- und Geschlechterforschung. (<https://www.sophie-drinker-institut.de/pain-therese-rosalie>) [2020.09.22.]
- HOFFMANN 2011b HOFFMANN, Freia: Lise Cristiani in Sibirien. In: *Reiseberichte der Musikerinnen des 19. Jahrhunderts. Quellentexte, Biographien, Kommentare*. Hrsg. HOFFMANN, Freia. Hildesheim – Zürich – New York, 2011. 149–179.
- HOFFMANN –
TIMMERMANN 2013 HOFFMANN, Freia – TIMMERMANN, Volker: *Quellentexte zur Geschichte der Instrumentalistin im 19. Jahrhundert*. Hildesheim – Zürich – New York, 2013.
- REICH 1985 REICH, Nancy B.: *Clara Schumann, the Artist and the Woman*. Ithaca – London, 1985.
- WICKE 1998 WICKE, Peter: *A szórakoztató zene kialakulása Mozarttól Madonnáig*. Budapest, 1998.

Czeferner Dóra

Túlélési stratégiák, alkalmazkodás, nemzetközi beágyazottság

A Feministák Egyesülete két világháború közötti történetének kutatási lehetőségei

„A nőmozgalmak története a magyar tudományosságban sajnálatos módon elhanyagolt. (...) A magyar nőmozgalomhoz köthető dokumentumokat nem adták ki újra, legalábbis az első világháború óta biztosan nem.”¹ Az 1918 utáni rendszerváltások, majd a Horthy-korszak belpolitikája, valamint az általa preferált nőkép ugyanis egyáltalán nem kedvezett a polgári feminista nőmozgalomnak, amely az ezt követő évtizedekben már nem volt képes korábbi, viszonylag jelentős pozícióinak visszanyerésére az országos (ezen belül a vidéki) és a nemzetközi szintereken.² Szapor Judit 2004-es soraiban tulajdonképpen azt állapítja meg, hogy a magyar nőmozgalom 1918 előtti történetének témájában született, egyébként viszonylag kevés publikáció ellenére az alapkutatások is hiányoznak. Ugyanez érvényes a két világháború közötti időszak vonatkozásában. Ezzel összefüggésben utalt arra, hogy a feminista mozgalom a 19–20. század gazdag és sokszínű politikai spektrumának és hagyományának integráns része, amely a rendszerváltás után sem nyerte el méltó helyét a magyarországi történeti kutatásokban.³ Három évvel később Szapor Judit és Pető Andrea a nő történeti kutatások kapcsán „infrastrukturális vákuum”-ról és „intézményi szembenállás”-ról írtak, amelynek okát az „akadémia patriarchális erőviszonyai”-ra vezették vissza.⁴ Az 1990-es évek kezdetén uralkodó, egyébként optimista hozzáálláshoz képest ez mindenképpen visszalépést jelent, ami többek között megerősíti azt a véleményt, mely szerint a rendszerváltás előtt mellőzött kutatási témák korántsem kerültek az őket megillető helyre.⁵ Hosszú ideig teljes mértékben hiányoztak az egyesületi élet jellegével kapcsolatos

1 SZAPOR 2004. 189–206. Vö. Sylvia Paletschek és Bianca Pietrow-Ennker érvelésével, mely szerint a 19. század nőemancipációs mozgalmi számára a történelem kulcskérdés volt, hiszen ez által legitimálhatták a mozgalmak saját létezésüket. (PALETSCHEK – PIETROW-ENNKER 2004. 301–331.) Ezen önigazolási igénynek tudható be, hogy a különböző politikai irányvonalakhoz kapcsolódó nőszervezetek eredményeinek dokumentálása már a 19–20. század fordulóján megkezdődött. Magyar vonatkozásban ezekre lásd például SCHWIMMER 1907. A nyugat-európai tendenciákhoz hasonlóan Schwimmer Rózsa a felvilágosodás időszakából eredeztette a magyarországi nőmozgalmak kibontakozását, legitimitációt teremtve annak. E tendenciába illeszkedik az osztrák polgári-liberális nőmozgalomban tett „rövid kitérőt” követően a szociáldemokrata irányvonalhoz csatlakozó Therese Schlesinger-Eckstein (1863, Bécs – 1940, Blois) által németre fordított Mary Wollstonecraft-életrajz, valamint Emma Adler 1906-ban publikált kötete a francia forradalomban szerepet vállaló nőkről. ADLER 1906; GODWIN 1912.

2 Erről lásd részletesen CZEFERNER 2018; SZAPOR 2018.

3 SZAPOR 2004. 189–206.

4 „[T]he state of women’s and gender history in Hungary today: it demonstrates the infrastructural vacuum and institutional resistance against which a few committed practitioners of women’s and gender history have been struggling to establish a foothold.” PETŐ – SZAPOR 2007. 160–166.

5 PETŐ – SZAPOR 2007. 160–166.

feldolgozások, a polgári feminista nőszervezetek történetének kutatása pedig elsősorban a politikatörténeti megközelítések mentén haladt.

Az elmúlt egy-másfél évtized során némi pozitív irányú elmozdulás történt,⁶ legalábbis a polgári feminista mozgalom 1918 előtti tanulmányozása tekintetében. Jelentős e változás, ha abból indulunk ki, hogy a magyar történetírás marxista iránya a polgári nők mozgalmának emlékezetét még a Horthy-korszak historiográfiájánál is mélyebbre ásta.⁷ A Glücklich Vilma (1872, Vágújhely – 1927, Bécs) és Schwimmer Rózsa (1877, Budapest – 1948, New York), 1927-től pedig Szirmay Oszkárné (1886–1959) által vezetett Feministák Egyesülete (FE, Budapest, 1904–1942, majd 1946–1949) 1918 utáni történetének szisztematikus feldolgozása azonban teljes mértékben várat magára.

A Feministák Egyesülete 1918 utáni történetének csomópontjai

Míg a Feministák Egyesülete 1906 elején csupán 319 taggal rendelkezett,⁸ addig e szám 1919 júliusára 6472 főre duzzadt.⁹ A Vázsonyi Vilmos-féle választójogi reformtervezet hatására 1917 nyarától a korábbi havi néhány belépő taghoz képest már-már tömegek csatlakoztak a FE-hez, s a taglétszám a háború elejéhez képest 1918-ra megduplázódott. 1918. július 24-én a tagság összlétszáma 5312 volt.¹⁰ Az e napon tartott választmányi ülés jegyzőkönyve azonban már a „*női választójog elbukásáról*” tudósít:¹¹ a FE egyéves intenzív agitációja után ugyanis az országgyűlés 1918. július 27-i szavazása nem hagyott kétséget afelől, hogy a női választójog hívei kisebbségben maradtak, s a Vázsonyi-féle törvénytervezetet nem fogadták el. Ekkor a tagság létszámának rohamos emelkedése is lelassult, 1918 novemberében 5939 tagról van információnk, 1919 szeptemberében pedig már csak 5438 főt találunk az egyesületben.¹²

A női választójog napirendről történő lekerülése összességében tehát néhány hónapon belül a FE körül formálódó erőközpont (végleges) gyengüléséhez vezetett: a tagszámok dinamikus emelkedése azonnal lelassult, majd megállt, és végül csökkenni kezdett.¹³

⁶ Erről, valamint az elmúlt két-három évtizedben a témával kapcsolatban publikált munkákról bővebben lásd CZEFERNER 2020. 9–34.

⁷ PETŐ – SZAPOR 2007. 160–166.

⁸ Az 1906-os év az első, amely vonatkozásában rendelkezésünkre állnak a FE (általában) havonta rendezett választmányi üléseinek jegyzőkönyvei. Ezekben a tagság gyarapodását vagy fogyását is feltüntették. Jegyzőkönyvek a FE választmányi üléseiről. MNL OL P 999 2. d. 3. tétel. Az 1906–1918 között rendezett választmányi ülésekről és időpontjaikról lásd CZEFERNER 2020. 89–159.

⁹ Erről lásd még SZAPOR 2004. 189–206.; SZAPOR 2018. 32–33. A taglétszám az ezt követő néhány év során állandósult, 1920-ban 6473–6482 fő között mozgott, 1922-re pedig minimális mértékben emelkedett, 6555 főre. (Az 1918 utáni adatokat Szapor Juditnak köszönöm.) A későbbiekre még nem rendelkezem statisztikával, ám az 1920-as évek kezdeti stagnálása után – a Horthy-korszak civil szerveződéseinek jellemzőit tekintetbe véve – drasztikus csökkenés valószínűsíthető.

¹⁰ MNL OL P 999. 23. d. 32/b. t. A FE törzskönyvei a tagokról.

¹¹ MNL OL P 999. 2. d. 3. t. Jegyzőkönyv a FE 1918. július 24-i választmányi üléséről. Vö. SZAPOR 2018. 33.

¹² MNL OL P 999. 23. d. 32/b. t. A FE törzskönyvei a tagokról.

¹³ MNL OL P 999. 23. d. 32/b. t. A FE törzskönyvei a tagokról; SZEGVÁRI 1981. 143–147. Ezzel egyértelművé vált, hogy a választójog nőkre történő kiterjesztése Magyarországon sem interpretálható a nők háborús erőfeszítéseirent járó jutalomként. Erről bővebben lásd SZAPOR et al. 2017. 29–76.; SZAPOR 2018. 6. Vö. Sipos Balázs nézetével, mely szerint a „(...) *választójog megadása 1918–1919 fordulóján a nők meghatározott csoport-*

Ez csak részben tudható be annak, hogy az egyesület tagjai hátat fordítva eredeti elveiknek – melyek szerint magukat a politikai érdekek fölé helyezve a társadalom valamennyi nőtagjának érdekeit képviselik – különböző pártok (például a Függetlenségi és 48-as/Károlyi Párt) holdudvarához csatlakoztak. Schwimmert – a FE választmányi tagját, a magyarországi feminista mozgalom, valamint a nemzetközi nő- és békemozgalom vezető egyéniségét – a Károlyi-kormány diplomáciai feladatokkal is megbízta, 1918 novembere és 1919 januárja/márciusa között Magyarország svájci követeként próbált egyensúlyozni hazája és az antant hatalmak között, diplomáciai szolgálata azonban csúfos kudarcba fulladt.¹⁴ A Tanácsköztársaság bukását követő konzervatív fordulat pedig teljes egészében átformálta a háború előtti nőmozgalmat: a „*politikai rendszer a nők társadalmi demobilizálására törekedett*”,¹⁵ így a baloldali szervezetek megszűntek vagy jelentősen veszítettek erejükből, félig-meddig illegálisnak szorultak vissza,¹⁶ a jobboldali, konzervatív női csoportok pedig vezető szerepet kaptak.¹⁷

A FE-nek – amelynek nevét időközben Feministák Pártközi Bizottságára változtatták¹⁸ – részben ugyanazokkal a kihívásokkal kellett szembesülnie 1918-ban, s azt követően, mint a bécsi székhelyű, profiljában a FE-vel számos tekintetben hasonlóságot mutató Allgemeiner Österreichischer Frauenvereinnak (AÖF, Bécs, 1892–1919), valamint további, az alábbiakban részletezett osztrák nőszervezeteknek, amelyekkel Schwimmerék 1918 előtt és után is viszonylag szoros munkakapcsolatot tartottak fenn. A vázolt politikai

jait a konzervatív, jobboldali és egyházi, vallási pártok támogatására mobilizálta. (...) Részben ennek, részben a nők világháborús (...) helytállása elismerésének lett az eredménye, hogy 1919 őszén az ellenforradalmi keresztényszocialista-nacionalista kormány deklarálta: a nőknek is biztosítja a választójogot.” (SIPOS 2018. 192–202.) Az egyesületi munkából és a feminista mozgalom elveiből való kiábrándulás az egyesületek tagságát is elérte, amiről az alábbi, Glücklichnek címzett levél részlete is árulkodik: „*Bocsásson meg, de olvasva a tegnapi lapokat, önkéntelenül felkiáltok, az Istenéért! Hát a Magyar feminista nők (...) [miért] engedik szóhoz jutni ellenségük barátját? (...) Nem az a kérdés, hogy vitte Hazánkat háborúba (...). Itt az ideje kibékülni Tiszával, aki bármely hibát követett el, de Hazája, Királya ellen soha nem vétett, ez az ő ősi erénye. A francia nők Párizs bombázásakor nem a választójogért küzdöttek (...). A szerb nők mit tettek, csak ne süssék rájuk a gyávaságot? Az itteni oláh nők folyton gyűléseznek, hogy csak elnyomhassanak. (...) És a (...) magyar nő, aki lángolni tudna hazájáért? Ha érdemeket szereztünk, úgy a választójog önként eljön, de kinek a fenének kell jog, ha nincs Hazája megvédve? (...) [Mindezidáig] főleg erkölcsileg hűséggel támogattam ügyüket. Magamévá tettem minden kívánságukat, a mi nem a neveltség ment (...). Felrikoltok, ha mélyen tisztelt Elnökő lemosolyog, kérem az egyesületből való kiválasztást hírlapilag közzé tenni, mert meghalni a Hazáért dicsőség, de átok a nemtelenség szerencsétlenségében a Hazát kiszolgáltatni (...).*” MNL OL P 999 5. d. 6. t. No. 339. Greiger (?) Mihályné levele Glücklich Vilmának, 1918. október 18.

¹⁴ Schwimmer berni szolgálatáról Glant Tibor, Litván György, Peter Pastor és Szapor Judit publikáltak (GLANT 2002. 34–51.; LITVÁN 1978; PASTOR 1975. 282–282.; SZAPOR 2014. 63–70.), azonban a New York-i hagyatékban korábban nem ismert levelekre és naplójeljegyzésekre bukkantam. NYPL RSP I. Box 484. fol. 4–12.; Box 485. fol. 1–4.

¹⁵ SIPOS 2018. 192–202.

¹⁶ Pető Andrea a még működő, ám a Horthy-korszak idején visszaszorított, ellenségnek kikiáltott baloldali egyesületeket „*sub-merged network*”-ökként definiálja, amelyek tevékenysége kizárólag a különböző kulturális események szervezésére korlátozódott. PETŐ 2002. 361–371.

¹⁷ PAPP 2004. 126–226.; SZAPOR 2011. 245–267.; SZAPOR et al. 2017. 29–76.; SZAPOR 2018. Pető szemléletesen írja le a FE helyzetét a két világháború között: „*(...) Feministinnen hatten in der Zwischenkriegszeit ständig mit ihrer ruhmreichen Vergangenheit, düsteren Gegenwart und ungewissen Zukunft zu kämpfen.*” PETŐ 2001. 138–158.

¹⁸ MNL OL P 999. 2. d. 3. t. A FE 1918. december 22-i választmányi ülésének jegyzőkönyve. Az első világháború utáni történetét vázlatosan lásd PAPP – SIPOS 2017. 182–184.

keretek mellett ugyanis a választójog nőkre történő kiterjesztését nem könyvelhették el saját sikerükként, ami már önmagában hatalmas pofon volt mind az osztrák, mind pedig a magyar polgári-liberális, feminista egyesületeknek.¹⁹ Tehát pillanatnyilag a FE sem volt képes előnyt kovácsolni magának a női szavazati jog bevezetéséből, s csak idővel vált képessé célkitűzései megújítására. Ezt kellőképpen szemlélteti, hogy az egyesület 1942-es feloszlását követően 1946. novemberi újjáalakulásának kérvényezésekor a vezetőség a következő sorokkal zárta Rajk László belügyminiszternek küldött levelét:

„Mellékeljük újjáalakuló egyesületünk alapszabályait. (...) A cél immáron: A nők egyenjogúsításának további kiépítése és biztosítása. A nők szociális öntudatának ébrentartása jogaik érvényesítésére a gyakorlati életben és a közösség javára. A női munka érdekeinek megóvása. A megbékélés gondolatainak szolgálata minden vonatkozásban, azzal a törekvéssel, hogy a nők munkája minden téren az emberiség érdekeit szolgálja.”²⁰

Annak ellenére, hogy a FE a két háború között tovább működhetett, komoly kihívásokkal kellett szembenéznie: Glücklich 1922 és 1925 között a Women's International League for Peace and Freedom (WILPF, Hága 1915–) genfi központjában vállalt főtitkári feladatokat, majd 1927-ben súlyos betegséget követően elhunyt, Schwimmer pedig 1920 januárjában a család egy barátja segítségével elhagyta az országot, s előbb Ausztriába, majd egy évvel később az Egyesült Államokba emigrált, ahonnan soha nem tért haza.²¹ A szervezetnek tehát két emblematikus vezetőjétől kellett megválnia, s korábbi erőteljes transznacionális dimenziói is sérültek.

Hivatalos, a háború előtt kéthetente, majd havonta megjelenő periodikájuk, *A Nő. Feminista Folyóirat* (Budapest, 1914–1928) publikálása az első világháború utáni betiltásokat követően az 1920-as évek második felére egyre hektikusabbá vált, majd 1928-ban véglegesen megszűnt, így az 1927 után Szirmayné vezetése alatt álló egyesület már állandó sajtótermékre sem támaszkodhatott. Vidéki szervezkedésről a két háború között szó sem lehetett, s amint Pető Andrea utal rá, az egyesületet generációs konfliktusok is gyengítették.

A FE első világháború utáni választmányáról és vezetőségéről egyelőre alig rendelkezünk információval: Glücklich még akkor megbízta Szirmayné az egyesület irányításával, amikor röviddel halála előtt bécsi gyógykezelésre indult,²² s aki az egyesület végleges,

19 A nőmozgalom polgári irányzatán belül az általam vizsgált egyesületek a baloldali radikális irányvonalat képviselték, ezt a korszakban Ausztriában polgári-liberálisként, Magyarországon polgári feministaként definiálták. (ZIMMERMANN 1999. 49–66.; ZAAR 1995. 233–268.) Az osztrák szakirodalom a feminista jelzöt a történelmi nőmozgalom vonatkozásában nem igazán használja, ami arra vezethető vissza, hogy a korabeli egyesületek sem e jelző mentén reprezentálták magukat. A FE ezzel szemben azon kevés nőszervezet egyike volt, amely büszkén viselte a feminista megjelölést. SZAPOR 2004. 189–206.

20 A tagsági díjakat a következőképp állapították meg: évente legalább hat forint – félévi előzetes részletekben fizetendő. „Pártoló tag lehet bárki, ha legalább évi 25 forintot, vagy egyszermindenkorra legalább 100 forintot fizet.” MNL OL P 999. 1. d. 2/a t. A FE kérvénye Rajk László belügyminiszternek, 1946. november 22.

21 Erről lásd bővebben: CZEFERNER 2018. 157–169.; MCFADDEN 2006. 494–504.

22 A FE 1949-es közgyűlésének meghívója az utolsó esemény, amelynek programját a FE anyagában megtaláltam. MNL OL P 999. 1. d. 2/a. t. 1948. 12–26, 16/b–e. Meghívó a FE 1949. november 23-i közgyűlésére.

1949-es betiltásáig töltötte be az elnöki posztot.²³ Szirmayné neve mellett a fiatalabb generációhoz tartozó Wagner Lilla (1903, Budapest – 1978, London) aláírása szerepel az 1946-ban Rajknak címzett levélen, amelyben a FE ügyvezető bizottsága kérvényezte az egyesület újraalapítását.²⁴ A dokumentumban utaltak többek között Mellerné Miskolczy Eugéniára, aki a FE 1942-es betiltása idején ügyvezetőként működött:²⁵ „A feloszlatast megelőzőleg egyik gyűlését, amelyen az egykori, minden jogérzet és igazságnak ellentmondó újabb törvényalkotásokat kritika tárgyává merte tenni, rendőrileg feloszlatták. Ennek folytatásaképp az egyesületet feloszlatták (...) az elnököt internálták és végül mártírsorsra jutott.”²⁶ Mellerné a FE alapító tagja volt, s már 1907-től – Schwimmer mind hosszabbá váló külföldi előadókörútjai miatt – bekapcsolódott a szervezet női választójogért agitáló Politikai Bizottságának vezetésébe.²⁷ Rajtuk kívül Vámbéry Melanie (1880 k. – 1944) 1906-ban csatlakozott a FE-hez, ám ezt követően – valószínűleg házasságkötése, válása, illetve vidékre költözése miatt – eltűnt a neve az egyesületi iratokból. 1914 októberében

23 N. SZEGVÁRI 1981. 115.; PAPP – ZIMMERMANN 2006. 331–335. Szirmayné 1907-től 1918-ig folyamatosan a FE választmányi tagjai között találjuk. (MNL OL P 999 1. d. 1/b. t.; 2. d. 3. t.) Glücklich 1914 előtt íródott leveleiben még rendkívül formális módon kommunikál Szirmaynéval, 1914 után azonban már tegeződnek, s a keresztnevükön szólítják egymást. MNL OL P 999. 5. d. 6. t. No. 231–245. Glücklich Vilma levelei Szirmay Oszkárénak 1911–1918 között.

24 A dokumentumot Szirmay Oszkárné és Wagner Lilla írták alá „a Feministák Egyesületének ügyvezető bizottsága nevében”. MNL OL P 999 1. d. 1/a. t. A FE kérvénye Rajk Lászlónak, 1946. november 22.

25 Vö. WERNITZNIG 2015. 103–108. Ő a FE feloszlatast tanulmányában 1941-re teszi. A Rajknak címzett levélben az 1942-es dátum szerepel: „(...) a régi uralom alatt az egyesületet 1942. év végén feloszlatták”. (MNL OL P 999 1. d. 1/a. t. A FE kérvénye Rajk Lászlónak, 1946. november 22.) Mellerné emlékezetéről és szellemi hagyatékáról lásd PETŐ 2005. 210–220. A jobbára a különböző nemzetközi nő- és emberi jogi szervezetekkel folytatott levelezését – és egy önéletrajtot, valamint családi fotót és családfát – tartalmazó irathagyatékát a FE budapesti archívuma őrzi. (MNL OL P 999 42. d. 79. t.) Schwimmer Mellernével 1939-ig (angol nyelvű!) leveleket váltott, amelyekben részletesen beszámoltak egymásnak a nemzetközi nőmozgalom aktuális eseményeiről, illetve mindennapjaikról és a zsidókat ért, egyre súlyosbodó atrocitásokról. Schwimmer 1939-ben írott soraiból – egészségi állapotának hosszas taglalása után – az is kiderül, hogy Mellerné és Dirnfeld cukorbetegsége és köhögőrohamai ellenére rendszeresen nagyobb adag édességcsomaggal és cigarettával lepték meg. (MNL OL P 999. 42. d. 79. t. No. 130. Schwimmer Rózsa levele Mellerné Miskolczy Eugéniának, 1939. január 27.) Ennél azonban sokkal fontosabb, amit Schwimmer 1939 februárjában kért Mellernétől: „And now I have a very important request both to you and to the Fem. Will you please get all your archives and the Fem. archives expertly packed and shipped to me to New York. If Vilma's papers are available, please send those too. Don't weed out anything. Nothing is unimportant. I will take care of the expenses as soon as you let me know. And please attend to it without delay.” Schwimmer az anyagot – amelyből a források tanúsága szerint csak egy doboznyit kapott meg – minden bizonnyal az 1935-ben, Mary Ritter Beard (1876–1958) amerikai történésszel és feministával közösen felállított nőmozgalmi archívum (World Center for Women's Archives, WCWA) számára kérte. (MNL OL P 999. 42. d. 79. t. No. 142, 161. Schwimmer Rózsa levele Mellerné Miskolczy Eugéniának, 1939. február 24. és 1939. április 11.) Az elküldött anyag az International Woman Suffrage Alliance (IWSA, Berlin, 1904–) 1913. évi budapesti kongresszusának előkészületeivel kapcsolatos német és olasz nyelvű levelezést tartalmazta, ez ma a New York-i hagyaték 499–500. dobozában található. (NYPL RSP I. Box. 499–500.) Az archívum történetéről lásd RELPH 1979. 597–603. Ezt követően levelezésük legfontosabb témája Mellerné Magyarországról történő kimenekítése volt. (MNL OL P 999. 42. d. 79. t. No. 178. Schwimmer Rózsa levele Mellerné Miskolczy Eugéniának, 1939. június 6.) 1939 után a budapesti anyagban egyelőre nem találtam további, Mellernére utaló nyomokat.

26 MNL OL P 999. 42. d. 79. t. No. 178. Schwimmer Rózsa levele Mellerné Miskolczy Eugéniának, 1939. június 6.

27 PAPP – ZIMMERMANN 2006. 331–335.; WERNITZNIG 2015. 103–108.; MNL OL P 999 1. d. 2/a. t. A FE 1922. évi jelentése.

ismét a tagok között, majd 1916-tól a választmány soraiban találjuk. Életéről a szakirodalomból csupán annyi derül ki, hogy 1919-től 1938-ig a FE titkáráként működött, a második világháborúban pedig a holokauszt áldozata lett.²⁸ Munkásságáról a FE budapesti archívuma is kevés konkrétumot őrzött meg,²⁹ azonban egyik leszármazottjától tudjuk, hogy Vámbéry Ármin (1832, Szentgyörgy – 1913, Budapest) orientalista lánya, Vámbéry Rusztem (1872, Budapest – 1948, New York) jogász és polgári radikális publicista testvére, valamint Kunfi Zsigmond (1879, Nagykanizsa – 1929, Bécs) első felesége volt, akit 1944-ben lányával, Nórával együtt deportáltak és megölték.³⁰

Megválaszolható kérdések, forrásadottságok

1919 januárjában Tormay Cécile író (1875, Budapest – 1937, Mátraháza) vezetésével létrejött a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSz), amely a következő évtizedekben domináns szerepet töltött be a nőmozgalomban. Ennek eredményeként a FE-hez hasonló baloldali polgári-liberális szervezetek megszűntek vagy jelentősen veszítettek erejükből, a jobboldali, konzervatív női csoportok pedig vezető szerepet kaptak. Ez a Horthy-korszak revizionista propagandájával, a vallásos, nacionalista eszmék felértékelődésével és a nők családon belüli szerepeinek magasztalásával, a másik oldalon pedig a liberális feministák démonizálásával egy teljesen új nőmozgalom alapjainak megeremtéséhez vezetett. Ugyanakkor fogalmunk sincs arról, hogy az 1919 júliusára mintegy 6500 budapesti és vidéki taggal rendelkező FE-ben pontosan milyen változások zajlottak le a Vázsonyi-féle választójogi törvénytervezet elutasítását követő időszakban. Kérdéses továbbá, hogy az egyesület választmányának bizonyos tagjai korábbi elveiknek hátat fordítva miért csatlakoztak különböző politikai pártokhoz, mások pedig miért folytatták munkájukat a FE keretein belül a szervezet 1942-es, majd 1949-es, immár végleges betiltásáig. Megválaszolásra vár továbbá, hogy a FE, amelynek vezetősége Glücklich halála, Schwimmer emigrációja és egy generációváltás miatt az 1920-as évek közepére teljes mértékben lecserélődött, milyen túlélési stratégiákhoz folyamodott a Horthy-korszak során, illetve a megváltozott körülmények között miként volt képes céljai újradefiniálására. Végül, de nem utolsósorban fontos az is, hogy a FE miként volt képes megőrizni a nőmozgalom nemzetközi szervezeteiben (IWSA, WILPF, International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship – IAW) 1918 előtt kiépített, rendkívül szerteágazó kapcsolatrendszerét.

A fenti kérdések megválaszolásához a FE budapesti dokumentációja, valamint Szirmay Oszkárné irathagyatéka³¹ mellett elengedhetetlen a külföldi archívumok forrásainak a kutatásba történő bevonása. Schwimmer emigrációjával, Glücklich 1927-es gyógy-

²⁸ MNL OL P 999. 1. d. 1/b. t.; 2. d. 3. t. A FE 1906. június 23-i és 1914. október 19-i választmányi üléseinek jegyzőkönyve. Vö. PAPP – ZIMMERMANN 2006. 331–335.; WERNITZNIG 2015. 103–108.; MNL OL P 999. 1. d. 2/a t. A FE 1922. évi jelentése.

²⁹ „Mrs. Melanie Vámbéry, when quite a young girl, was contributor of a Journal, after her marriage organised and founded one of the Hungarian branches of the Feministák Egyesülete in a country-town. When she came to live in Budapest she worked for the Society here with zeal and devotion, took lively part in the struggle for woman suffrage and later on in the house-to-house peace propaganda. She is member of the Board and since 1919 Secretary of the Feministák Egyesülete and was delegate of the Society in the Peace Congress of Vienna in 1921 and the Hague 1921.” MNL OL P 999. 23. d. 32/a. t. A FE vezetőségi tagjainak életrajzai, é. n.

³⁰ Várkonyi Benedek szíves közlése.

³¹ MNL OL P 999.; MNL OL P 987.

kezelésével, valamint a FE és az osztrák polgári-liberális nőszervezetek közötti kapcsolatokról ránk maradt bécsi források mellett elsősorban New York-i,³² illetve manchesteri és berni levéltári anyagok alapján rekonstruálható az egyesület 1918 vége és 1942 közötti tevékenysége, amelynek tágabb kereteit az IWSA, majd a WILPF, illetve az 1920-as évek második felétől az IAW adta.

Kutatási adottságok

A FE 1918 előtti története főbb csomópontjainak feltárását a 2020 februárjában benyújtott doktori értekezésemben végeztem el.³³ Az egyesület fejlődésének és a vezető tagok munkásságának, valamint rendkívül kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerének feltárását 2013 óta végzem, Budapesten (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára; Országos Széchényi Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum), Bécsben (Österreichische Nationalbibliothek, Musiksammlung és Sammlung von Handschriften und Alten Drucken; Österreichisches Staatsarchiv; Wienbibliothek im Rathaus), Lipcsében (Louise Otto-Peters Archiv, Deutsche Bücherei), Manchesterben (The John Rylands Library) és New York-ban (New York Public Library, NYPL) őrzött levéltári források alapján. Noha disszertációm a FE első világháború lezárása előtti történetére fókuszál, a kontextus megteremtése érdekében a munka kezdetétől figyelmet fordítottam az 1918 utáni forrásanyagra is. Ez már csak azért is elengedhetetlen volt, mivel hosszabb távú célom az egyesület 1904–1949 közötti, több mint négy évtizedes történetének feldolgozása. A New York-i Schwimmer Rózsa-hagyatékban a fentiek mellett áttekintettem azon anyagokat is, amelyek Schwimmer 1918/19 fordulóján betöltött berni követi tisztségéhez kapcsolódnak, továbbá azon naplófeljegyzéseket, amelyek a bécsi emigráció (1920 eleje), majd az egyesült államokbeli letelepedés (1921. augusztus) időszakában, valamint az azt követő néhány év folyamán, alapvetően Glücklich Vilma haláláig születtek (1922–1927). Ezekből egyértelműen kiderül, hogy a grafomán és élete szinte valamennyi pillanatát dokumentáló Schwimmer az ország elhagyása ellenére sem távolodott el a FE-től: Glücklich, Szirmayné és Mellerné mindvégig számítottak útmutatására, sőt minden fontos kérdésben kikérték a véleményét. Ezen felül külső szemlélőként – feljegyzései tanúsága szerint – a korábbiaknál tárgyilagosabb képet alakított ki magában a Horthy-korszakban új alapokon működő egyesületről.

A fent megfogalmazott kutatási célok megvalósítása véleményem szerint három kutatási részfeladat elvégzésével lehetséges, jelesül a budapesti,³⁴ valamint a bécsi és a New York-i források feldolgozása által. E vizsgálatok eredményei árnyalhatók a nemzetközi szervezetek manchesteri és berni anyagainak áttekintésével. Az egyik fontos részfeladat tehát a FE, valamint a Marianne Hainisch (1839, Baden bei Wien – 1936, Bécs) vezetésével működő Bund Österreichischer Frauenvereine (BöF, Bécs, 1903–) bizottságként felálló Frauenstimmrechtskomitee jogutódai (Verein für Frauenstimmrecht, majd Verband österreichischer Staatsbürgerinnen, VöS) közötti kapcsolatrendszer re-

³² NYPL RSP MssCol. 6398.

³³ Címe: *Polgári-liberális, feminista nőszervezetek és sajtótevékenységük az Osztrák–Magyar Monarchiában 1907–1918 között. Egyesületek, periodikák, tartalomlemezés.*

³⁴ A budapesti FE-dokumentációra e helyen nem szeretnék részletesen reflektálni, mivel ezt doktori dolgozatomban megtettem. CZEFERNER 2020. passim.

konstrukciója Bécsben.³⁵ A Wienbibliothek im Rathausban, a Wiener Stadt- und Landesarchivban és az Österreichische Nationalbibliothek kéziratárában a BÖF, illetve a Frauenstimmrechtskomitee, majd a VöS vezetőinek és tagságának tollából ránk maradt levelezések és naplók nem csupán a két osztrák szervezet és a FE kapcsolatairól, hanem a nemzetközi szervezetekbe történő integrálódásuk eredményességéről is árulkodnak. S hogy miért tartom fontosnak az osztrák–magyar összehasonlító kutatásokat az 1918 utáni időszak vonatkozásában is? Elsősorban azért, mivel a New York-i Schwimmer-hagyatékban feldolgozott forrásokból nyilvánvalóvá vált, hogy Schwimmer 1921-es amerikai emigrációjáig, s azt követően is intenzív kapcsolatot ápolt a BÖF, s azon belül a VöS vezetőivel és aktívabb tagjaival, többek között Hainisch-sal, Ernestine Fürth-tel (1847, Prága – 1946, Washington) és Henriette Herzfelderrel (1865, Brünn – 1927, Bécs).

Az osztrák–magyar egyesületek közötti kapcsolatokat, valamint az IWSA-hoz fűződő viszonyukat a korábbiakban Susan Zimmermann vizsgálta egy német, majd angol nyelvre lefordított tanulmányában, azonban az aktivisták közötti munkakapcsolatok jellegét, dinamikáját és az első világháború utáni alakulását figyelmen kívül hagyta.³⁶

A kutatási projekt másik pillére a Schwimmer Rózsa New York-i hagyatékában végzett forrásfeltáráson alapszik, amely kiválóan egészíti ki a gyakorta hiányos budapesti anyagokat. A tíz sorozatba és 592 dobozba rendezett (48,8 iratfolyóméter) hagyaték Schwimmer mindennapjainak szinte valamennyi percét dokumentálja. A források Schwimmer magyarországi és nemzetközi nőmozgalmi, egyesületi, valamint sajtótevékenységét fedik le, illetve megtalálhatók köztük olyan tételek is, amelyek a svájci követi állásával, továbbá a bécsi, majd az egyesült államokbeli emigrációjával, s természetesen USA-beli mindennapjaival kapcsolatosak. Az összesen 462 dobozba gyűjtött levelezés (I. sorozat) az 1890-es évektől, fiatalkori baráti levélváltásaitól kezdve szinte a halála pillanatáig enged bepillantást személyes és szakmai életének részleteibe. A kutató e helyütt – legnagyobb öröme – nem csupán a beérkező levelekben, képeslapokban, vizitkártyákban mélyedhet el, hanem a kimenő postába is bepillantást nyerhet a levelekhez csatolt másolatok révén. A hagyaték e sorozatában rendkívül jól reprezentált a FE hazai és nemzetközi kapcsolatrendszere egészen Schwimmer haláláig, 1948 augusztusáig. A levelek alapján pontos képet kaphatunk Schwimmer és a FE választmányi tagjainak politikai, gazdasági, társadalmi és oktatási problémákkal kapcsolatos nézeteiről, illetve arról, hogy milyen stratégiákat alkalmazott terveinek, aktuális projektjeinek megvalósítására. Megjegyzendő továbbá az is, hogy a forrásanyagban elérhető Schwimmer 1927 utáni, telefonbeszélgetéseit rögzítő kötetek is, amelyek az élete végéig vezetett, rendkívül részletes naplófeljegyzésekkel együtt angol nyelven olvashatók.

A munka során a vezetők és a tagok társadalmi, nemek és lakhely szerinti összetételének feltárása mellett elengedhetetlen nagyító alá venni azt, hogy az 1920-as években a választójogért folytatott harc napirendről való lekerülését követően miként fordult a

³⁵ A Frauenstimmrechtskomitee 1918. október 30-án politikai céllal működő egyesületté nyilvánította magát, a nevét pedig Verein für Frauenstimmrechte változtatta. Mikor rövid két héten belül a nők is megkapták a szavazati jogot, ismét változtatott a profilján, s ettől kezdve Verband Österreichischer Staatsbürgerinnen néven a középosztálybeli nők oktatási jogaiért emelt szót. ANDERSON 1994. 181.; HOFMANN-WEINBERGER 2016.

³⁶ Munkáiban az egyesületek alapítását követő évekre fókuszált. ZIMMERMANN 2003. 119–147.; ZIMMERMANN 2005. 87–117.

szervezet figyelme egyértelműen a nők oktatási és munkajogának kiterjesztése és védelme, valamint a békemozgalomban való aktív részvétel irányába, továbbá mennyire volt sikeres újonnan kitűzött céljai elérésében, s egyáltalán milyen eszközök álltak rendelkezésükre ezek realizálására.

Kihívások és várható eredmények

Végül két, a levéltári források feltárásához köthető nehézségre szeretnék kitérni. A ránk maradt, rendkívül bőséges iratanyag – amely csupán az MNL OL és a NYPL fondjait számítva is közel 650 dobozt tesz ki – a FE nemzetközi beágyazottsága és a tagok emigrációja miatt szétszórva, több közgyűjteményben maradt ránk. A fent említett gyűjtemények mellett magyar vonatkozásban további kutatásokra lesz szükség a Politikatörténeti Intézet Levéltárában, valamint Budapest Főváros Levéltárában, Ausztriában a Wiener Stadt- und Landesarchivban, a berni és a manchesteri IWSA-archívumokban, valamint az USA-ban a washingtoni Library of Congress-ben. Fontos tényező még, hogy az iratok jelentős része a magyar mellett angol, német és francia nyelven született, amely a témával érintőlegesen foglalkozó kutatók dolgát megnehezíti.³⁷

A kutatási nehézségek ellenére meggyőződésem, hogy a fent vázolt viszonyrendszerek vizsgálata újabb lépést jelenthet a magyarországi feminista mozgalom nemzetközi beágyazottságának feltárásában. Mindez kulcsfontosságú egy olyan korszakban, amikor a nőmozgalom, és ezen keresztül a békemozgalom transznacionális vetületei még mindig rendkívül hangsúlyosak voltak. A FE történetének vizsgálata mellett a források jellege lehetővé teszi még egy Schwimmer Rózsa-életrajz előkészítését is, amely véleményem szerint a hazai és a nemzetközi történész szakma régi adósságai közé tartozik. Életéről és munkásságáról ugyanis csak néhány rövidebb tanulmány született, legutóbb például Dagmar Wernitznig tollából. Magyar nyelvtudás hiányában azonban Wernitznig csupán az angol és német nyelvű dokumentumokat használta, így Schwimmer magyarországi megítélését, a hazai feministákkal való, első világháború alatti és utáni kapcsolatainak leírását teljesen hibás alapokra helyezte.³⁸ Magyar vonatkozásban Nyáry Krisztián szentelt két rövidebb írást a kérdésnek, amelyek azonban az ismeretterjesztés talaján maradtak.³⁹

Lényeges ehhez köthetően, hogy a korábbiakban egyetlen történész sem kezdett bele sem a budapesti, sem pedig a New York-i források szisztematikus feldolgozásába, s nem rendelkezünk információkkal Schwimmer bécsi tartózkodásáról (1920. január – 1921.

³⁷ Erről lásd: CZEFERNER 2018. 157–169.

³⁸ WERNITZNIG 2017. 262–279. E tanulmányában Wernitznig – tévesen – azt állítja, hogy a FE tagsága és az IWSA vezetősége az első világháború kirobbanását követően elfordult Schwimmertől, illetve az általa vallott elvektől. E meglátás azonban nézetem szerint nem állja meg a helyét: igaz ugyan, hogy 1914 után – főként az USA-beli előadókörútja során – némileg megritkultak Schwimmernek a FE elnökével, Glücklich Vilmával, valamint az egyesületben vezető szerepet vállaló Pogány Paulával vagy Spády Adéllal váltott levelei, azonban ezek minden esetben meleg hangvételűek maradtak, nem csupán a háború idején, hanem Schwimmer 1920-as bécsi, majd amerikai emigrációja után is. Az IWSA vezetőségi tagjai közül Carrie Chapman Catt-tel (1859, Ripon – 1947, New Rochelle) Schwimmer élete végéig levelezett, Catt pedig számos jó tanáccsal szolgált egykori munkatársa számára az amerikai állampolgárságért folytatott „küzdelem” és per évei során is.

³⁹ Nyáry állításával szemben Schwimmer sohasem volt a FE elnöke, e pozíciót Glücklich töltötte be egészen 1927-es halála előtti időszakig. Schwimmert nem nevezhetjük szüfrazettnek sem, hiszen az erőszak valameny-nyi formájától élesen elhatárolódott élete során. NYÁRY 2015. 207–214.

július) sem. Ezt az USA-beli hagyaték vonatkozásában a távolságon és az anyag sokrétűségén kívül azzal magyarázhatjuk, hogy a források jelentős része idegen nyelven íródott.⁴⁰ Saját, korábbi kutatásaim azonban egyértelműen bizonyították, hogy érdemes és fontos a budapesti FE-archívum és a Schwimmer-hagyaték teljességre törekvő megismerése, hiszen az a nő- és társadalomtörténeti vonatkozások mellett az első világháború utáni diplomáciatörténethez is fontos adalékokkal szolgálhat.⁴¹

RÖVIDÍTÉSEK

ÄöF	Allgemeiner Österreichischer Frauenverein
BöF	Bund Österreichischer Frauenvereine
FE	Feministák Egyesülete
IAW	International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship
IWSA	International Woman Suffrage Alliance
MANSz	Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége
NYPL	New York Public Library
Vös	Verband österreichischer Staatsbürgerinnen
WILPF	Women's International League for Peace and Freedom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
P 987	Szirmay Oszkárné irathagyatéka
P 999	Feministák Egyesülete
NYPL	New York Public Library. Manuscripts and Archives Division
RSP MssCol 6398	Rosika Schwimmer Papers

FORRÁSOK

ADLER 1906	ADLER, Emma: <i>Die berühmtesten Frauen der französischen Revolution 1789–1795</i> . Wien, 1906.
------------	--

⁴⁰ Susan Zimmermann és Kereszty Orsolya Schwimmer 1900-as évek kezdetén folytatott levelezését, valamint a Nőtisztviselők Országos Egyesülete és a FE nagyjából két dobozba rendezett szűkebb értelemben vett egyesületi iratait dolgozták fel egy-egy munkájukban. E helyütt szeretném jelezni, hogy az egyesületi levelezés jelentős részét a NYPL munkatársai Schwimmer általános levelezésébe (*General Correspondence*) illesztették be, az említett két doboz tehát csak rendkívül szűk keresztmetszetet szolgáltat az egyleti életről. (ZIMMERMANN 1999; KERESZTY 2011.) Szapor Judit a Magyar Nők Klubjához köthető forrásokat tekintette át. SZAPOR 2017. 1–19.; SZAPOR 2018.

⁴¹ Például: rekonstruálhatóvá válik Magyarország első női követének munkássága, Schwimmer kapcsolata a magyar politikai elittel (többek között Károlyi Mihállyal, akivel már a világháború éveiben és részben azt követően is folyamatos levelezésben állt), illetve érdekes adalékok derülhetnek ki a Tanácsköztársaság kezdetén Bécsbe menekülő magyarok helyzetéről, akik közül Schwimmer többekkel közeli viszonyban állt.

- GODWIN 1912 GODWIN, William: *Erinnerungen an Mary Wollstonecraft*. Übersetzung von Therese Schlesinger-Eckstein. Halle, 1912.
- SCHWIMMER 1907 SCHWIMMER Rózsa: *A magyar nőmozgalom régi dokumentumai*. Budapest, 1907. (http://mtdportal.extra.hu/books/Bedy_s_r_a_magyar_nomozgalom.pdf) [2019.10.30.]

IRODALOM

- ANDERSON 1994 ANDERSON, Harriet: *Vision und Leidenschaft. Die Frauenbewegung im Fin de Siècle Wiens*. Wien, 1994.
- CZEFERNER 2018 CZEFERNER Dóra: A New York-i Schwimmer Rózsa-hagyaték jelentősége. *Levéltári Közlemények* 89. (2018):1. 157–169.
- CZEFERNER 2020 CZEFERNER Dóra: *Polgári-liberális, feminista nőszervezetek az Osztrák–Magyar Monarchiában 1907–1918. Egyesületek, Periodikák, Tartalomelemzés*. Doktori értekezés. Kézirat. Pécs, 2020.
- GLANT 2002 GLANT, Tibor: Against All Odds: Vira B. Whitehouse and Rosika Schwimmer in Switzerland, 1918. *American Studies International* 40. (2002):1. 34–51.
- HOFMANN-WEINBERGER 2016 HOFMANN-WEINBERGER, Helga: Frauenstimmrechtskomitee (Bund Österreichischer Frauenvereine). *Ariadne – das frauen- und genderspezifische Wissensportal: Frauen in Bewegung 1848–1938* (<https://fraueninbewegung.onb.ac.at/node/616>) [2019.10.30.]
- KERESZTY 2011 KERESZTY Orsolya: *„A Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért (1907–1913)*. Budapest, 2011.
- LITVÁN 1978 LITVÁN György: *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*. Budapest, 1978.
- McFADDEN 2006 McFADDEN, Margaret: A Radical Exchange: Rosika Schwimmer, Emma Goldman, Hella Wuolijoki and Red-White Struggles for Women. In: *Women's Movements: Networks and Debates in Post-Communist Countries in the 19th and 20th Centuries*. Ed. SAURER, Edith. Köln – Wien, 2006. 494–504.
- NYÁRY 2015 NYÁRY Krisztián: *Merész magyarok. 30 emberi történet*. Budapest, 2015.
- PALETSCHEK – PIETROW-ENNKER 2004 PALETSCHEK, Sylvia – PIETROW-ENNKER, Bianca: Women's Emancipation Movements in Europe in the Long Nineteenth Century: Conclusions. In: *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century. A European Perspective*. Eds. PALETSCHEK, Sylvia – PIETROW-ENNKER, Bianca. Stanford, 2004. 301–331.
- PAPP 2004 PAPP, Claudia: *„Die Kraft der weiblichen Seele”. Feminismus in Ungarn, 1918–1941*. Münster, 2004.

- PAPP – ZIMMERMANN 2006 PAPP, Claudia – ZIMMERMANN, Susan: Meller, Mrs Artur, Eugénia Miskolczy. In: *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminism. Central, Eastern, and South Eastern European, 19th and 20th Centuries*. Eds. HAAN, Francisca de – DASKALOVA, Krassimira – LOUTFI, Anna. Budapest – New York, 2006. 331–335.
- PAPP – SIPOS 2017 PAPP Barbara – SIPOS Balázs: *Modern, diplomás nő a Horthy-korszakban*. Budapest, 2017.
- PASTOR 1975 PASTOR, Peter: The Diplomatic Fiasco of the Modern World's First Woman Ambassador, Rosa Bedy-Schwimmer. *East European Quarterly* 9. (1975):3. 273–282.
- PETŐ 2001 PETŐ, Andrea: Kontinuität und Wandel in der ungarischen Frauenbewegung der Zwischenkriegsperiode. In: *Feminismus und Demokratie. Europäische Frauenbewegung der 1920-er Jahre*. Hrsg. GERHARD, Ute. Königstein, 2001. 138–158.
- PETŐ 2002 PETŐ, Andrea: The History of Hungarian Women's Movement. In: *Thinking Differently. A Reader in European Women's Studies*. Eds. GRIFFIN, Gabriele – BRAIDOTTI, Rosi. London – New York, 2002. 361–371.
- PETŐ 2005 PETŐ Andrea: Egy elmeséletlen történet a Feministák Egyesületéről. In: *Feminista almanach*. Szerk. TÖRÖK Mónika. Budapest, 2005. 210–220.
- PETŐ – SZAPOR 2007 PETŐ, Andrea – SZAPOR, Judit: The State of Women's and Gender History in Eastern Europe: the Case of Hungary. *Journal of Women's History* 19. (2007):1. 160–166.
- RELPH 1979 RELPH, Anne Kimbell: The World Center for Women's Archives, 1935–1940. *Signs* 4. (1979):3. 597–603.
- SIPOS 2018 SIPOS Balázs: Összegabalyodott nőtörténet. Nemzeti és transznacionális nőtípusok találkozása az első világháború utáni Magyarországon. In: *Homoklapátolás nemesércért. A 70 éves Ständeisky Éva tiszteletére*. Szerk. BALÁZS Eszter – KOLTAI Gábor – TAKÁCS Róbert. Budapest, 2018. 192–202.
- SZAPOR 2004 SZAPOR, Judith: Sisters of Foes: The Shifting Front Lines of the Hungarian Women's Movement. In: *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century. A European Perspective*. Eds. PALETSCHEK, Sylvia – PIETROW-ENNKER, Bianca. Stanford, 2004. 189–205.

- SZAPOR 2011 SZAPOR, Judith: Who Represents Hungarian Women? The Demise of the Liberal Bourgeois Women's Rights Movement and the Rise of the Rightwing Women's Movement in the Aftermath of World War I. In: *Aftermaths of War: Women's Movements and Female Activists, 1918–1923*. Eds. SHARP, Ingrid – STIBBE, Matthew. Leiden, 2011. 245–267.
- SZAPOR 2014 SZAPOR, Judith: The Women's Debating Club of Countess Károlyi; Hungarian Women's Revolutionary and Counter-Revolutionary Activism in 1918/19. *L'Homme* 25. (2014):2. 63–70.
- SZAPOR 2017 SZAPOR, Judith: 'Good Hungarian Women' vs. 'Radicals, Feminists, and Jewish Intellectuals': Rosika Schwimmer and the Hungarian Women's Debating Club in 1918–1919. *Women's History Review, Agency, Activism and Organization, Special Issue* 26. (2017):6. 1–19.
- SZAPOR et al. 2017 SZAPOR, Judith – GOTTLIEB, Julie – LINTUNEN, Tina – WERNITZNIG, Dagmar: Suffrage and Nationalism in Comparative Perspective: Britain, Hungary, Finland and the Transnational Experience of Rosika Schwimmer. In: *Women activists between War and Peace. Europe, 1918–1923*. Eds. SHARP, Ingrid – STIBBE, Matthew. London, 2017. 29–76.
- SZAPOR 2018 SZAPOR, Judith: *Hungarian Women's Activism in the Wake of the First World War. From Rights to Revanche*. London, 2018.
- SZEGVÁRI 1981 NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *Út a női egyenjogúsághoz*. Budapest, 1981.
- WERNITZNIG 2015 WERNITZNIG, Dagmar: „It is a strange thing not to belong to any country, as is my case now.” Fascism, Refugees, Statelessness, and Rosika Schwimmer (1877–1948). *DEP: Deportate, Esuli, Profughe* 27. (2015):1. 102–108. (https://www.unive.it/pag/fileadmin/user_upload/dipartimenti/DSLCC/documenti/DEP/numeri/n27/05_Ric_5-Dagmar.pdf) [2020.09.01.]
- WERNITZNIG 2017 WERNITZNIG, Dagmar: Out of her Time? Rosika Schwimmer's Transnational Activism after the First World War. *Women's History Review* 26. (2017):2. 262–279.
- ZAAR 1995 BADER-ZAAR, Brigitta: „Weise Mäßigung” und „ungetrübter Blick”. Die bürgerlich-liberale Frauenbewegung im Streben nach politischer Gleichberechtigung. In: *Bürgerliche Frauenkultur im 19. Jahrhundert*. Hrsg. MAZOHL-WALLNIG, Brigitte. Wien, 1995. 233–268.
- ZIMMERMANN 1999 ZIMMERMANN, Susan: *Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen in Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien, 1999.

- ZIMMERMANN 2003 ZIMMERMANN, Susan: Jenseits von Ost und West. Entwicklungswege zentral-osteuropäischer Frauenbewegungen im transnationalen Kontext. In: *Brüche, Geschlecht, Gesellschaft. Gender Studies zwischen Ost und West. Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur*. Hrsg. PECHRIGGL, Alice – BIDWELL-STEINER, Marlen. Wien, 2003. 119–147.
- ZIMMERMANN 2005 ZIMMERMANN, Susan: The Challenge of Multinational Empire for the International Women's Movement. The Habsburg Monarchy and the Development of Feminist Inter/National Politics. *Journal of Women's History* 17. (2005):2. 87–117.

Kovács I. Gábor – Takács Árpád

Ángyán Jánosnak, a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karán a belgyógyászat nyilvános rendes tanárának atipikus családfája és életútleírása¹

Közleményünk része egy nagyobb prozopográfiai kutatásnak, amelyben azt vizsgáljuk, milyen társadalmi körből rekrutálódott a magyar tudáselit csúcspozícióit elfoglaló polgári kori (1848–1944) egyetemi tanárság. Az 1044 professzor családfájának felderítésével azért kezdünk többgenerációs mélységben foglalkozni, mert nem elégedtünk meg azzal az első eredményünkkel, hogy a két világháború közötti korszak egyetemi tanárai (568 fő) a társadalom középrétegeiből származtak: apáik csaknem háromnegyed részben a középosztály különböző szintjeihez, s negyed részben a kispolgári csoportokhoz tartoztak.² Szeretnénk tudni, hogy a magyar társadalomtörténet mélyén milyen mobilitási energiák működtek még a mozdulatlanak vélt időszakokban is. A többlépcsős, fokozatos intellektualizálódás milyen kezdőpontokkal, milyen dinamikával és milyen irányokkal ment végbe a különböző rendi vagy rendies státuszcsoporthoz, etnokulturális, szociokulturális tömböknél, felekezeti-művelődési alakzatoknál a különböző régiókban és az eltérő jogállású autonómiákban. Vizsgálódásunk rendező alapkategóriájának a felekezeti-művelődési alakzatot választottuk.³

1. kép – Ángyán János

Ángyán János családfáját ebben a vonatkozásban nevezhetjük enyhén atipikusnak. Korábban ugyanis például azt állapítottuk meg a 78 két világháború közötti református akadémikus esetében, hogy generációkon át házassági kapcsolatokkal, iskolahasználati szokásrenddel összefűzött, kétségtelenül endogám konfesszionális közösséget alkottak⁴, jellemzően magyar etnikai háttérből jöttek, és apai ágon kétharmad részben nemesi származásúak voltak. A dunántúli és a dunamelléki református egyházkerület területéről származó, egyébként a református felekezeti-művelődési alakzathoz tartozó egyetemi tanárok

¹ Írásunk az NKFIH K128942. számú kutatásának támogatásával készült.

² Felső középosztály: 30,6%; a középosztály törzse: 27,1%; a középosztály alsó szintje: 12,9%; az „új” alkalmazott kispolgárság: 8,1%; „rég” tulajdonos kispolgárság: 12,7%; birtokos parasztság: 5,5%. Kovács – Kende 2011. 191–192.

³ Kovács 2019.

⁴ Kovács – Takács 2018. 314–317.

között viszont jellemzően több az ettől eltérő karakterű családfa, mint amit az erdélyi, a tiszántúli és a tiszáninneni egyházkerületből származók között tapasztalhattunk.

Ennek részletesebb taglalására itt ugyan nincs terünk, de Ángyán János családfájának áttekintésénél láthatunk kisebb-nagyobb egyedi sajátosságokat. Az apai ág intellektualizálódása négy generációval korábban, a dédapával kezdődött. A dédapa apja még telkes jobbágyként született a Veszprém közeli Vörösberényben. Ilyen jobbágyi eredetű egyetemi tanárt egyébként viszonylag keveset találtunk.⁵ Nem bizonyítható, de valószínűsíthető, hogy az Ángyánok valamelyik felmenője a török után feleslegessé vált és elszélesztett veszprémi végvári katonaságból telepedett le a szőlőhegyéről híres Vörösberényben.⁶ A dédapát, a tehetséges jobbágyfiút minden bizonnyal a helyi lelkész, a debreceni kollégiumban tanult, s Bázelt is megjárt Bíró László fedezhette fel, s irányította Debrecenbe.⁷ Az ifjú debreceni diák két helyen is szolgált rektorián, hogy a jénai tanulás költségeit összegyűjtse. Jénából hazatérve, diáktársának testvérét, a mezőtúri nemesi származású, Sárospatakon tanult nótárius leányát, Lapis Zsuzsannát vette feleségül. Csaknem negyven évig a veszprémi gyülekezet megbecsült, tudós lelkésze volt. Ő már mind a hét fiát taníttatta a gyönki református gimnáziumban vagy a pápai kollégiumban.⁸ Közülük a nagyapa Pápan tanult, szintén lelkész lett, s szintén nemesi családból házasodott. Egy jómódú, tekintélyes veszprémi polgár, kovácmester lányát, Soós Juliannát vette el. Mindez teljes egészében megfelel annak a mintázatnak, ami a nem nemes családokból indulókat jellemezte. Általában a papi-tanítói pálya révén intellektualizálódtak, s házassági kapcsolatokkal erősen összeshőződtek a kisebb nemesi és papi famíliákkal.

Az 1849-ben született apa már a veszprémi piarista algimnáziumban kezdett tanulni, s csak azután lépett át a pápai református kollégiumba, ahol két évig teológiát hallgatott. Ezután azonban modernebb értelmiségi professziót választott, s 1876-ban orvosi diplomát szerzett. Kitűnő orvos lett, egyetemi magántanárrá habilitáltak, s később mint a fővárosi balparti kórházak igazgatója a nyilvános rendkívüli egyetemi tanári címet is megkapta. Divatos, népszerű és tekintélyes orvosként, modern értelmiségiként lett udvari tanácsos, az Országos Kaszinó tagja, a Ferenc József-rend középkeresztese, s családjának a magyar nemességet is megszerezte. A mobilitási energiák akkumulálásával, a szellemi és a kapcsolati tőkefelhalmozással, a többlépcsős emelkedéssel a jobbágyi státuszról induló Ángyán családnak már csak az utolsó lépés hiányzott, hogy stabilan felső középosztályi pozícióba jusson. Paradox módon ezt a lépést megkönnyítette a református orvos apa atipikus házassága is. Római katolikus, német eredetű, a tisztes iparos mesterségektől indulva néhány generáció alatt megvagyonosodott pesti polgárcsaládba nőszült. Professzorunk anyja így Zettner Aranka lett, akinek apai ági felmenői, az 1700 körül Morvaországban született Jakob Cetnertől kezdve kádármesterek voltak⁹, s időnként borkereskedéssel is foglalkoztak. A 18. század végétől rendre pesti polgárjogot is szereztek. Szintén német, katolikus pesti polgárcsaládokból házasodtak (Strassenreiter, Bock, Schneidt, Toner, Benkert). Ezek a famíliák kocsmárosok, pesti háztulajdonosok, vendéglősök, kávéosok, kávéháztulajdonosok voltak. Nagyszámú gyerekeik közül egyre többet taníttattak vagy adtak férjhez tanult

5 A dunamellékiek között ilyen Csekey István, Csikesz Sándor és Helle Károly.

6 BOROS – MADARÁSZ 2002; HUDI et al. 2002. 513–522.

7 KÖBLÖS – KRÁNITZ 2018. 497.

8 KÁLMÁN 1905; KÖBLÖS 2006.

9 BAUM 2019. 121–126.

férfiakhoz. Szerepet játszottak a terézvárosi közéletben is. Zettner Aranka apja pesti bérháztulajdonos és kápolnai (Heves m.) gőzmalomtulajdonos, megyebizottsági tag volt, anyjának apja pedig bérház- és kávéháztulajdonos, fővárosi virilista és fővárosi bizottsági tag.

Ángyán János pécsi belgyógyász professzor ebből a kettős háttérből jutott – műveltséggel és vagyonnal is megtámogatva – a tudáselit csúcsára. Testvérei is mind felső középosztályi státuszba tartoztak. A több nyelven beszélő, sikeres professzor sokoldalú műveltségének, színes egyéniségének, humanizmusának, nyílt, barátságos modorának kialakulásában szerepet játszott mind apai, mind anyai családjának az öröksége.

Ángyán János

orvos

(Budapest, 1886. április 9. – Pécs, Baranya m., 1969. július 19. A pécsi köztemetőben nyugszik.)

Apai ág

Nemesség: A nemességet és a vörösberényi előnevet az apa, Ángyán Béla kapta (1910. szept. 14.)

Apja: Ángyán Béla (ref., Királyszentistván, Veszprém m., 1849. jún. 17. – Balatonfüred, 1920. jan. 1.), orvos. A középiskolát a veszprémi piarista algimnáziumban kezdte, s a pápai kollégiumban fejezte be. 1868 és 1870 között Pápán teológiát is hallgatott. 1876-ban szerzett Bp.-en orvosi diplomát, 1877-ben sebészi oklevelet. 1876-tól 1884-ig belklinikai gyakornok, majd tanársegéd volt Wagner János (1811–1889) professzor mellett. 1885-ben lett egyetemi magántanár a hasúri betegségek kór- és gyógytanából. Ettől az évtől a bp.-i Rókus Kórház orvosa, 1889-től 1910-ig főorvosa. Közben 1888 januárjától 1889 szeptemberéig az I. sz. Belgyógyászati Klinika helyettes tanára. 1894-től a fővárosi balparti kórházak igazgatója és címzetes nyilvános rendkívüli egyetemi tanár. A járványok kóroktanával és a fertőző betegségekkel foglalkozott. A *Budapesti Orvosegylet Évkönyvének* (1887–1891) és a *Budapesti Orvosi Újságnak* alapító szerkesztője (1903–1908). 1908-tól az állami munkásbiztosítási orvosi tanács elnöke, udvari tanácsos, a Ferenc József-rend középkeresztese, az Országos Kaszinó tagja (1896–1918). 1910-ben nemességet kapott. 1892-ben 1218 Ft, 1912-ben 3581 korona adóval virilis volt Bp.-en. *Testvérei:* 1. Ángyán Etelka (ref., Királyszentistván, 1846 – Csúz, Komárom m., 1882. dec. 12.). Férje Németh Antal kir. járásbírói végrehajtó (Csúz); 2. Ángyán Amália (ref., Királyszentistván –). Férje Leitner Mátyás (evang., 1828 – Bp., 1884. jan. 29.), Bp. józsefvárosi fakereskedő.

Apai nagyapja: Ángyán Mihály (ref., Mezőtúr, Jász-Nagykun-Szolnok m., 1802. szept. 29. – Litér, Veszprém m., 1857. júl. 16.), református lelkész. Apja mellett kezdett tanulni, majd tanulmányait 1820-tól a pápai református kollégiumban folytatta, ahol 1825-ben subscribált¹⁰. 1826-tól 1828-ig a poéták praceptor¹¹ volt a kollégiumban,

¹⁰ Subscribál, tógátus: a Thun Leó-féle 1849 végi oktatási reform, az Entwurf előtt Magyarországon a középiskola utáni felsőfokú/akadémiai képzés a bölcséleti évfolyamokkal kezdődött. A hazai protestáns iskolázásban az a diák, aki subscribált, aláírta, hogy az iskolai közösség (kollégium/líceum) törvényeit magára nézve kötelezőnek ismeri el. Ezzel az aktussal tógátus lett. Ez azt jelentette, hogy megkezdte bölcsészeti, tehát felsőfokú/akadémiai tanulmányait, amelyet jogi és teológiai tanulmányokkal folytathatott s esetleg egyetemi képzéssel fejezhetett be.

¹¹ Praceptor: tanár, a református kollégiumi oktatási rendszerben segédtanár, köztanító, akit a felsőbb évfolyamok legjobbjai közül választottak ki a kisebb diákok tanítására.

egy fél évig pedig *contrascriba*¹². 1829-től 1832-ig Szőnyben rektorkodott. Fél évig Bécsben tartózkodott, majd káplán volt apja mellett (1833–1834). 1834-ben szentelték fel Királyszentistván lelkészének. Itt 1834-től 1854-ig szolgált, végül 1854-től haláláig Litéren. *Testvérei*: 1. Ángyán József (ref., Szeghalom, Békés m., 1801. máj. 2. – ?). Tanítását apja kezdte, majd 1817-től a pápai kollégium diákja volt. 1823-ban subscribált. 1823–24-ben a logicusok és rhetorok¹³ praeceptorja, a kollégiumnak *seniora*¹⁴, 1826-ban *praeses/adjunctus*¹⁵ lett. 1826 és 1828 között a gyönki református gimnázium tanára volt; 2. Ángyán Dániel (ref., Szeghalom, 1804. febr. 16. – ?). Apja tanította, 1822-ben pedig a pápai kollégiumban írta alá az iskola törvényeit. Később *nótárius*¹⁶ lett Kenesén. Felesége Koczák Julianna (ref.); 3. Ángyán Lajos (ref., Pápa, 1807. szept. 13. – ?). Apja tanította, majd 1825-ben Pápán az orator osztályba¹⁷ iratkozott be; 4. Ángyán László (ref., Veszprém, 1809. nov. 30. – ?). A gyönki református gimnáziumban tanult (1827-től); 5. Ángyán Sámuel (ref., Veszprém, 1811. aug. 27. – ?). A gyönki református gimnáziumban tanult (1828-tól); 6. Ángyán István (ref., Veszprém, 1813. febr. 8. – Veszprém, 1814. okt. 2.); 7. Ángyán Johanna (ref., Veszprém, 1814. jún. 3. – Veszprém, 1815. febr. 5.); 8. Ángyán Antal (ref., Veszprém, 1817. jún. 12. – Veszprém, 1817. jún. 16.); 9. Ángyán János (1808 k. – ?). 1824-ben Pápán *logicus*.

Apai nagyanyja: nemes Soós Julianna (ref., Veszprém, 1817. febr. 11. – 1884-ben még élt). *Testvérei*: 1. Soós Klára (ref., Veszprém, 1815. ápr. 10. – ?). Férje Jeremiás Lajos (ref., Pátka, Fejér m., 1815. ápr. 24. – Pázmánd, 1873. márc. 18.), református lelkész. Pápán tanult, 1842-ben szentelték fel. Szolgált a Veszprém megyei Nagyacsádon (1842–1846, 1852–1867) és Ajkán (1846–1852), valamint a Fejér megyei Pázmádon (1867–1873); 2. Sós Anna (ref., Veszprém, 1819. jún. 6. – meghalt csecsemőként); 3. Sós Anna (ref., Veszprém, 1820. okt. 4. – ?); 4. Sós Katalin (ref., Veszprém, 1822. okt. 25. – ?); 5. Soós Lajos (ref., Veszprém, 1824. aug. 3. – 1875-ben még élt), ügyvéd. 1838-tól a pápai ref. kollégium gimnáziumának tanulója. 1840-ben ugyanitt subscribált. Később ügyvéd lett.

Apai dédapja I.: Ángyán János (ref., Vörösberény, Veszprém m., 1768. márc. 1. – Veszprém, 1846. jan. 5.), református lelkész. Debrecenben járt gimnáziumba, s 1786-tól ugyanott volt tógátus. 1787 és 1788 években Nádudvaron rektorkodott, 1788-ban visszatért a kollégiumba. 1792-ben a *syntaxisták*¹⁸ praeceptorja, 1793–1794-ben helyettes professzor. 1795–1796-ban Hajdúböszörményben rektor. Ezután Jénában tanult (1797–1798). 1798-ban szentelték fel, 1799-től 1807-ig szeghalmi helyettes, majd rendes lelkész a Tiszántúlon. 1807-ben Losoncon (Nógrád m.) professzor, illetve a dunántúli Pápán és Pécselyen (Veszprém m.) helyettes lelkész. 1808-tól 1846-ig a

¹² *Contrascriba*: diáktisztviselő, ellenőr, a diákönkormányzat vezetőjének, a seniornak a helyettese.

¹³ *Logicusok és rhetorok*: a nyolcosztályos gimnázium létrejötte előtt, a hatosztályos latin nagygyimnázium felső osztályának a diákjai.

¹⁴ *Senior*: a református kollégiumi típusú iskolákban a diákönkormányzat feje, akit a legkiemelkedőbb végzős diákok közül választottak.

¹⁵ *Praeses/adjunctus*: előjáró, a református kollégiumokban a professzor helyettese.

¹⁶ *Nótárius*: jegyző, a községek, illetve a mezővárosok írásbeli ügyeit intézte.

¹⁷ *Orator osztály*: azonos a rhetorok osztályával.

¹⁸ *Syntaxisták*: a latin tanulásában előrehaladott csoport, a gimnázium harmadik osztálya.

veszprémi gyülekezet lelkészeként szolgált. Egyházmegyei (1815–1846) és egyházkerületi (1815–1841) tanácsbíró, egyházmegyei jegyző (1825–1831), majd főjegyző. Pedagógiai írásai és prédikációi több folyóiratban is megjelentek.

Apai dédanya I.: nemes Lapis Zsuzsanna (ref., Mezőtúr, 1782. okt. 28. – ?). Házasságkötés: Mezőtúr, 1800. máj. 9. *Testvérei:* 1. Lapis Mihály (ref., Mezőtúr, 1781. szept. 29. – Mezőtúr, 1802. jún. 27.). Mezőtúron kezdett tanulni, majd 1796-ban Debrecenben subscribált. A jog második évét a pozsonyi kir. jogakadémián végezte (1801); 2. Lapis Katalin (ref., 1785–1785); 3. Lapis Erzsébet (ref.), férje Veres István (ref., Mezőtúr, 1780 – Törökszentmiklós, 1858. szept. 4.). Törökszentmiklói ref. prédikátor, második lelkész (1808–1858). 1796-ban subscribált a debreceni ref. kollégiumban.

Apai dédapa I. apja: Ángyán István (ref., Vörösberény, 1735. ápr. 6. – ?), telkes jobbágy, jelentős szőlőtulajdonnal. Valószínűsíthető, hogy valamelyik felmenője mint a veszprémi várórség török után feleslegessé vált katonája telepedett le Vörösberényben.

Apai dédanya I. apja: nemes Lapis Mihály (ref., Megyaszó, Zemplén m., 1752. okt. 29. – Mezőtúr, 1815. jan. 7.). 1772-ben subscribált a sárospataki református kollégiumban. Pozsonyban is megfordult, ahonnan Mezőtúr város küldöttei nótáriusnak hívták városukba. Ezt a tiszteletet 1780-tól 18 évig töltötte be. 1798-ban tiszteletet letéve esküdt lett. Egy évig főbíró is volt. Nemességét Zemplén megye 1801-ben igazolta.

Apai dédanya I. anyja: Drinóczi Zsuzsanna (ref., 1763 – Mezőtúr, 1801. márc. 15.)

Apai dédapa I. apai nagyapja: Lapis Péter (ref., ? – Megyaszó, 1775. febr. 13.). Nagyapja 1651-ben szerzett nemességet.

Apai dédapa II.: nemes Soós András (meghalt 1875 előtt), tekintélyes veszprémi polgár, kovácsmester. Házassági tanúi: a vármegye jegyzője és Veszprém város főjegyzője. A család ősei 1674-ben kaptak címeres levelet.

Apai dédanya II.: Bajnocy Terézia (ref., Veszprém, 1794. márc. 13. – Veszprém, 1875. febr. 6.). Házasságkötés: Veszprém, 1812. jan. 14. *Testvére:* Bajnóczi Sámuel (ref., Veszprém, 1790. nov. 12. – meghalt 1857 előtt), veszprémi könyvkötő mester. 1849 júliusában városi tanácsnokká választották. Felesége Vázsonyi Erzsébet.

Apai dédanya II. apja: Bajnóczi János (ref., 1747 – Veszprém, 1797. jan. 16.), Veszprém város tanácsnoka.

Apai dédanya II. anyja: Juhász Anna (második feleség volt).

Anyai ág

Anyja: hohenaus Zettner Aranka (róm. kat., Pest, 1862. aug. 29. – Bp., 1940. márc. 14.). Házasságkötés: Kápolna, 1884. jún. 9. A Rózsavölgyi és Társa zeneműkereskedő és kiadó cég tulajdonosa. (A vállalkozás cs. és kir. udvari címmel felruházott cég volt.) Kiseb zenei szerzeményei is voltak (például: *Kápolnai emlék, Csárdás zongorára*). A gyászjelentésen használt hohenaus előnév nem nemesi predikátum, csupán a család alsó-ausztriai eredetére utalhat. Nem voltak nemesek. *Testvérei:* 1. Zettner Károly (róm. kat., Pest, Terézváros, 1863. dec. 29. – kisgyerekként meghalt); 2. Zettner Aladár (róm. kat., Pest, Terézváros, 1865. szept. 17. – ?). Családnévét a belügyminiszter engedélyével 1898. november 29-én Zámorira változtatta. Fővárosi hivatalnok, I. oszt. számtiszt. Felesége Richter Antónia; 3. Zettner Károly (róm. kat., Pest, Terézváros, 1867. jún. 13. – kisgyerekként meghalt); 4. Zettner Kálmán (róm. kat.,

Kápolna, 1868. okt. 19. – 1886-ban már nem élt); 5. Zettner Ödön (róm. kat., Kápolna, Heves m., 1870. márc. 11. – ?). A MÁV Igazgatóság IV. ügyoszt.-án MÁV-főfelügyelő és emellett hírlapíró. Első felesége 1903-tól Trubán Mária (róm. kat.), 1921-ben elváltak. Második felesége 1924-től Fritch Katalin (róm. kat.). Harmadik felesége Marián Mária; 6. Zettner Ilona (róm. kat., Kápolna, 1871. dec. 17. – ?). Férje dr. Kontur Béla (róm. kat., 1863 – Bp., 1905. máj. 22.), orvos, Békés megyei földbirtokos; 7. Zettner Szeréna (róm. kat., Kápolna, 1874. jún. 23. – ?). Férje 1900. okt. 25-től Vályi Ernő (Szabadka, 1863. okt. 19. – Bp., 1941. márc. 13.), bp.-i közkórházi főorvos, m. kir. egészségügyi főtanácsos; 8. Zettner György (róm. kat., Kápolna, 1876. ápr. 24. – Kápolna, 1876. júl. 29.); 9. Zettner Károly (róm. kat., Kápolna, 1877. okt. 10. – ?), földhitelintézeti tisztviselő. Felesége 1906-tól Szépligeti Mária (Bp., 1886. szept. 2. – Bp., 1959. jan. 23.); 10. Zettner Ervin (róm. kat., Kápolna, 1879. szept. 26. – Kápolna, 1879. nov. 12.); 11. Zettner Zoltán (róm. kat., Kápolna, 1881. aug. 20. – Bp., 1886. máj. 20.).

Anyai nagypapja: Zettner Károly (róm. kat., Pest, 1837. szept. 9. – Kápolna, 1889. szept. 13.; Bp.-en temették a családi sírboltba.). Az 1862-es és az 1865-ös anyakönyvi adat szerint: machinista/gépész, későbbi gyermekei születésekor gőzmalom-tulajdonos Kápolnán és Pesten háztulajdonos (IX. Ferenc körút 28.). Heves megyei megyebizottsági tag (1871–1889). 1871-es első megválasztásakor az ellenzéki oldalon politizált. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület rendes tagja (1887). *Testvérei:* 1. Zettner Karolin (róm. kat., Pest, Terézváros, 1832. dec. 12. – ?), férje Wildner Alajos zenetanár és karnagy; 2. Zettner Anna (róm. kat., Pest, Terézváros, 1834. ápr. 1. – ?); 3. Zettner Janka (róm. kat., Pest, Terézváros, 1835. máj. 12. – ?), férje Brunner János (róm. kat.) terézvárosi kereskedő ügynök; 4. Zettner Ágoston (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1839. szept. 22. – ?), felesége Praff Vilma; 5. Zettner Rudolf (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1841. dec. 25. – ?); 6. Zettner Géza (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1845. nov. 4. – ?); 7. Zettner Emil (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1847. máj. 10. – ?); 8. Zettner Adél (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1850. nov. 13. – ?); 9. Zettner Berta (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1852 – Újpest, 1898. febr. 20.), férje Vukits József MÁV-felügyelő.

Anyai nagymama: Benkert Eleonora (róm. kat., Pest, 1844. júl. 13. – Bp., 1931. júl. 11.). *Testvérei:* 1. Benkert Károly (róm. kat., Pest, Terézváros, 1842. nov. 22. – fiatalon meghalt); 2. Benkert György (róm. kat., Pest, Terézváros, 1846. ápr. 5. – Vác, 1909. nov. 4.), okleveles gazda. Gömör megyében különböző birtokokat bérelt (Alsófalva Ilnohalma pusztája, Rimaszombat Pendeles pusztája). Felesége 1873-tól Schik Ida (róm. kat., Krasznabéltek, Szatmár m., 1847 – Bp., 1895. nov. 19.); 3. Benkert Aloisia (róm. kat., Pest, Terézváros, 1848. máj. 24. – 1869. júl. 19.); 4. Benkert Sarolta (róm. kat., Pest, Belváros, 1854. nov. 3. – 1927. aug. 14.). Férje Szabó János (ref.), bp.-i ügyvéd.

Anyai dédapa I.: Czettner Károly (róm. kat., Pest, 1809. dec. 15. – ?), pesti, terézvárosi vitor magister/kádármester. 1832-ben mint vini questor/borkereskedő szerepel. Pesti polgárjogot szerzett 1837. nov. 20-án. *Testvérei:* 1. Czettner Karolina (róm. kat., Pest, 1798. nov. 22. – ?). Az első feleségtől született. Férje Wolfram Ferenc (róm. kat.). Gyermekei születési anyakönyvei szerint urasági birtok bérlője Litkén (Nógrád m.), majd questor/dardanarius/szatócs Pesten, Terézvárosban. Később nyugalmazott had-

nagyként szerepel; 2. Czettner György (róm. kat., Pest, 1800. ápr. 23. – meghalt kisgyerekként); 3. Czettner Magdolna (róm. kat., Pest, 1801. jún. 17. – ?); 4. Czettner József (róm. kat., Pest, 1803. márc. 2. – ?). A pesti polgárjogot 1828. aug. 11-én mint viator magister/kádármester szerezte. Felesége 1829-től Doleschal Katalin (róm. kat., 1813 – 1862. nov. 9.); 5. Czettner György (róm. kat., Pest, 1804. aug. 23. – ?); 6. Czettner Anna (róm. kat., Pest, 1806. jún. 17. – meghalt gyerekként); 7. Czettner Johanna (róm. kat., Pest, 1808. ápr. 17. – ?) Férje Csernyántzky Lajos (róm. kat.), pesti, terézvárosi kádármester; 8. Czettner Mária (róm. kat., Pest, 1811. szept. 7. – ?) Férje Schrentner János (róm. kat.) Pest, józsefvárosi hortularius/kertész; 9. Czettner Anna (róm. kat., Pest, 1813. júl. 3. – ?). Férje nemes Görög István (róm. kat.), Pest sz. kir. város, majd Sina báró tiszviselője; 10. Czettner Ferenc (róm. kat., Pest, 1815. szept. 30. – ?). Pesti, terézvárosi dardanarius/szatócs, majd tőzsér. Felesége Schäffer Terézia (róm. kat.); 11. Czettner Ede (róm. kat., Pest, 1817. febr. 20. – Bp., 1906. dec. 31.) pesti serarius magister/lakatos mester. Negyven évig a székesfővárosi bizottság választott tagja, 22 évig a VI. kerület elöljárója, a koronás arany érdemkereszt tulajdonosa. Felesége 1850-től Hainz Erzsébet (róm. kat., 1831 – Bp., 1885. jan. 29.).

Anyai dédanya I.: Toner Erzsébet (róm. kat.)

Anyai dédapa I. apja: Czettner Károly (róm. kat., Pest, 1772. nov. 2. – Pest, 1828. jan. 23.), pesti, terézvárosi viator magister/kádármester. Pesti polgárjogot szerzett 1798. máj. 19-én. *Testvérei:* 1. Czettner Jakab (róm. kat., Pest, 1769. jan. 23. – 1841). Római katolikus parókus, 1809-től a Józsefvárosban. Az esztergomi kerületi szentszék ülnöke volt. 1841-es végrendeletében 24 ezer váltóforintnyi atyai örökségét Antal, Károly és Márton nevű testvéreinek gyermekeire hagyta. Szerzett javainak általános örökössévé egy Pesten létesítendő népszerű római katolikus kölcsönkönyvtárat tett meg, az eretnek gonoszság és a szabadelvűek törekvéseinek ellensúlyozására; 2. Czettner Antal (róm. kat., Pest, 1770. márc. 30. – Pest, 1836. jan. 2.), pesti viator magister/kádármester. Pesti polgárjogot szerzett 1792. febr. 25-én. Felesége 1796. szept. 18-tól Jüttner Erzsébet (róm. kat., Pest, 1771. jan. 16. – Pest, 1812. jún. 23.). Jüttner Erzsébetnek a városi magisztrátus által készített inventárában egy lipótvárosi és két terézvárosi ház, egy telek és négy szőlőskert (Promontor, Tótfalu) volt; 3. Czettner Márton (róm. kat., Pest, 1774. nov. 11. – ?), viator magister/kádármester. Pesti polgárjogot szerzett 1799. júl. 13-án; 4. Czettner Pál (róm. kat., Pest, 1777. jan. 24. – ?); 5. Czettner Ferenc (róm. kat., 1780 – ?).

Anyai dédapa I. anyja: Schneidt Johanna (róm. kat., 1773 – Pest, 1824. máj. 31.). Házasságkötés: Pest, Terézváros, 1797. máj. 8. Czettner Károlynak a második felesége volt.

Anyai dédapa I. apai nagyapja: Czettner Jakab (róm. kat., Chvalatitz/Vötau, Morvaország, ma Bítov, Csehország, 1736 – Pest, 1810. febr. 2.), pesti viator magister/kádármester. Morvaországi szülőhelyéről előbb Ráckevére, majd Pestre költözött.

Anyai dédapa I. apai nagyanyja: Pock/Bock Annamária (róm. kat., Pest, 1740. aug. 25. – Pest, 1817. jan. 23.). Házasságkötés: Buda, Felső-Víziváros, 1768. máj. 6.

Anyai dédapa I. apai nagyapjának szülei: Jakob Cetner (róm. kat., Chvalatitz/Vötau, Morvaország, ma Bítov, Csehország, 1700 k. – 1769 k.) és Anna Mária N. (róm. kat., 1705 k. – 1769 után). A Cetner/Czettner/Zettner család az alsó-ausztriai Hohenau an der March vagy a szintén alsó-ausztriai Hohenau in Reinthal településről költözött

a morvaországi Chvalatitzba, ami Vötteau plébániához tartozott. Több nemzedéken át öröklődő foglalkozásuk: Böttcher/bognár/kádár. Nem voltak nemesek.

Anyai dédapa I. apai nagyanyjának szülei: Urban Pok (róm. kat.) pesti lakos és Eva N. (róm. kat.)

Anyai dédapa II.: Benkert György (róm. kat., Pest, 1816. márc. 27. – Bp., 1888. máj. 26.). 1844. január 29-én mint üveges mester szerzett pesti polgárjogot. Gyermekei 1844-es és 1846-os anyakönyvi bejegyzésében is terézvárosi üveges mester. 1848-ban terézvárosi cavearius/kávés, 1852-ben pedig már belvárosi kávés. Az 1873-as lakcímtárban mint földbirtokos és pesti, Király utcai háztulajdonos szerepel. 1887-ben vásárolta meg a Király u. 39. sz. alatti kétemeletes sarokházat. 1888-ban mint kávés és a Király utca 52. szám alatti lakos 384 forint adóval virilista, fővárosi bizottsági tag. A Király utca 52. szám alatt volt a Terézvárosi Nagy Kávéház, amelyet egyszerűen Benkert Kávéháznak is neveztek. Már az 1845. évi pesti útikönyv is megemlíti híres olasz fagyaltját és tortáját. Később, az 1870-es és 1880-as években itt működött a VI–VII. Kerületi Kör, amit Benkert Klubnak is neveztek, s a terézvárosi politikacsináló polgárság/kispolgárság egyik központja, a képviselőválasztások kampányának bázisa volt. Helyt adott a különböző összejöveleteknek a terézvárosi polgárság rendezvényeinek. *Testvérei:* 1. Benkert Barbara (róm. kat., Pest, Belváros, 1803. dec. 24. – ?); 2. Benkert Alojzia (róm. kat., Pest, 1806. dec. 9. – ?); 3. Benkert Anna (róm. kat., Pest, 1810. jan. 17. – ?). Férje Horváth Sándor (róm. kat.) Pest szab. kir. városnál az árvák atyja, majd a pesti Rókus Kórház gondnoka; 4. Benkert Jozefa (róm. kat., Pest, 1815. márc. 2. – Pest, 1866. szept. 27.). Férje Klenovics György (róm. kat., Pest, 1812. júl. 19. – Bp., 1886. febr. 9.), pesti sacchararius/cukrász mester. 1840-ben cukrászboltot nyitott a Kecskeméti kapunál. 1844. jan. 29-én pesti polgárjogot szerzett. Bp.-i háztulajdonos és később fővárosi bizottsági tag.

Anyai dédanya II.: Strassenreiter Eleonora (róm. kat., Pest, Józsefváros, 1822. okt. 20. – Bp., 1909. ápr. 1.) Házasságkötés: 1842. *Testvérei:* 1. Strassenreiter Anna Maria (róm. kat., Pest, Józsefváros, 1819. szept. 8. – ?); 2. Strassenreiter Magdolna (róm. kat., Pest, Józsefváros, 1825. aug. 29. – meghalt kisgyerekként); 3. Strassenreiter Magdolna (róm. kat., Pest, Terézváros, 1827. ápr. 5. – ?); 4. Strassenreiter Anna (róm. kat., Pest, Terézváros, 1829. ápr. 4. – meghalt kisgyerekként); 5. Strassenreiter Anna (róm. kat., Pest, Terézváros, 1830. ápr. 8. – ?); 6. Strassenreiter Antal (róm. kat., Pest, Terézváros, 1831. máj. 19. – ?); 7. Strassenreiter József (róm. kat., Pest, Terézváros, 1834. ápr. 2. – ?).

Anyai dédapa II. apja: Benkert Ádám (róm. kat.), pesti caupo/kocsmáros.

Anyai dédapa II. anyja: Wagner Barbara (róm. kat.)

Anyai dédanya II. apja: Strassenreiter Mátyás (róm. kat. ? – 1854-ben már nem élt), pesti caupo/fogadás/kocsmáros. 1823-ban mint józsefvárosi háztulajdonos szerzett pesti polgárjogot. Az 1848-as pesti házjegyzék szerint különböző utcákban több ház volt a tulajdonában.

Anyai dédanya II. anyja: Eibel Terézia (róm. kat.)

Saját család

Testvérei:

1. Ángyán Béla (ref., Bp., 1885. márc. 10. – Pécs, 1959. dec. 30.), ügyvéd, politikus, zeneszerző. A bp.-i evangélikus gimnáziumban tanult, a jogot a Budapesti Tudományegyetemen végezte. 1904–1905-ben a berlini egyetem jogi karának hallgatója. 1919 januárjában a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének egyik megszervezője. Bethlen István Nemzeti Egyesülés Pártjának egyik alapítója (1919. febr.). A Tanácsköztársaság kezdetén néhány hétig börtönben volt. Bécsben az Antiboldsevista Comitté tagja, Bethlen István magántitkára. 1922-től a miniszterelnökségi sajtóiroda vezetője. 1927–1931: igazságügy. min. pol. államtitkára, országgyűlési képviselő (1927–1939). Felesége 1912-től Nagy Edit.

2. Ángyán Géza (ref., Bp., 1890. ápr. 1. – Cap Ferrat, Franciaország, 1936. márc. 9.), jogász. Két szemesztert a berlini egyetem jogi karán is hallgatott (1910–1911). Cs. és kir. udvari titkár, a Leipnik-Lundenburgi cukorgyárak Rt. és az osztrák Brown-Boveri Művek Rt. ig. tagja, tart. huszár főhadnagy. Felesége Skene Erzsébet, lovag Skene Richárd és Seybel Augusztia leánya.

3. Ángyán Aranka (róm. kat., Bp., 1891. júl. 5. – 1969-ben még élt), első férje 1910-től 1919-ig Iklódy-Szabó János (Veszprém, 1877. október 27. – Balatonfüred, 1943. máj. 4.) Bécsben, Lipcsében, Genfben folytatott jogi tanulmányokat. Ezt követően Veszprém vm. tb. főszolgabírája lett. 1910-ben munkapárti, 1920-ban kisgazdapárti programmal országgyűlési képviselőnek választották Nagyvásonyban. M. kir. kincstári főtanácsos. (Elváltak.) Második férje tordai Drasche-Lázár Alfréd (Dorog, 1875. június 15. – Meyerhofen, Ausztria, 1949. aug. 28.), flamand eredetű nagyiparos családból származó diplomata, politikus, író. 1910-től a miniszterelnökség tisztviselője, 1913-tól az elnöki osztály, 1914-től 1918-ig a sajtóosztály vezetője. 1918 októberétől ő irányította az önálló magyar külügyminisztérium megszervezését. 1919 márciusáig helyettes államtitkár. A trianoni békediktátum egyik aláírója. 1930-tól az IBUSZ Rt. elnöke.

Felesége: Zsedényi Klára (evang., 1894 – Pécs, 1985. szept. 26. [ref. szertartással temették]).

Házasságkötés: 1916. ápr. 15. Apja: Zsedényi (1875-ig Pfannschmidt) Béla (evang., 1862 – Bp., 1953. dec. 6.), min. tanácsos a földműv. min.-ban, h. államtitkár, a Vaskorona-rend kitüntetője (1910). Anyja: Huzella Margit (róm. kat., Nagyvárad, 1874. dec. 17. –), Huzella Tivadar (róm. kat., Nagyvárad, 1886. jún. 10. – Göd, 1950. júl. 11.), orvos, biológus, bp.-i tud. egyetemi tanár testvére. A feleség testvérei:

1. Zsedényi Gábor (– Bp., 1979. máj. 7.), ortopéd sebész főorvos Bp.-en. Korábban a pécsi egyetem tanársegédje volt. Felesége 1965-től farkaslaki Hints Mária; 2. Zsedényi Margit (ref., 1904. júl. 24. – Budakalász, 1980. okt. 15.), könyvrestaurátor. Férje: Pándy László (róm. kat., 1898 – Budakalász, 1983. dec. 11.), vegyész mérnök.

Gyermekei:

1. Ángyán András (Bp., 1922. okt. 8. – USA, 1993. jún. 27.), orvos, neuropszichiáter, kandidátus. Felesége Tungly Borbála; 2. Ángyán Klára (1925 – ?), férje Fittler Dezső; 3. Ángyán Hanna (1927 – ?), jog- és államtudományi doktor (1952, pécsi tud. egy.). Férje Krassó Sándor (Pécs, 1929 – 2018-ban még élt), jog- és államtudományi doktor (1951), a KSH pécsi szervezeténél dolgozott, író; 4. Ángyán Zsuzsa (1931 – ?).

Személyes adatok

Vallása: ref.

Közéiskola: bp.-i ág. ev. gimn., I–VIII. oszt., 1895–1903; érettségi ugyanott, 1903. jún. 11.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: Budapesti Tudományegyetem, Orvostudományi Kar, 1903–1908.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1911–1912: egyéves állami ösztöndíjjal Berlin (Koch Intézet), Düsseldorf, Strassburg, Párizs, London

Oklevél: Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Kar, orvosdoktor, 1908. szept. 26.

Nyelvismeret: német, angol, francia, latin

Tudományos fokozatok: vérkeringési szervek betegségei magántanára, Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Kar, 1919. szept. 6.; az orvostud. kandidátusa

Nyilvános rendes egy. tanár: pécsi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Kara, 1923. aug. 25., belgyógyászat

Egyetemi tisztségek: pécsi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Kara, dékán: 1935–36; rektor: 1943–44; 1947–48-ra és az 1948–49-es tanévre prodékánná választották

Nyugdíj: 1959.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: pécsi Erzsébet Tudományegyetem Tudományos Szöv. Orvosi Szakoszt. elnöke (1929–31); M. Belorvosok Egyesülete alapító tagja, állandó titkára (1930), elnöke; M. Klinikák és Kórházak Szövetségének alelnöke; a M. Orvosok Tuberkulózis és a TBC Gyógyintézetek és Gondozók Egyesületének ig. vál. tagja; Orsz. Orvosszöv. ig. választmányának és a szövetség pécsi fiókjának vál. tagja; M. Orvosok Tuberkulózis Egyesületének elnöke; a Tuberkulózis Elleni Orsz. Szövetség elnöke; Orvosi Továbbképzés Központi Bizottságának tagja és pécsi helyi bizottságának elnöke; a Pécs sz. kir. város Tuberkulózis Ellen Védekező Egyesületének ügyvezető elnöke (1925)

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a Nemzetek Szövetségében működő Union Internationale contre la Tuberculose ig. tanácsában Mo. delegáltja (1931)

Szerkesztőségi tagság: a Wiener Archiv für Innere Medizin kiadó bizottságának tagja

Közéleti társaság szerep: Orsz. Kaszinó (1913); Orsz. Stefánia Szöv. pécsi fiókszöv. társelnöke (1934–); Pécs-környéki Önkéntes Mentőegyesület vál. tagja (1936-ig); M. Orvosok Nemzeti Egyesületének vidéki alelnöke; Csaba Bajtársi Egyesület primus magistere; a pécsi Zenekedvelők Egyesületének elnöke (1930–1936), majd díszelnöke; a Mecsek Egyesület vál. tagja; a pécsi Nemzeti Kaszinó alelnöke; a M. Nemzeti Szöv. Pécs-Baranyai Körének igazgatósági, a M. Vöröskereszt-Egylet pécsi fiókjának vál. tagja; Volt fasori diákok egyesületének alapító tagja.

2. kép – Ángyán János íróasztalánál

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: pécsi ref. egyh. község presbitere (1934–), a felső-baranyai ref. egyh. megye tanácsbírája (1934–); a pécsi egyetemi Bethlen Gábor Kör tanárelnöke

Állami testületek, tanácsok: Munkásbiztosítási Orvosi Tanács előadó tagja (1921), jegyzője (1922); a Tbc Elleni Küzdelem Orsz. Bizottságának (1925–) és az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottságának (1928–) tagja, az utóbbi helyi bizottságának elnöke (1928–1944); az Orsz. Természettud. Tanács (1930–), az Orsz. Felsőoktatási Tanács (1936–), az Orsz. Közegészségügyi Tanács (1936–) tagja

Politikai szerep: Pécs sz. kir. város that. biz. (1925–1944) és az egészségügyi, valamint az építkezési szakbiz. tagja

Kitüntetések: Bronz Érdemérem, Koronás Arany Érdemkereszt a hadi ékítménnyel, Vöröskereszt Érdemérem, Károly-csapatkereszt, Tóth Lajos-emlékérem (1931), Baranya vm. tb. tisztifőorvosa (1934); Kiváló orvos (1952); Munka Érdemrend ezüst fokozata (1955)

Életút

Ángyán János első tanult felmenője, az apai dédapa 1768-ban jobbágycsaládban született Vörösberényben. A tehetséges ifjú a debreceni református kollégiumban tanult, s a veszprémi gyülekezet tudós lelkésze lett. A nagypapa a pápai református kollégiumi tanulmányok után szintén a Dunántúlon volt lelkész. Két évig az apa, Ángyán Béla is tanult teológiát Pápán, de aztán Budapesten orvosi diplomát szerzett. A Rókus Kórház sebész főorvosa, az Állami Munkásbiztosítási Orvosi Tanács elnöke lett, s az udvari tanácsosi címet is megkapta. Olyan törzsökös pesti polgárcsaládból házasodott, amelynek tagjai a tisztos iparos mesterségektől indulva egy-két generáció alatt pesti bérháztulajdonosok és gőzmalomtulajdonosok lettek.

Ángyán János a budapesti evangélikus gimnáziumi érettségi után már szintén orvosi pályára lépett. A Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karán utolsó éves hallgatóként lett Pertik professzor kórbonctani intézetének díjtalan (1907. máj. 22.–), majd oklevelének megszerzése után díjas gyakornoka (1908. okt. 28.–). Itt sajátította el a kórleltani szemléletet, a bakteriológia és az epidemológia alapjait. Ezután Jendrassik Ernő tanítványaként a II. sz. Belgyógyászati Klinika díjtalan (1909. júl. 22. –), majd díjas (1910. nov. 3. –), végül tanársegédi címmel díjas gyakornoka lett (1912. júl. 25. –). Jendrassik professzor mellett tanulta meg a fizikális diagnosztika sokrétű alkalmazását. Érdeklődését ő irányította Európa legkitűnőbb intézetei felé. Az 1911/12. tanévben állami ösztöndíjjal tanulmányúton volt Berlinben, Düsseldorfban, Strassburgban, Párizsban és Londonban. Berlinben már 1907 és 1909 között szabadsága idején a közegészségtani intézetben bakteriológiai és szerológiai kiképzést kapott. Később Ernst Grawitz (1860–1911) west-endi kórházi osztályán hematológiában képezte magát. Strassbourgban Karel Frederik Wenckebachnál (1864–1940) kardiológiát, Párizsban Joseph Babinskinál (1857–1932) neurológiát tanult. Londonban Thomas Lewisnél (1881–1945) az elektrokardiográfiát tanulmányozta. 1913. szeptember 1-től a II. sz. Belgyógyászati Klinika II. tanársegéde, 1920. augusztus 31-től I. tanársegéde, 1921. szeptember 27.-től fizetéstelen tanársegéde, 1921. december 24-től pedig adjunktusa. Közben 1914. július 31-én mint tartalékos

főorvos vonult be, s a 3. sz. Hadik-huszárezred orvosaként 1915. februárjáig az orosz harctéren szolgált. 1915 februárjától az év végéig Pflanzner-Baltin hadseregcsoportjában mint higiénikus és a repülő laboratórium vezetője a fertőző betegségek elleni védekezés szervezésével foglalkozott Dorna, Kolomea és Mikulicsin állomáshelyeken. 1916 első felében Máramarosszigeten mint higiénikus bakteriológiai és szerológiai vizsgálóállomást állított fel. Az év második felében a cs. és kir. máramarosszigeti járványkórház vezetését is ellátta. 1916-ban megházasodott, Zsedényi Béla miniszteri tanácsos Klára nevű leányát vette feleségül. 1917-ben Szatmárnémetiben szervezte meg a 7. hadsereg kórházának fertőző osztályát, bakteriológiai és klinikai laboratóriumát.

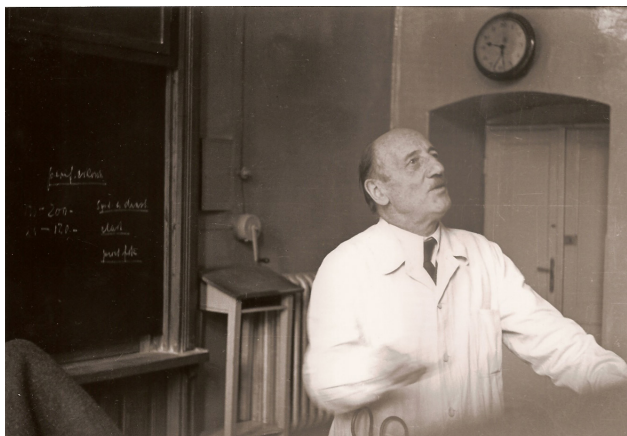
1918 áprilisától leszereléséig Budapesten a XVI. helyőrségi kórház egyik felülvizsgáló osztályának volt vezető orvosa. Így folytathatta évekre megszakadt tudományos munkásságát és működését a Jendrassik-klinikán is, ahol már 1917 októberében beadta habilitációs kérelmét a vérkeringési szervek betegségei tárgyköréből. Személyi minősültségét a kar november 20-i rendkívüli ülésén tárgyalta. Az előterjesztő Jendrassik Ernő megállapította, hogy „*Ángyán János dr. igazán nagy szorgalmú, tehetséges, nemes törekvű fiatal orvos, akit sajnós a háború már negyedik éve távol tart klinikai működésétől, de azért mégis a klinikai irányban halad tovább (...). Ismerve igen értékes jellemét, ügybuzgalmát, kétségtelen, hogy a békés idők visszatérével tudományos tevékenységet nagy buzgósággal fog kifejteni.*”¹⁹ A kar titkos szavazással (24 igen, 3 nem) megadta az engedélyt az eljárás folytatására. A benyújtott 13 tudományos dolgozat elbírálására Jendrassik Ernő és Bálint Rezső professzorokat kérték fel. Alapos előterjesztésüket csak a kar 1919. február 4-i ülésén tárgyalták. Bálint Rezső legértékesebbnek a habilitációs dolgozatnak megjelölt munkát tartotta, amelyet a londoni University College Hospital Medical School kardiográfiai osztályán készített, igen szép kísérleti berendezéssel, kifogástalan regisztrálással, a tárgy teljes irodalmi ismeretével mutatva be a vagus hatását a szívkamrára. Megemlítette, hogy ezt a dolgozatot máris sokan idézik az irodalomban. Megállapította: „*minden dolgozata meggyőz arról, hogy Ángyán dr. a modern szívpatológia kérdéseiben otthonos, hogy e kérdések vizsgálatát szolgáló metodikát tökéletesen uralja s így e tan kísérleti és klinikai továbbvitelére képes.*”²⁰ Jendrassik professzor véleményében kiemelte, hogy a 13 dolgozat közül hat németül is megjelent. Megállapította, hogy a jelölt tudományos törekvéseit főként a szív beidegzésének fiziológiája és patológiája foglalkoztatja. A kar 21 szavazattal 6 ellenében hozzájárult az eljárás folytatásához. 1919. február 24-én került sor a szóbeli kollokviumra, ahol a kérdezők, Bálint és Jendrassik professzorok elfogadták a jelölt válaszait. A március 4-én megtartott próbaelőadást a kar egyhangúan fogadta el, s Ángyán Jánost magántanárnak nyilvánította. Ezt megerősítésre április 28-án terjesztették fel a Közoktatási Népbiztosságnak. A komün után, augusztus 29-én újra felterjesztették a minisztériumnak, ahol szeptember 6-án megerősítették Ángyán János magántanári minősítését.

1921-ben jelent meg Jendrassik szerkesztésében a *Belorvostani diagnosztika*, amelynek 7 fejezetét Ángyán írta. 1921. február 8-án az igazságügyminiszter a Munkásbiztosítási Orvosi Tanács előadó tagjává, 1922. október 16-án a tanács jegyzőjévé nevezte ki. Jendrassik halála után 1922. február 8-ától 1923. október 9-ig Korányi Sándor felügyeletével helyettesként látta el ezt a tanszéket. Az 1922–23-as tanévben mint adjunktus Herzog Ferenc

¹⁹ MNL OL K 636. 1919-5-86061.

²⁰ MNL OL K 636. 1919-5-86061.

IV. sz. belklinikáján működött. Társszerzője volt a *Belorvostan tankönyve* című kétkötetes munkának (1923). 1923 májusában harmadmagával vett részt a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karának Belgyógyászati Tanszékére kiírt pályázaton. A kiküldött bizottság tekintetbe véve a bakteriológiával s nagyobb részben a vérkeringéssel kapcsolatos publikációit, valamint Herzog Ferenc és a strassbourgi Wenckebach professzorok ajánlását, alkalmas-

3. kép – Ángyán János előadás közben

nak találta a tanszék ellátására, de a saját nevelésű pályázóval szemben csak második helyen javasolta. A kar azonban 6:5 szótöbbséggel első helyen ajánlotta, s a kormányzó 1923. augusztus 25-én ki is nevezte nyilvános rendes egyetemi tanárnak az V. fizetési osztályba.

Életének tengelyében ezt követően a pécsi egyetem belgyógyászati klinikájának megszervezése állt. A szó igazi értelmében vett közkórházból kemény és szüntelen küzdelemben alakította ki ezt, beleértve a különböző részlegek gondos elhelyezését, a tárgyi feltételeket és a személyi állomány építését. Tekintettel volt a belorvostan differenciálódására, s törekedett arra, hogy a belgyógyászat minden ágában egy-egy tanítványt kiképezzen, illetve bel- és külföldön kiképeztesen. De törekvése volt az is, hogy a belgyógyászatot ezekkel a szakágakkal együtt teljes egységben művelje. Klinikáját a gyógyítás és a megelőző ellátás egysége, a funkcionális integráció jellemezte. Tudományos munkássága különösen a vérkeringési zavarokkal és a tüdőmegbetegedésekkel, kiváltképpen a gümőkórral foglalkozott. 1945 után tevékenységét kiterjesztette a szilikózis vizsgálatokra is, amelyet a Pécs környéki bányászok körében szervezett meg. Ügyvezető elnöke lett Pécs sz. kir. város Tuberkulózis Ellen Védekező Egyesületének (1925–), rendes tagja a Tbc. Elleni Küzdelem Országos Bizottságának (1925–) és az Orvosi Továbbképzés központi bizottságának (1928). Az utóbbi helyi bizottságának elnöke (1928–1944) volt. Kidolgozta a létesítendő mecseki tüdőbeteg-gyógyintézet orvosi tervét (1930) és a Tbc. elleni küzdelem országos tervét (1934). Mansfeld Gézától átvette az Egyetemi Gyógyszertár felügyeletét (1946 szeptemberig). 1939-ben az OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) szanatórium építése kapcsán nemzetközi példák alapján tuberkulózis tanszék felállítását javasolta. Egyik előkészítője volt az 1940. évi VI. törvénynek, amely először nyilvánította a gümőkór elleni küzdelmet állami feladattá. 1941 szeptemberében meghívták az OTI által építendő Tüdőbeteg Szanatórium építési bizottságba.

Kinevezték több – a minisztérium mellett működő – reprezentatív tanácsba. Az Országos Természettudományi Tanácsnak 1930-ban, az Országos Felsőoktatási Tanácsnak és az Országos Közegészségügyi Tanácsnak 1936-ban lett a tagja. Alelnöke volt a Magyar Klinikák és Kórházak Szövetségének. 1937-ben sikertelenül pályázott a budapesti tudományegyetem II. sz. belgyógyászati tanszékére. A személyes adatok megfelelő rovatainál láthatjuk, hogy élénk tevékenységet fejtett ki orvostársadalmi, ifjúsági, kulturális és tár-

sadalmi egyesületekben és a református egyházban. Mindezt amelle, hogy heti hét óra előadást tartott belorvostanból és hármhat belorvosi diagnosztikából. Ezen kívül a pécsi irgalmasrendi kórháznak belgyógyász főorvosa volt, és szaktanácsadója a MÁV-nak.

Volt tanítványai emlékezéseikben²¹ arról írnak, hogy elbűvölte őket nyelvtudása és az egész medicinát, az egész kultúrát átfogó műveltsége. Tájékozott volt a szépirodalomban, a zenében és a képzőművészetben is. Meggyőződése volt, hogy egy orvosnak széleskörű műveltséggel kell rendelkeznie. Az *Orvosi Hetilap*ban 1966-ban köszöntöt, 1969-ben és 1979-ben megemlékezést író tanítványainak egyike ezen túl elsősorban azt emelte ki, hogy Ángyán professzor személyiségének legfőbb jellemzője a megrendíthetetlen humanizmus volt: 1943/44. tanévi rektorsága idején is ember volt az embertelenségben. Egy másik tanítvány pedig azt írta, hogy a professzor azok közé tartozott, akiket a „*fasiszmusnak még megperzselni sem sikerült*”. Mindhárom emlékező a zsidótörvények érintetteje volt, s későbbi magas pozíciójuknak is szerepe lehetett abban, hogy Ángyán Jánost a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületében viselt vidéki alelnöki tisztsége és a Csaba Bajtársi Egyesületbeli primus magistersége ellenére nem érték retorziók, sőt az 1947/48. és az 1948/49-es tanévre soron kívül prodekánná választották. 1948-ban az egész magyar tudományos életet és a felsőoktatást drasztikusan átalakító Magyar Tudományos Tanács részére készített, a pécsi orvosi kar összes professzorát cinikus hangnemben káderező ismeretlen ezt írta Ángyán Jánosról: „*Amennyiben a korhatárt 65 évre szállítják le, ő is nyugdíjba kerül. Pártonkívüli, elvtársaink időnként maguk mellé tudják állítani.*”²² Nyugdíjazására azonban a hagyományos 70 éves professzori korhatárt is túllépve csak 73 éves korában, 1959-ben került sor. Sőt, 1951-től a belgyógyászat tanszékvezető egyetemi tanára, a belgyógyászati klinika igazgatója lett. A tudományos minősítési rendszer szovjet típusú átszervezésekor a Tudományos Minősítő Bizottság 1952. július 14-én először ugyan „*eddig munkássága alapján tud. fokozat odaítélésére irányuló kérelmét nem tartotta teljesíthetőnek*”²³, később azonban mégis megkapta a kandidátusi fokozatot. 1952-ben megkapta a Kiváló Orvos elismerést, 1955-ben pedig a Munka Érdemrend ezüst fokozatát. A nyolcvanadik születésnapja alkalmából írott köszöntőkből az is kiderül, hogy még mindig praktizált, vezette a szakorvosi bizottságot, s változatlanul ellátta államvasúti szaktanácsadói teendőit. Működésének érdemét a méltatók abban látták, hogy tovább plántálta a Jendrassik-iskola legjobb hagyományait, a klasszikus és a modern metodika ötvözését.

RÖVIDÍTÉSEK

ág. ev.	ágostai evangélikus
biz.	bizottság
Bp.	Budapest
cs. és kir.	császári és királyi
Egy./egy.	Egyetem/egyetem/egyetemi
egyh.	egyház/egyházi
evang.	evangélikus

21 BARTA 1969; BURGER 1986; FARÁDI 1979; TRENCSENI 1966.

22 AKADÉMIAI LT. I. MTT 1/10.

23 AKADÉMIAI LT. VII. TMB 2607/1952.

gimn.	gimnázium
ig.	igazgató/igazgatósági
k.	körül
kir.	királyi
m.	magyar, megye
m. kir.	magyar királyi
min.	miniszter, minisztérium
Mo.	Magyarország
orsz.	országos
oszt.	osztály
r.	rendes
ref.	református
róm. kat.	római katolikus
sz.	számú
sz. kir.	szabad királyi
szöv.	Szövetség/Szövetkezet
Társ.	Társulat, Társaság
tart.	tartalékos
tb.	tiszteletbeli
that.	törvényhatósági
tud.	tudomány
tud. egy.	tudományegyetem
uott	ugyanott
vál.	választott, választmányi
vm.	vármegye

KÉPJEGYZÉK

1. kép Ángyán János. EKTK Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény Archív Fotógyűjtemény.
2. kép Ángyán János íróasztalánál. EKTK Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény Archív Fotógyűjtemény.
3. kép Ángyán János előadás közben. EKTK Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény Archív Fotógyűjtemény.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Akadémiai Lt.	Akadémiai Levéltár
I. MTT	Magyar Tudományos Tanács
VII. TMB	Tudományos Minősítő Bizottság

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 636 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Egyetemi Ügyosztály,
Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek (1919–1944)

IRODALOM

- BARTA 1969 BARTA Imre: Búcsú Ángyán János professzortól. *Orvosi Hetilap* 110. (1969):35. 2017–2018.
- BAUM 2019 BAUM, Herman: *Bürger-Familien in Buda-Pest und Miskolc*. Norderstedt, 2019.
- BOROS – MADARÁSZ 2002 BOROS István – MADARÁSZ Lajos: *Veszprém vármegye összeírásai 1696, 1715, 1720*. Veszprém, 2002. (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 17.)
- BURGER 1986 BURGER Tibor: Ángyán János születésének centenáriuma. *Orvosi Hetilap* 127. (1986):36. 2201–2202.
- FARÁDI 1979 FARÁDI László: Ángyán János emlékezete. *Orvosi Hetilap* 120. (1979):46. 2809–2811.
- HUDI et al 2002 *Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Egyházkerület 1774-ben*. Szerk. HUDI József – JAKAB Réka – KONCZ Pál – KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt – MEZEI Zsolt. Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 5.)
- KÁLMÁN 1905 KÁLMÁN Dezső: *A Gyönki Ev. Ref. Gymnasion története 1806–1900*. Szekszárd, 1905.
- KOVÁCS – KENDE 2011 KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor: A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmuskori Magyarországon. In: KOVÁCS I. Gábor: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*. Budapest, 2011. 99–198.
- KOVÁCS – TAKÁCS 2018 KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzatokhoz tartozók ösfái*. Budapest, 2018. 11–12.
- KOVÁCS 2019 KOVÁCS I. Gábor: Felekezeti-művelődési alakzatok és a magyarországi polgári korszak (1848–1944) tudáselitje. *Magyar Tudomány* 180. (2019):6. 804–812.
- KÖBLÖS 2006 KÖBLÖS József: *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861*. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 9.)

- KÖBLÖS – KRÁNITZ 2018 KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai III/1. 1761–1849.* Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 15–16.)
- SZABÓ 1940 SZABÓ Pál: *A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága.* Pécs, 1940. 6–13.
- TRENCSÉNI 1966 TRENCSÉNI Tibor: Köszöntés. Ángyán János 80 éves. *Orvosi Hetilap* 107. (1966):15. 701.

VISSZAPILLANTÓ

„Itt az ideje, hogy a saját kertemben folytassam” Interjú Babayné Boronkai Erzsébettel

Babayné Boronkai Erzsébet 2019 novemberében vonult nyugalomba, miután 2000 óta vezette a Pécsi Tudományegyetem Botanikus Kertjét. Szinte ezzel egy időben belvárosi lakásukból a pécsbányai erdőszélre költözött férjével, ahol most a saját kertjét szépítgeti. Növényekről, zenéről, munkáról, gyerekekről beszélgettünk.

A gyerekkorodról kérdezlek először.

Itt születtem Pécsen, abban a lakásban, amiben még bent lakunk. Négyéves koromig éltünk itt a városban. Akkor felköltöztünk Pestre a szüleimmel, akik bölcsészek voltak, de minden tavaszi szünetben visszajártunk anyukámmal Pécsre. A Mecsekben kirándultunk nagyokat, és én mindig úgy éreztem, hogy pécsi vagyok. Tehát hiába laktunk Pesten, nagyon-nagyon szerettem Pécsen, a város és a Mecsek vonzerejét. A pécsi emberek sokkal kedvesebbek voltak, tisztábbnak tűnt a város, mint Pest. Ez a szerelem akkor alakult ki a város felé. Iskoláimat viszont Budapesten végeztem, tizenkét évig jártam az ELTE gyakorló iskolájába, ez most a Trefort Ágoston Gyakorlóiskola. Ott érettségiztem, és utána mentem a kertészeti egyetemre, merthogy a természetet mindig is szerettem. A Balatonon volt egy nyaralónk, és ott kertészkedtem már kisgyerekkorom óta, tehát minden errefelé orientált. A férjemet Pesten ismertem meg, ott is házasodtunk össze, és kezdtük el az életünket. Aztán ő is inkább vonzódott a vidék felé, és akkor adódott a lehetőség, hogy vissza lehet költözni Pécsre nagymamámhoz. 1986-ban együtt jöttünk vissza. Felújítottuk azt a lakást, amiben eddig laktunk, illetve félig-meddig még most is lakunk, mivel éppen most folyik a költözésünk.

1. kép – Babayné Boronkai Erzsébet

Hogy kerültél a pécsi botanikus kertbe, amelynek az évek során ikonikus alakjává váltál?

A kertészeti egyetem elvégzése után először Budapesten dolgoztam a Természettudományi Múzeumban preparátorként, de közben zenéltem is. A másik szerelmem a zene volt. Már az egyetem alatt tagja voltam egy zenekarnak, fagotton játszottam. Jelentkeztem a Bartók Béla Konzervatóriumba, és odajártam egy évig, csak közben súlyosan megbetegedtem. Hosszantartó tüdőgyulladást kaptam, amitől egy máig meglévő tüdőtágulást kaptam. Ez a szívét és a tüdőt is megterhelte, és attól fogva csak amatőr szinten folytathattam a zenélést. Ekkor kezdtem el dolgozni Budapesten a filharmónián hangversenyrendezőként, egészen addig, amíg Pécsre nem költöztünk.

Tehát a Kertészeti Egyetem után zenei területen kezdted a pályádat?

Igen. Itt Pécsen az első normális állásom a Pécsi Szimfonikus Zenekarnál volt. Szkladányi Péter, az akkori zeneigazgató mellett voltam titkárnő. Akkor még nagyon sokat utazott a

zenekar, az ahhoz kapcsolódó szervezési feladatokat végeztem, és onnan mentem el aztán gyesre. Jöttek a gyerekek, kettőt örökbefogadtunk, majd a harmadik is megszületett, és amikor már négy gyerekem volt, akkor elkezdtem gondolkodni, hogy most akkor kéne állást keresni magamnak. Gondoltam, előbb-utóbb kifutok ebből a jó életből, hogy otthon lehetek. Egyébként nagyon szerettem otthon lenni, nagyon élveztem anyának lenni. Így adtam be az életrajzomat a Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Kar Növénytan Tanszékére, és pár hónap múlva jelentkeztek, hogy egy kolléga helyettesítésére mehetek a botanikus kertbe. Akkoriban Borhidi professzor volt ott a tanszékvezető. Nagyon jól kijöttem az ottani csapattal, ezért azt a pár hónapot meghosszabbították nekem két és fél évre (1995–1997). Aztán visszamentem főállású anyának, mert jött még egy örökbefogadás. Megint otthon voltam egy-két évig, de 2000-ben felhívott az akkori műszaki igazgató, és arról érdeklődött, hogy milyen feltételekkel mennék vissza. A botanikus kert vezetésére kerestek új embert. Először csak félállásban, hogy a főállású anyaságot ne kelljen feladni, legyen egy átmeneti időszak.

2002-ben volt ötvenéves a botanikus kert, és ez adott lehetőséget arra, hogy szoros kapcsolatot építsek ki a várossal. Számos segítóm lett, több magángyűjtő, magánkertész jelentkezett, akik növényeket adományoztak. Abban az időszakban kezdődött a Mecseken a feketefenyő-pusztulás, amely a kertünket is sújtotta. Megszólítottam pécsi és Pécs környéki kertészeteket, hogy az elpusztult feketefenyőink helyére tudnának-e legalább egyetlen fát ajánlani. Ez olyan jól működött, hogy volt, aki fél teherautónyi fát adományozott: fenyőket, fenyőféléket és egyéb fákat. A magánkertészek maguk jelentkeztek, hogy szeretnének adományozni valamit a botanikus kertnek, így alakultak ki ezek a nagyszerű cserekapcsolatok. Később ebből indultak el a kiállítások, mert úgy éreztem, hogy a támogatásért nekünk is kellene valamit nyújtani cserébe. Ebből a célból szerveztük meg 2007-ben az első Pécsi Dísznövény Kiállítást és Vásárt. Olyan fórummá vált ez a kiállítás, amely kezdetben csak a pécsi és a környékbeli kertészetek találkozója volt, és ahol ők is tudtak profitálni abból, hogy megjelenhettek.

Ez reklámértékű volt számukra, ugye?

Igen, nekik reklámot és mellette bevételt jelentett, mi pedig újabb növényeket kaptunk tőlük. Mind a mai napig élnek ezek a kapcsolatok. Ha elmennénk Egerágra Dlusztus Miklóshoz, ma is kapnánk szaporítóanyagot, fiatal növénykéket, ahogyan ez éveken át minden ősszel és tavasszal megtörtént. Ugyanígy volt Kéreg Melindával is. *(Mindkét személy országosan ismert faiskola tulajdonosa – G. A.)* Annyira nyitott volt a kert felé közülük mindenki, hogy így viszonztam a támogatásukat. Egyre többen jöttek a látogatók is, és egyre többen szerettek volna kiállítani. Mentem pesti kiállításokra, ott megszólítottam a különleges növények tulajdonosait, például az orchideásokat, rovarremesztő növényeseket, meg más különleges növények nevelőit, akik itt a környéken nincsenek. Ebből nőtt ki magát végül ez a nagy rendezvényünk, amelyen 2019-ben már több mint 40 kiállító vett részt.

Mennyire van benne ez a botanikus kert a pécsiek tudatában?

Egyre jobban benne van. Ez az idej, 2020-as év ránk nézve is tragédia a járványhelyzet miatt. Keresnek, hívnak telefonon, mi lesz az idej kiállítással, még mindig engem találnak meg a kérdéseikkel. Nyilván a nagy rendezvény ebben az évben elmarad, de bízom benne,

hogy visszatálnak majd hoz-
zánk az emberek. A fűvészker-
tek, az állatkertek most minden-
hol zárva vannak. Az előző évek
viszont sikeresek voltak. Sokat
lendített a helyzetünkön a két
Környezet és Energia Operatív
Program (KEOP), amely 2007-
től 2012-ig folyt, és összesen
400 millió forintot nyertünk.
Ebből az összegből újultak meg
az üvegházak, az utak, a szikla-
kert és a teljes ciszternarendszer.

2. kép – Munkatársaival 2012-ben a PTE Botanikus Kertjében

Az esővizet összegyűjtjük és lo-
csolásra használjuk, ha nincs eső, akkor pedig az uszoda csurgalékvize szolgál erre a célra.
Új kerítés épült és felújítottuk a 300 méteres régi támfalat. Rengeteg új növényt vásárol-
tunk, melyekből több új gyűjteményt hoztunk létre.

Miben különleges a pécsi botanikus kert az ország más kertjeihez képest?

A klímájában, mint ahogyan Pécs városáé is különleges. Főleg a déli kitettségű domboldal adja azt, hogy szubmediterrán jellegű éghajlat alakult ki, ezért nálunk sok olyan növény áttelel, amelyek máshol esetleg csak nagyon erős védelem alatt vagy takarással. Ennek köszönhetően nagyon sok olyan különleges növényünk van, amivel büszkélkedni tudunk. Nehéz kiemelni bármit is ezek közül. Nyilván a füge meg a gránátalma, az természetes, de számos olyan tölgyféle van – a mediterrán tölgyek – a ciprusos domboldallal a sportpálya fölött, amely egy tiszta provence-i tájat képvisel. Egyszer feljött egy provence-i hallgató, pont akkor virágzott a levendula is, és elmondta, hogy ennek épp olyan hangulata van, mint nálunk otthon.

Sok növényt tudtunk vásárolni, ami azért jó, mert korábban a nemzetközi magcseréből kapott magokból neveltük a növényeket, meg ajándékba kaptuk, de komolyabb mennyiségben a pályázatból tudtunk erre költeni, kb. 20 millió forint értékben. Fejlesztettük az informatikai rendszerünket és megújultak a növények névanyagát feltüntető információs táblák is. Ez utóbbit és az ismertetőket folyamatosan, évente át kell vizsgálni, mivel részint tönkremennek, részint új növények kerülnek be. Nagyon komoly munkát jelent a téli felkészülés. Kora tavasztól késő őszig gyűjtjük a saját növényeink beérett magjait, azt katalogizáljuk, és utána egy nemzetközi magcsere keretében csereberéljük más botanikus kertekkel.

Kik a fő partnerek ebben?

Több mint 700 kert a világ minden részéből. Bár most ez is szigorúbb lesz, mert növénye-
gészségügyi igazolásra lesz szükség az EU-n kívüli országoktól, de ezt már az utódoknak
kell megoldania.

Eljutottál a botanikus kert vezetőjeként nagyon különleges kertekbe?

Európában nagyon sok német kertben jártam: Berlin, Frankfurt, Drezda, Potsdam, München, ez utóbbiban többször is. Zágráb volt a legdélebbi helyszín, de jártam cseh

3. kép – A bécsi Belvedere botanikus kertjében

kertekben, Krakkóban, Bécs mindhárom botanikus kertjében.

Nem is kérdezem meg, hogy mi a kedvenc növényed, mert nyilván azt nem tudod megmondani, de mi a kedvenc növénytípusod?

Még ezt se tudnám megmondani, mert én gyógynövényesként végeztem, de tulajdonképpen szeretem a sokféleséget, a sokoldalúságot. Nekem ugyanúgy szép tud lenni egy kaktuszgyűjtemény, mint a gyógynövények. A pécsi kertben egyébként

nagyon szép és gazdag a pozsgás- és kaktuszgyűjtemény. Ez köszönhető annak is, hogy a kollégák, akik a kezdettől gondozták, meg a mostani kolléga nagyon ért hozzá és szorgalmas. Amikor odakerültem, az egy nagyon lerobbant része volt a kertnek. Egy kicsit dzsungel volt. Hoztam olyan szakembert, aki Debrecenben annak idején kertvezetőként a kaktuszokat kezelte, és az ő szaktanácsadásával kezdtük el ezeket felújítani. Sok új mediterrán növényünk van a pálmaházban, sok az új dézsás is. Ez egy új sorozat, amit a 2000-es évek elejétől kezdtünk gyarapítani. Ide tartoznak a bugenvilleák, a leánderek, melyből több mint húszféle van, a citrusfélék, a guavafélék, a mirtuszfélék, az eukaliptuszok, a fuksziák. Ezeket télen bevisszük az üvegházba, nyáron meg ki tudjuk rakni a tűző napra, ez is többszázféle növényt tesz ki. Korábban alig volt ötféle orchideánk, most több mint százféle van! Ez is egy külön házat tesz ki. Van egy új kolléga, aki megtanulta, nagyon lelkesen szaporítja, gondozza és tart előadásokat csoportoknak a rovarremésztő növényekről. Egyáltalán, az egész park szépen fejlődik, és most ezt kéne fenntartani.

Melyik évtől vezetted te a kertet?

Először 1995-től 1997-ig dolgoztam ott, aztán 2000-től az elmúlt év novemberéig én vezettem.

Az, hogy nőként álltál egy ekkora intézmény élén, könnyítette vagy nehezítette a helyzetedet? Vagy talán nem is volt hatással, hogy gondold?

Erre nem gondoltam közben. Én ezt úgy fogtam fel, hogy rám bíztak egy feladatot, amit meg kell oldani. És mivel az ember nem tudja, hogyan kell egy kertet vezetni, felvettem a kapcsolatot részint a tanszéki kollégákkal, akik annak idején a kert kialakításában részt vettek, részint kapcsolatba léptem magyar kertek vezetőivel, beléptem a Magyar Arborétumok és Botanikus Kertek Szövetségébe. Ott félévente vannak szakmai programok, és ezekből meg a személyes tapasztalatokból sokat tanultam. A későbbiekben már a kollégákat is elvittem: Szeged, Budapest, Vácrátót, Nyíregyháza, Debrecen, voltunk velük a kámoni arborétumban Szombathelyen, Zágrábban. Ilyenkor a szakmai napot néha megtoldottuk egy nappal, hogy ők is lássák, hogy megy ott a munka, higgyék el, hogy ott sem könnyebb. Rengeteg szaporítóanyagot hoztunk egy-egy ilyen helyről, persze mi sem menünk üres kézzel. Főleg a pályázatírás körül jó volt látni, hogy más, aki már túl volt egy

sikeres pályázaton, milyen ötletet tett bele, mit fejlesztett. A kollégák többsége Villányban végzett zöldségkertészként a Mezőgazdasági Szakképző Iskolában, nálunk a munka során tanulták meg a botanikus kerti növények gondozását.

A dísznövénykertészet egy másik műfaj.

Igen, és csak úgy tudják megtanulni, ha látják, más hogy csinálja.

Oktattál is?

Ismeretterjesztő előadásokat tartottam. Csoportok jöttek bölcsődésektől a nyugdíjasokig, valamint szakmai csoportok. Rendszeresen jártak hozzánk évekig kozmetikushallgatók és erdészeti hallgatók, asztalosok is. Az utolsó négy-öt évben átvettem az építészhallgatók zöld építészetéhez kapcsolódó kertvezetését, magyar és külföldi hallgatók is jöttek, mert ez most nagyon fontossá vált. A zöld homlokzat, a városi fásítás témakörében tavasszal és ősszel egy-egy kurzus keretében hozták őket. Nagyon szerettem a fakultációs diákokat, mert ők már komolyabban érdeklődtek, és természetesen jöttek a biológushallgatók, a környezettan-, az egészségtan- és gyógyszerészhallgatók. A Művészeti Karral is kialakult egy különleges kapcsolat. Amikor mi megmetsztünk egy fát, vagy ki kellett vágni egy fát, mert öreg volt, vagy kidöntötte a vihar és veszélyessé vált, akkor a faanyagából kaptak és abból szobrászkodhattak. Cserébe az utóbbi három-négy évben mindig volt szeptemberben szoborkiállítás.

Jártam én is ilyen kiállításon az üvegházban, nagyon jó volt.

Nekik is jó volt, mert olyan faanyaghoz jutottak, amihez egyébként nem lehet. Megmetsztünk például a nagyon öreg és felkopaszodott, szétesett tiszafákat, ebből kaptak vastag ágakat. Ezekből szép és tartós dolgokat tudnak csinálni, annyira, hogy ehhez az életben nem jutnának hozzá, ha azt meg kéne venniük, mert olyan anyagi értéket képviselnek. Jó volt ez az összefogás. Volt olyan programunk, például nyílt napon, hogy a zenészhallgatók koncertet adtak kint a kertben. A Simonyi Károly Szakiskola asztalostanulói készítettek a kivágott fákból rengeteg kerti bútort, a japánkertbe hidat, japán kaput, különleges padokat. A bölcsészek meg sokszor csak egyszerűen kiülnek tanulni, fotózni. Sokan járnak fotózni a kertbe.

Neked van-e hobbid a kerten kívül? Belefért más is az életedbe?

Az anyatejjel szívtam magamba a kultúrát. Nagy színházba járó voltam mindig, most is szeretek színházba, hangversenyre menni, a komolyzene szeretete máig megmaradt. Amennyire időm, pénztárcám és lehetőségem engedi, járok kulturális rendezvényekre. Sajnos, a sportolásból már csak az úszás maradt, amit tudok csinálni, és persze a kirándulás: itt a Mecsek és a kert. Jönnek a barátok és a család.

Most pedig itt a nagy fordulat az életedben: nemcsak nyugdíjas lettél, hanem lett végre egy saját kerted annyi év után, itt a nagy kihívás.

Igen, ez három-négy éve alakult így, és most van is időm rá, hogy foglalkozzam vele. Persze annyit, amennyit a fizikai erőm enged, mert a fizikai határim végesek. Most látom, hogy türelem kertet terem.

Ez egy olyan műfaj, hogy nem lehet gyorsan csinálni, ki kell várni.

Már kialakítottam a helyet a sziklakertnek, vannak szikláim, a kert sarkában megépítem.

Olyan sokféle növény van, hogy mire elkészül, ez is egy botanikus kert lesz, lehet majd bemutatásokat tartani.

Hát, lehet. A zöldségekkel még csak most kísérletezgetek, mert még nem volt soha vete-ményesem. Minden kert mást bír elviselni, minden növény más talajt szeret. Reméljük, még harminc évem van vissza, addig kialakul.

Az alatt még a csemeték is öreg fákká válnak.

Igen, csak a mozgóképességemet nem akarom elveszteni, a gerincem, ízületeim odavan-nak.

Gondoskodtál a könnyű munkáról, hiszen emelt ágyásaid vannak, nem kell mélyre hajolni.

Nem véletlenül. Próbálok elérni, hogy minél kevesebbet kelljen gyomlálni, nem vélet-len a takarófólia meg a mulcs. Bár a rigók most szétrúgták, de nem baj, örülök, hogy itt vannak.

Hogy vélekedsz a klímaváltozásról, a zöld gondolatról?

Biztos, hogy kell vigyáznunk a természetre, de én emlékszem, gyerekkoromban nagyon ke-mény, nagyon száraz nyarakra. Olvastam Wass Albert könyvében arról, amikor Erdélyben januárban virágoztak a cseresznyefák, és az már száz éve volt. Az biztos, hogy statisztika-ilag melegszik a Föld, de én sokkal jobban haragszom a szeméért, a műanyagokért meg a pazarlásért. Nekem olyan kevés a szemetem, hogy egy hét alatt nem töltök meg egy fél szemeteszsákot. Komposztálok, amit lehet, szelektíven gyűjtöm, amit lehet. Az a pazarlás zavar, ami a világban folyik, és amit talán ez a vírus vissza tudna fogni. Nem tudom, hogy a klímaváltozásért mennyire tudunk felelősséget vállalni. Nyilván az erdőtüzek miatt fe-lelősek vagyunk, az Amerikában meg Ausztráliában napokig tartó erdőtüzek gyűjtogatás miatt vannak. Bevallom, gyerekkoromban nem figyeltem annyira az időjárást, de akkor is volt nagyon meleg nyáron. Igaz, a telek most érezhetően melegebbek. Gyerekkoromban télen mindig volt hó, most meg tudom, hogy márciusban van hó. Inkább azt mondom, hogy vigyázzunk a Földre. Egyébként nagyon haragszom a klímaberendezésekre, mert azok fűtik a környezetet. Lehet, hogy te jobban érzed magad tőle, de kifelé fűtesz. Akkor inkább legyen egy ventilátorod vagy húzd le a rolót, szigeteld jól a házad. Bántó a sok szemét is. Néha kimegyek és összeszedem, de nem lehet mindig. Különösen fájó, hogy az erdészek is otthagyják maguk után a flakonokat, más szemetet, pedig nekik védeniük kellene az erdőt. Ezekért a látható dolgokért én jobban haragszom.

Ezt hogy lehet megtanítani, átadni az új nemzedéknek?

Nekünk rengeteg ilyen programunk volt és erre a gyakorlóiskolák nagyon nyitottak. Jöttek a Föld napján szemetet szedni, voltak kétnapos programon, ahol komposztáltunk, ültet-tünk és nagyon élvezték a gyerekek. Ez az egyik lehetőség, hogy gyerekkorban tanulják meg a természet tisztelőt. A másik, hogy a munkavezetők figyeljenek a munkásaikra, ne engedjék el addig őket, amíg nem hagytak rendet maguk után. A húgom Németországban él egy kisvárosban, ahol a közterületen egyáltalán nincs kuka, mert a polgármester úgy

véli, mindenki vigye haza a szemetét. Ez is egy szélsőséges hozzáállás, mert a kutyakakit például kellemetlen zsebre rakni és hazavinni, de ott működik.

Fontos a víztakarékosság is. Egy idős ismerősöm azt mondta, azért folytatja állandóan a vizet, mert régen szegény volt, most pedig már megteheti, hogy sok vizet használjon. Ezeket nem tudom megérteni. Minket a szegénység rávitt arra, hogy megtanítsuk a gyerekeket: bevized magad, beszappanozod, és csak utána nyitod meg újra a csapot, hogy lemosd magad. Lehet a vízzel takarékoskodni, lehet a hővel, és a főzésnél is tudsz takarékoskodni. Amit te a kis életedben meg tudsz tenni, ezeket gondolom én fontosnak. Egy időben csináltam olyat, hogy kiraktam a gyerekeket az iskolánál, mentem tovább az autóval és a buszmegállóban megkérdeztem ismerős vagy ismeretlen gyereket, merre megy, és elvittem az egyetem felé. Szerencsére sok olyan jó film van, ami rávezeti a gyerekeket a természetvédelemre.

Mesélj a gyerekeidről.

Három fiam van meg két lányom. Először örökbe fogadtuk Dávidot a csecsemőotthonból. Most 33 éves, testnevelőtanárként végzett, de már nem tanít. Pesten él a menyasszonyával. Utána jött Anita, ott már van három unokám. Azután született Johannám, ő most 29 éves, és neki van egy Benjámín nevű kislánya. Az egyetemi bölcsődében dolgozik. Ágoston a következő, őt az erdélyi anyukája hagyta itt, de már ő is felnőtt, van menyasszonya. Végül jött Józsika, aki 16 évesen lett teljesen árva, úgy került a családba. Ő a közelünkben lakik, nyolc évig neveltük. Tréfásan szoktam mondani, hogy nekem öt gyerekem van öt apától. És öt anyától!

Milyen indíttatásból vettétek magatokhoz ezeket a gyerekeket?

A férjemmel mindketten sokgyerekes családban nőttünk fel, Johannának 19 elsőfokú unokatestvére van a kettőnk családjából. Amikor összejön a Babay meg a Boronkai család, akkor sokan vagyunk és a barátaink is nagycsaládosok. Én nagyon jól élem meg a nagymamaságot, meg azt, hogy már csak ketten vagyunk. Ezért amikor a gyerekek kirepültek és ott maradtunk a nagy lakásban, nem volt kérdés, hogy keressünk valahol egy kisebbet. Jó volt a nagy belvárosi lakás, amíg a gyerekek iskolába, különóra jártak, de aztán úgy gondoltuk, jobb lenne egy kisebb, fenntarthatóbb és természetközelibb otthon. Ebbe a környékbe beleszerettünk, jött egy lehetőség és kihasználtuk. Most minden energiánkat erre a házra fordítjuk.

A közelben lakik egy nyugdíjas biológia-kémia szakos tanárnő, aki 150-féle madarat azonosított be itt. Én nem sok madarat ismerek fel, de itt fészkelnek hollók, kakukkok, láttam sárga fakopáncsot. Vannak rigóink,

4. kép – Babayné Boronkai Erzsébet és férje, Balázs

cinégék, olyan közel repülnek, hogy amikor nyáron kint olvasok, szinte megérintenek. Nagyon sokat olvasok kint a fa alatt, de néha annyira eltereli a figyelmemet a sok madár, hogy főleg azt nézem, ahogy cikáznak.

Miket szoktál olvasni?

Ó, tavaly mindent! Kezdtem Rejtővel, mert az ő könyveit hoztam át a régi lakásból először. Azután elolvastam öt vagy hat Wass Albert-regényt. Elolvastam Horváth Tamás Zsolnay-trilógiáját, abból a *Tündérváros* tetszett a legjobban. Most épp Jack Londont olvasok. Előtte egy soha nem hallott erdélyi írótól, Szabó Győzőtől olvastam.

Hogy bukkansz rá az ilyen ismeretlen szerzőkre?

A nagypapámtól, aki bölcsész volt, történész, hatalmas könyvtára volt, amit én örököltem. A könyvek felét elajándékoztam, de a szépirodalmat megtartottam. Végigolvastam a *Varázshegy* is. Nem volt könnyű olvasmány.

Kortársakat is olvasol?

Most Horváth Tamás könyveit olvastam, anyukám szokta venni Ugron Zsolna könyveit, tőle olvastam jópárat, Méhes Györgytől is többet olvastam, de újakat venni nem érdemes, mert nem tudnám hol tárolni. De Pécsbányán is van könyvtár, így ha elolvasom ezeket, akkor majd le fogok járni, és itt kölcsönzők.

És zenéből melyet szeretsz? Csak a klasszikus vagy más is jöhet?

Érdekes, hogy régen csak a klasszikust szerettem, de nagyon szeretem a dzsessznek bizonyos változatait, kicsit a bluest, meg a dallamosabb dzsesszt, és egyre jobban kedvelem az én gyerekkorom slágereit, a Bee Gees, Beatles dalait, a Fonográfot. Direktben nem hallgatom, de amikor megszólal, akkor ezeket is szeretem. A komolyzenében nagyon szeretem a reneszánszt és a klasszikusokat, de a barokk zenét is. Évekig, nagyon sokáig játszottam zenekarban, itt Pécsen is, és sokszor felsóhajtok: jó, ezt is, meg azt is játszottam a zenekarban, Prokofjev, Sosztakovics vagy Beethoven darabjait.

Akkor nem volt olyan egyenes ez a pálya, nem volt egyértelmű, hogy a zenei vagy a kertészeti pályán indulsz.

De egyértelmű volt, csak először a Kertészeti Egyetemen csalódtam, mert ott erős volt a pártvonal. Pesten laktunk, negyed-ötödéven már ott is jártam kórusba. A kórus egy nagyon jó csapat volt, most keressük az egykori karvezetőnket. Ott formálódott egy csapat hasonló gondolkozású fiatalokból. Én az egyetem alatt már fagottoztam, sőt vicces volt, hogy fél éve fagottoztam, és nyertünk egy zenei fesztiválon, még hozzá fődíjat kamarazeneivel.

Tehetséges fagottos voltál.

Nem volt sok induló abban a kategóriában. Mindig volt egyetemi-főiskolai zenei fesztivál, ott indultam.

Hogy ismerkedtél meg a férjeddal?

Baráti körben találkoztunk.

Neki is van pécsi kötődése?

Nincs, de ők is Pestről költöztek vidékre, az apukája fogorvos volt a Dunakanyarban, kétéves korától a nagy szabadságban nőtt fel, tehát nem volt kérdés, hogy együtt jövünk, ebben teljesen megegyeztünk. A természet közelsége, a természet szeretete, a kultúra, a család szeretet ide vonzott minket.

Nagyon különleges ám a ti házasságotok. Hány éve is tart?

Harmincöt éve. A baráti körünkben más is van így. Még azt sem mondom, hogy olyan nagyon tennénk érte. A hivatalos párkapcsolat-erősítő programokhoz sokszor fáradtak vagyunk. Nagyokat sétálunk az erdőben, olyankor nagyokat beszélgetünk. Nem azt mondom, hogy nem szoktunk vitatkozni, veszekedni, de hagyom, amit ő akar csinálni. Kell néha hagyni. Ő fizikailag sokkal többet bír. Egy időben például jártunk társastáncolni, de a derekam már nem bírja. Nyolc évig táncoltunk mindenfélét, tangót, klasszikus táncoakat. Még most is megmozdul a lábam, ha meghallom a zenét.

Látom, hogy még sok energiád van, és a botanikus kertről is úgy beszélsz, mintha még ott lennél.

Igen, nehezen engedem el, de nagyon fárasztó volt, hogy 24 órában ott volt az agyam. Az első három hónapban a nyugdíjazásom után nem volt olyan nap, hogy ne hívtak volna, főleg műszaki problémákkal. Készült egy önkéntességi szerződés, abban vállaltam, hogy a csoportok vezetésében besegítek, meg a kiállítások szervezésben, de most egyik se működik. Őszintén szólva ez most jól jön nekünk a költözés miatt, mert hetente kétszer megyünk a holminkért. Amit évek óta nem használtunk, azt elajándékozunk. Tele vagyunk tervekkel: be kell fejezni a házat, és ki akarunk alakítani egy napozóteraszt a melléképület tetején. Nyuszit szeretnék a kertbe, hogy a füvet legelje.

Gondoskodtál arról, hogy annyira ne hiányozzon a botanikus kert, mert ez itt egy hasonló közeg.

Érdekes, mert ez egy folyamat, mint a gyász, annak is vannak állomásai. Az első hónapokban sokat kerestek, sokszor be is mentem. Most a karantén miatt nem lehet, ez megkönnyíti a leválást. Huszonhárom évig csináltam, és csak arra kértem a többieket, hogy a gyűjteményt tartsák meg.

Kaptál emlékfát, amikor eljöttél? Ültettek valamit a tiszteletedre?

Azt nem, de a város kitüntetett az Élet Fája-díjjal. Azt hiszem, a város főkertésze terjesztett fel a díjra, mert sokat dolgoztunk együtt, nagyon jó volt a kapcsolatunk. Szép volt, de itt az ideje, hogy a saját kertemben folytassam.

Köszönöm szépen a beszélgetést.

(Az interjút készítette: Gönczi Andrea.

Portré: Mánfai György;

többi fotó: Babayné Boronkai Erzsébet családi fotógyűjteménye.

Pécsbánya, 2020. április 27.)

SZEMLE

„Tiltakozzunk ellene, hogy a nő hazugsága megbocsátható, és »kedves«, (...) tiltakozzunk az »asszonybeszéd« szó kézlegyintéssel való kiejtése ellen.” Nők a magyarországi nyilasok soraiban

PETŐ Andrea: *Láthatatlan elkövetők. Nők a magyarországi nyilas mozgalomban*. Budapest, 2019. 288 oldal.

„Szombaton reggel felakasztották Dely Piroskát, a nyilasrémuralom egyik legelvetemültebb alakját.” Ezzel a mondattal kezdődik a *Láthatatlan elkövetők. Nők a magyarországi nyilas mozgalomban* című könyv, mely 2019-ben Budapesten látott napvilágot a Jaffa Kiadó gondozásában. Ki ennek a könyvnek a szerzője? Pető Andrea történész, az MTA doktora és a Central European University tanára. Nemcsak hazánkban, hanem nemzetközileg is elismert kutató, akinek tudományos érdeklődési körébe a 20. századi társadalomtörténet, a társadalmi nemek tudománya, a kultúrtörténet és a holokauszt tartozik. Pető Andrea olyan művek szerzője, mint a *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből (1945–1951)*, vagy az *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt*. Számos folyóiratcikk szerzője. Oktatófilmet is köthetünk nevéhez, a *Nők a politikában* című filmben például a nemekhez kapcsolódó sztereotípiákat igyekszik felszámolni.

Bár a zsidók szenvedéstörténetével kapcsolatban számos kiváló munka született mind hazai, mind külföldi kutatók tollából¹, Pető Andrea könyve a maga ne-

mében azért kiemelkedő, mert mint láthatjuk majd, a témakörnek egy igen sajátos szegmensét vette górcső alá. A *Láthatatlan elkövetők* című kötet egyedülálló, hiánypótló és rendkívül olvasmányos tudományos munka, amely szinte magával ragadja az olvasót. Izgalmas olvasmány lehet mindazok számára, akik nagy érdeklődéssel fordulnak a történelem, az emlékezetkutatás vagy a kriminalisztika irányába. A mű értékét növelik a túlélőkkel és utódaikkal készített interjúk, valamint a népbírói tárgyalások jegyzőkönyvei, a korabeli sajtóanyagok és fényképek felhasználása, illetve azok értő, objektív feldolgozása.

A jelen tanulmányban vizsgált könyvet Balla Erzsébet egy regénye, a *József körút 79.* inspirálta, amelynek története egy pesti bérház esetével kapcsolódik össze. Központi témája, hogy miként válhatott valakiből elkövető, a ház közössége hogyan élte meg a zsidótörvények következményeit és a főváros ostromát.

Pető Andrea művét lényegében két irányvonal mentén tudjuk bemutatni és értékelni. Az egyik a bevezetőként szolgáló fejezet (fasizmus-, elkövetőkutatások; a 80-as évektől megindult, a nők szempontjából történő szélsőjobboldali kutatások ismertetése) után tárgyalt gyilkossági ügy, a másik pedig a nyilasmozgalom női tagjainak és a „láthatatlan elkövetőknek” a bemutatása.

Történetünk egy budapesti házban, a Csengery utca 64. szám² alatt „játzó-

College, 2003. (<https://dlib.bc.edu/islandora/object/bc-ir%3A102448/datastream/PDF/view>) [2020.12.05.]; LEYSON, Leon: *A lehetetlen valóra vált. Egy fiú Schindler listáján*. Szeged, 2015; FRANKL, Viktor E.: *...mégis mondj igent az életre! Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábor*. Budapest, 1988; ZSOLT Ágnes: *Éva lányom*. Budapest, 2011.

² Az épület egy a 2600 csillagos ház közül, amelyekbe zsidó családokat kényszerítettek még 1944 júniusában. Ezekben az épületekben egyébként nem csak zsidók éltek. Körülbelül 12000 keresztény csa-

¹ VASICEK, Caroline: *Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag*. Boston

dik” 1944. október 15-én. Kezdetben úgy tűnt, hogy ez a nap sem más, mint a többi. Meleg, napos idő volt, az emberek Horthy proklamációját hallgatták a rádióban, amikor bejelentette, hogy fegyverszünetet óhajt kötni.³ Az emberek kezdtek fellélegezni. Ám hamarosan bebizonyosodott, hogy a nehézségeknek még koránt sincs végük. Az esti órákban fegyveresek lépték át a 64-es ház kapuját. A zsidókat elhurcolták otthonaikból vagy megfosztották őket életüktől. Összesen 19 ember vesztette életét aznap este. Ezen a ponton megismerjük azt is, hogy miként zajlott le mikroszinten a magyarországi zsidóság dehumanizálása, pénzétől és tárgyaitól való megfosztása. A Strucky-Szamacseta házmestercsalád pénzért cserébe magához vette az elhurcolt lakók lakásokban maradt holmiját „megőrzésre”. A család legnagyobb döbbenetére azonban, mint megtudjuk, idővel hazatértek az elhurcolt zsidó lakók, akiknek azzal kellett szembesülniük, hogy kisajátították tárgyaikat és ruháikat.

Fontos leszögezünk, hogy a holokauszt kutatás egy atipikus példája tárul szemünk elé, hiszen a szerző nem egy szokványos, zsidók ellen elkövetett bűncselekményről számol be. Az események olyan szegmensét vizsgálja, amikor a *Magyarországon élő zsidó* vallású és gyökerű családokat a *magyarok* gyilkolták meg.⁴ A felfegyverzett gyilkosok között pedig a fő elkövető egy nő – nevezetesen Dely Piroska – volt,⁵ amelyről mondanom sem kell, ritka volt. Ezt aényt tükrözi, hogy Pető Andrea

ladról tudunk, köztük Strucky-Szamacsetáékról, a 64-es ház házmestercsaládjáról.

³ Pár órával később viszont már arról értesültek a hallgatók, hogy megtörtént a nyilas hatalomátvétel.

⁴ A pontos névsort nem ismerjük. A túlélők csak azokra emlékeztek, akikkel egy emeleten laktak, vagy akikkel egy korcsoportba tartoztak.

⁵ Az egyik túlélő, Veréb András így emlékszik vissza az elkövetőre: „*Ez a fekete ruhás, nyilas karszalagos nő korlátlanul intézkedett, diszpóndt élet és halál ura*

szerint Magyarországon mindössze hét nőt ítélték halálra háborús bűnösként.”⁶

A szerző rendkívül következetesen vezet minket végig az események láncolatán. A Csengery utcai mézszárlás bemutatása után Dely Piroska, egy kétgyermekes, elvált anya esetén, a budapesti népbíróság egyik legelső ügyén keresztül mutatja be a második világháború utáni időszak magyar igazságszolgáltatásának jellegét, a nők radikális politikai mozgalmakban való részvételét. „*Dely Piroska a két világháború közötti önálló, munkavállaló nő típusát testesíti meg, történetéből tehát megismerhetjük a nem-elit női munkavállalás különböző szempontjait és politikai, érzelmi következményeit is, amelyek alapvetően határozták meg e generáció női tagjainak élményeit és politikai motivációit.*” (17.)

Mindazonáltal még a bírósági dokumentumok ellenére sem lehet pontosan megállapítani, hogy az 1946. március 23-án kivégzett Dely Piroska⁷ vagy a keresztény házmestercsalád pontosan milyen szerepet töltött be az egész ügyben. Petőnek egyébként – ahogy könyvében le is írja – nem célja töviről-hegyire bemutatni, hogy Delynek pontosan mennyire volt fontos szerepe a gyilkosságok elkövetésében, sokkal inkább arra törekszik, hogy megvizsgálja az emlékezet, a trauma és a társadalmi nemek között fellelhető összefüggéseket.

volt [sic!]. A szó legszorosabb értelmében ott úgy történt és úgy történt [minden], ahogy ő akarta.” (64.)

⁶ Karsai László szerint háborús bűncselekmény vádjával 146 embert végeztek ki Magyarországon a második világháborút követően még 1948 márciusa előtt. Lásd bővebben: KARSAI László: *Crime and Punishment: People's Courts, Revolutionary Legality, and the Hungarian Holocaust.* (<http://www.columbia.edu/cu/ece/research/intermarium/vol4no1/karsai2.pdf>) [2020.07.01.]

⁷ Az ítélet meghozatalakor megfogalmazta a bíróság, hogy személyisége és életfelfogása miatt nem remélhetik azt, hogy egyszer majd megjavul és a társadalom hasznos tagjává lép elő.

Mindazonáltal megismerjük azokat a tényezőket, amelyekkel Dely a tárgyaláson próbálta megmagyarázni, hogy mégis milyen oknál fogva sodródott bele ebbe a szövevényes ügybe. Eleinte ártatlannak vallotta magát, olykor pedig a véletlenek összjátékára hivatkozott, mondván, rossz időben volt rossz helyen.

Annak ellenére, hogy – miként a szerző megfogalmazza – egy „*fegyverrel hadonászó amazon*» képe rajzolódik ki” (63.), vallomásaiban minduntalan tagadta a fegyverbirtoklást – ezt a tényt egyes tanúvallomások megerősítették, míg mások cáfolták –, sőt mindig azt hangoztatta, hogy a legcsekélyebb fogalma sincs arról, hogy miként kell bánni a lőfegyverekkel. Helyzetének javítása érdekében különféle „jótékony cselekedetekről” számolt be, például, hogy zsidó gyermekeket mentett ki az SS-katonák és nyilasok karmai közül. Mikor látta, hogy a Hársfa utcában található 57-es számú ház előtt zsidó asszonyokat visznek munkaszolgálatra, a gyerekeket kézen fogta és a házmester gondozásába adta őket. Mikor szembesült vele, hogy senki sem hisz neki, újabbnál újabb történeteket fabrikált. Egyik szerint csak parancsokat teljesített, egy másik szerint pedig a német katonák kalauzolásával bízták meg. Itt fontos megállnunk egy pillanatra, hiszen Pető úgy véli, hogy a Csengery utcában elkövetett gyilkosságok intimitásuk és az időzítés terén is különböznek más holokauszt-rémítettektől. Az említett utcában történt események ugyanis az áldozatok saját lakásában zajlottak le. Ezen felül a merénylet, bár a nyilas hatalomátvétel napján történt, *megettörtént nem kényszerítette ki* semmi olyan, amit a hadsereg katonai fegyelme vagy a haláltáborok kivégzési mechanizmusa irányzott volna elő. Pető éppen ezért úgy véli, hogy sokkal inkább egyfajta köztörvényes rablásnak minősíthető a tett – ezáltal magyarázatot kapunk arra is, hogy Dely miért

tért vissza háromszor is társaival a házba. Mindezek ismeretében tehát kevésbé hihető Dely Piroska vallomása, amikor egyik ízben a népbíróság előtt azzal indokolta tettét, hogy egy – feltehetően a valóságban sosem létező – német tiszt általi megtévesztés áldozata lett: „*Barátnője voltam egy Otto Wildinger nevű német tábornoknak, aki a jövőre nézve úgy nekem, mint két gyermeknek nagyon kecsegtető ígéretekkel, állandóan hangoztatta, hogy a németek megnyerik a háborút, és teljesen megtévesztett, és annak hatására vállalkoztam erre a szennyes és bűnös szerepre, így lettem segítségére az SS gárdának.*” (56.)

Pető Andrea bemutatja azt a folyamatot is, hogy az emlékezet történelemmé formálásában milyen szerepet töltek be a szemtanúk, illetve magának a népbíróságnak az intézménye. A visszaemlékezők kapcsán azonban egy kutatónak sosincs egyszerű dolga, hiszen az emberi memória igencsak szelektív, a traumatikus élmények elhomályosíthatják az igazi emlékeket, valamint erősen befolyásolhatják, hogy az átélt események közül mit őrzünk meg emlékezetünkben és mit nem. Mindezek miatt gyakran megesik, hogy ugyanaz a történet az egyes szemtanúk szemszögéből némely ponton igencsak eltér – a saját tapasztalatokon, érzéseken és élményeken kívül is. Pető Andrea sem véletlenül fogalmazza meg könyvében a történet előrehaladtával, hogy egymásnak szögesen ellentmondó történetek, emlékezetek alakultak ki. A Csengery utcai esethez persze hozzájárult az 1945 után felülről generált felejtés is, hiszen megtiltották az elkövetők és az áldozatok számára, hogy beszéljenek a tragikus eseményekről. Ezáltal pedig inkább szubjektív emlékezet alakult ki, mint kollektív.⁸

⁸ A Csengery utcai túlélők állították az első magán holokauszt-emlékművet Budapesten. A tábla története segít bennünket annak megismerésében, hogy miként alakultak az emlékezés terei.

Mindezek jelentősen megnehezítették Pető számára az események minél pontosabb rekonstrukcióját, ezért célja feltérképezni „*a különféle elfogultságokat és elhallgatásokat*” (38.), illetve mint láthatjuk, árnyalni az elkövetőkről alkotott fekete-fehér képet.

A szerző foglalkozik azzal a kérdéssel is, miként történhetett meg az, hogy az ügy egyik fő vádlottjának hitt Szamocseta Nándornak – aki töretlenül csak nyereszkekedett a lakókon, és ezért a tettéért 1957-ig leöltendő börtönbüntetésre ítélték – a lakók egy része⁹ olyan igazolást,¹⁰ ún. *Persilscheint* állított ki, amelyben hálát fejeztek ki a „háború alatt nyújtott segítségért”: *„papírra vetjük az elmúlt hónapokban történt események közül azokat, melyekben Ön a segítségünkre volt (...). F. év október 16-án délután kézigránatokkal felszerelt nyilaskeresztesek jöttek be a Csengery utca 64 házba. (...) Ön személyes közbelépésével megakadályozta, hogy a nyilasok az óvóhelyre lemenjenek, ahol kb. 70 zsidó személy volt elrejtve. Másnap ugyancsak nyilasok és halálfejesek jöttek a házba és akkor újra Ön akadályozta meg, hogy az óvóhelyre lemenjenek, mert személy szerint biztosította a csoport parancsnokát, hogy az óvóhelyen nem tartózkodnak zsidók. (...) Mindezen ténykedéseken felül Ön számtalan esetben adta tanubizonyságát annak, hogy a ház lakóinak igaz, megértő, segítő barátja volt.”*¹¹ (227-228.)

⁹ Az atrocitást túlélők viszont a Strucky-Szamocseta családra próbálták hátrítani a felelősséget a bírósági tárgyalás során. Lásd Sárdi Jenőné vallomását Sz. Gyögyről: *„A mi pincénk közvetlenül Szamocseta György szabómester üzlete alatt van (...) üzlete egy olyan főhadiszállásnak tűnt, ahová egész nap jöttek az emberek, és a házban lefolyt eseményeket tárgyalták.”* (76.)

¹⁰ Teljes szövege olvasható a könyv mellékletei között a 227–228. oldalon.

¹¹ Az igazolás 1945. január 20-án keletkezett Budapesten. A szöveg alatt olvashatjuk az aláírók névsorát.

A könyv másik irányvonalát a nyilasmozgalom női tagjaihoz és a *„láthatatlan elkövetőkhöz”* köthetjük. Megtudhatjuk, hogy a magyarországi szélsőjobboldali nőket milyen motivációk vezérelték a politizálásban, hogyan működtek szervezeteik, kik alkották mozgalmuk bázisát, és a korszak szemléletmódjával szemben milyen volt a nőkről alkotott „ideális képük”. A nyilas ideológia szerint a nőknek a hagyományos társadalmi modellt kell követniük, tehát gondos feleségnek és jó anyának kell lenniük, nem pedig politikusnak. Szálas Ferenc még fel is szólalt, amikor Újvidéken járt, és kérte a nőket, hogy a politizálást hagyják csak a férfiakra, és ha feszültté válna a helyzet, akkor még erőteljesebben álljanak ki a család férfi tagjai mellett, és öntsenek beléjük lelket. Bécsi Ferenc is hasonlóan vélekedett 1938-ban a *Hungarista Népből*: *„A nemzetszocialista hungarista társadalmi mozgalom a nőben az anyaság eszméjét tiszteli, akinek hivatása a családban, a házi tűzhelynél csúcsosodik ki és nem abban, hogy családalapításra hivatott férfiak kenyerét elvegye, legyen akár tisztviselőnő vagy ipari munkásnő.”* (184.)

A második világháború az emberek életének számos szegmensét formálta át. A következőkben ennek a folyamatnak azon szeletét térképezhetjük fel, amely kikövezte a nőknek a politikai életben való szerepvállaláshoz vezető útját. A háború évei alatt a férfiak a fronton harcoltak, így egyre több nőnek kellett munka után néznie. Sokan egzisztenciális lehetőségeket láttak a nyilas pártban, mások előnyösnek vélték, hogy ennek a pártnak a keretében hangot adhatnak a nemek szerinti diszkriminációval kapcsolatban megfogalmazott ellenérzéseiknek. Voltak viszont olyanok is, akik társadalmi státuszt és férjet reméltek a párttagságtól.

Beszéltünk arról, hogy a korabeli férfiak szemében milyen volt az ideális nő. Most viszont térjünk rá arra, hogy milyen szerepet

szántak a nők egymásnak. A szerzőnek köszönhetően megtudjuk, hogy a nők jelentős mértékben eltérő szemléletet képviseltek a férfiakkal szemben, hiszen úgy gondolták, hogy ők nem pusztán arra hivatottak, hogy kötögessenek, a férjükről gondoskodjanak, vagy a háztartást vezessék. A vezető tisztségviselők feleségei segítettek más női tagoknak munkát keresni, vagy örökbefogadásokat intézni. Lutz Gizella – Szálasi Ferenc volt felesége – teadélutánokat szervezett, ahol érdemi politikai döntések ugyan nem születtek, közéleti vonatkozású témák viszont sokszor napirendre kerültek.

A szélsőséges politikai mozgalom tagjai között egyébként voltak párton belüli női vezetők, értelmiségi nők, lázadók,¹² egyedülálló, alsó középosztályból származó aktivisták és „újraelosztók”. Pető Andrea sajnálatos módon nem közöl konkrét számadat arra vonatkozólag, miként alakult számarányuk a mozgalmon belül vagy, hogy „csoportonként” hány nőt ítéltek el, ugyanakkor leszögezi, hogy a népbírósi tárgyalásokon a vagyonszerzés és/vagy bosszúállás céljától vezérelt, a magyar zsidóság kifosztásában résztvevő nők, az ún. „újraelosztók” álltak a legnagyobb számban a vádlottak padján. Részben azért, mert sokuk mentális betegséggel élt, vagy szokatlan magatartást tanúsított, így gyakran vonták magukra a rendőrség figyelmét. Voltak közöttük olyanok, akik több ízben is meglátogatták Szálasi t a tárgyalásokon vagy a börtönben, hogy személyiségéből, kisugárzásából merítsenek. Kozma Mária pedig gyakran jelentette fel nyilas párttársait olyan okkal, hogy politikai gyűlés álcája alatt szexorgiákat tartanak. Pető hozzát teszi, hogy amikor a szakirodalomban „nyilas nőkről” olvassunk, akkor a szerzők legtöbbször az „újraelosztókat” értik alattuk.

¹² Közöttük sokan utánozták a férfiakat mind öltözködésben, mind lovaglásban.

A szerző képet fest arról, hogy a nyilas nők milyen körülmények között váltak „láthatatlanokká”. Véleménye szerint a „láthatatlanná válásban” előnyben lehettek mindazok az értelmiségiek, akik megfelelő kapcsolati tőkével rendelkeztek. Az észrevétlenséghez hozzájárult az is, hogy a politikai életben megjelenő nők nemigen láthatók a korabeli fényképeken.

Képet kapunk arról is, hogy a nyilas hatalom bukása után milyen változások történtek egyes aktivista nők életében. A szerző kiemeli például a már említett Kozma Máriát és Lutz Gizellát. Kozmát 1945-ben elítélték, mert nem akarta visszaadni tulajdonosának azt a lakást, amelynek megőrzésével megbízták. Szabadulását követően az ÁVH besúgója, valamint a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének és a Magyar-Szovjet Társaságnak is tagja lett. Lutz Gizellát azonban – mivel Szálasi felesége volt – a népbíróság nyilaspropaganda terjesztésének vádjával internálótáborban, majd börtönben letöltendő büntetésre ítélte. 1956-ban szabadult a forradalom idején.

Ahogy az előzőekben is láthattuk, a magyar zsidók ellen elkövetett bűncselekmények egy atipikus és igencsak szövevényes példája tárult szemünk elé. A Csengery utcában lezajlott ügy megismerését és befogadását, továbbá a könyv elején felkeltett érdeklődés fenntartását jelentősen megkönnyíti a szerző olvasmányos stílusa, melynek hála a *Láthatatlan elkövetők* a témában kevésbé jártasak és a nőtörténet iránt kevésbé fogékonyak számára is hasznos, értekes olvasmány lehet. Pető Andreát a nem mindennapi téma választásán túl dicséri a mű logikus felépítése és tudományos igény nyel való szerkesztése, érveinek primer forrásokkal és általa készített interjúkkal való alátámasztása. Öröndetes, hogy számos részletet ismertet a bírósági tárgyalásokon elhangzott tanúvallomásokból, és ennek köszönhetően talán jobban megérthetjük

a vádlott, Dely Piroska jellemét, valamint az ügy tekervényességében rejlő okokat. A szerző emellett áttekintést ad a nyilas nők történetéről is, így könnyebben interpretálhatjuk a nők ezen körét jellemző motivációkat és nehézségeket. Mindezek ismeretében Pető Andrea *Láthatatlan elkövetők. Nők*

a magyarországi nyilasmozgalomban című könyvét szívből tudom ajánlani mindazok számára, akik nagy érdeklődéssel vannak a kriminalisztika iránt, vagy gazdagítani szeretnék ismereteiket a nők és a nyilasok történetének irányában.

Bárdonicsek Dominika

A nő hangot ad – nemcsak nőknek

KÉRCHY Anna: *A nő nyelvet ölt. Feminista narratológiai, esztétikai, testelméleti tanulmányok*. Szeged, JATE Press, 2018. 323 oldal. (Ikonológia és Műértelmezés 14.)

2018-ban a József Attila Tudományos és Egyetemi Kiadó és Nyomda (JATE Press) az *Ikonológia & Műértelmezés* sorozat 14. részeként adta ki Kérchy Anna tanulmánykötetét, *A nő nyelvet ölt. Feminista narratológiai, esztétikai, testelméleti tanulmányok* címmel. A sorozat (ahogyan neve is sejteti) az ikonológia és műértelmezés különböző aspektusait vizsgálja. Magának a sorozatnak is egyedülálló darabja a kötet, hiszen a szerző a klasszikus értelmezési síkon túl erős szociális érzékenységgel és egyedi, feminista látásmóddal veszi végig határokon átívelő interdiszciplináris és intermediális módon a művészet különböző ágait a múlt és (az azt esetenként egy-két szegmensben meghaladó) jelen uralkodó nézetét elemeiben szétbontó kritikával. Amiatt is sajátos a kötet, hiszen a sorozat többi részében a vizsgálódás módjának megvan a maga történelmi hagyománya (a teljesség igénye nélkül, a szimbolizmus, jellemábrázolás, hermeneutika elmélete, ikonológiai és ikonográfiai kérdések, kulturális reprezentáció szerepe, szemiotográfiai írások, stb.), míg Kérchy Anna megközelítésének mikéntje a tudománytörténet széles palettáján belül innovatívnak tekinthető. Az előbb említett kötetekben a régi korok remekait éltetik, míg az utóbbi a kortársakat is beemeli a diskurzusba. Adja magát a kérdés, hogy emiatt a sorozat részévé teheti ezt a kötetet? Olyan műértelmezési megközelítéssel foglalkozik, ami ugyan a többi sémához képest újszerű, ám a témák nagy horderejű, alapos és mi-

nőségi tudományos feldolgozása teszi igazán értékessé a könyvet. Céлом, ezen kötet bemutatására irányul.

Jellegét tekintve egy tanulmánykötetről beszélünk, amelyben a szerző 2003 és 2016 között megjelent, válogatott kutatásait fűzi össze. Az írások különböző szakmai fórumokon kaptak korábban nyilvánosságot (legyen az lektorált folyóirat, esszégyűjtemény, konferenciakötet). Ebből a *Tárogatózások. A test elméleteinek alakzatai* (Elmélet), valamint *A „férfias” fogyaszték fikciója*. (Mozgóképek) rövidített formában került újraközlésre. Magától adódik a kérdés, hogy a szelektálás tudatos döntésével is akart-e üzeni Kérchy Anna, ugyanis eddig közre adott rendkívül termékeny publikációs tevékenységében a különböző tudományágak széles spektrumát vizsgálja változatos témaválasztásával. Nem korlátozódik egy adott földrajzi területre, rövid időszakra, hanem saját értékmódszerén keresztül foglalkozik mind hazai, mind nemzetközi szereplőkkel, akár a 19–20. századi folyamatok (újra)értelmezéséről, akár a jelenre való reflektálásról legyen szó. A kötetben megjelent írások is ezt kívánják tükrözni. Egyszerre foglalkozik modern és kortárs, populárisabb és kevésbé ismert művekkel a nemzetközi és hazai szinten, melyeknek kohéziós összetartó ereje a test kérdéskörét feszegető feminista nézeten alapul. Nyelvezete specifikus, a tudományokkal foglalkozók körének ad élvezeti értéket.

Érdekes a cím megválasztásának döntése, hiszen utalhat a „művészi szabadság” jegyében a szerző értékrendjének nyelvet öltésére, mindamelllett hivatkozhat a könyv legnagyobb volumenű periodikájára: *A nő nyelvet ölt. A feminista narratológia dilemmái és a korporeális narratológia lehetőségeire*. A fejezetben mielőtt rátérne az irodalomelméleti perspektívákra és az írói alkotás gesztusaira, felteszi azt az alapvető felvezető kérdést, mely kulcsfontosságú nézőpont a

kötet több részére vonatkozóan: „*Mit jelent nőnek lenni, hogyan hozza létre a kulturálisan kódolt/konstruált jelentés a nőt, hogyan hoznak létre jelentéseket a nők, és főként lehet-e, hogy csak az értheti a nőkről/nőknek/nők által írt művészeti alkotásokat, aki »volt már nő«?*” (40.) Amennyiben az utóbbi ihletettségből (is) fakad, úgy mindenképp meg kell említeni, hogy nem kizárólagosan a női nemre korlátozódik a könyv egésze (igaz túlnyomórészt dominanciában van), hanem ugyanúgy górcső alá vesz elnyomott csoportokat is. Az alcímben megfogalmazódik a cél, amely jogot ad kimondani, láttatni mindazt, ami tabu volt, vagy nem volt illendő a régmúlt korok sematikus és hierarchikus uralkodó szellemiségében. Modern és kortárs alkotások egyszerre kapnak helyet, legyen az feminista narratológia, női és férfi karakterképek jellemzése az elvárások hálójában, a transzszexualitás identitásának dilemmái, a fogyatékoság aszexualis szubjektumként való hozzáállása vagy a mentális egészség kérdésköre. A női szerepet tudatosan felvállalva a gyermeki ártatlanság erotikus, szexuális tárgyként való bemutatása, és/vagy a szenzációhajászat oltárán való kiszolgáltatása ellen is fellép azzal, hogy felvállalja ezen probléma kimondását.

A kötet felépítése *Elmélet, Irodalom, Mozgóképek, Média és Képzőművészet* témakörökből áll. Tekintve, hogy az igen alapos kutatással rendkívül tág univerzumot ölel körbe, talán szerencsésebb lett volna az elméleti részben egy tudománytörténeti áttekintést adni, vagy bemutatni azt a kulturális közeget, amelynek égisze alatt létrejöhetett és/vagy hangot adhatott nézőpontjának, de a különböző területek kultúrtörténeti különbsége is megállta volna a helyét. Az alapot és igényességet dicséri, hogy szinte mindig túlmegy a vizsgálat tárgyán és analógiákat hoz fel. Összegzésnek nem adott teret a szerző sem az egyes fejezetek végén

a témakörök megkoronázásában, sem a kötet végén. Előbbinél izgalmas lehetőség lett volna összekötni a tanulmányokat, ugyanakkor az elemzések oly alaposan lettek megírva, hogy mind egy-egy kerek egésznek adnak ki, így valósítva meg a teljesség érzetét.

Mielőtt belevágna a különböző művészeti ágakban született remekmű boncolgatásába, elméleti kérdésekkel foglalkozik. *Tapogatózások. A test elméleteinek alakzatai*; valamint a *Dilemmák a társadalmi nemek tudománya és a fogyatékoságtudomány metszéspontjai* című tanulmányok interdiszciplinárisak, ugyanakkor *A nő nyelvet ölt. A feminista narratológia dilemmái és a korporeális narratológia lehetőségei*, illetve a *Nőies-e a kortárs női irodalom? Átírás, újraolvasás, re-vízió* sokkal inkább irodalomelméleti kérdéseket feszeget, mellyel specifikusabbá, konkrétábbá válik, mint az előbb említett határoktól elrugaskodott módszertani bemutatás.

Általánosan elfogadott, hogy a fizikai térben kiterjedt otthon egyenlőséget jelent a kognitív, pszichés és fizikai biztonság helyszínével, melynek képét sokszor idealizáltan, a béke tereként jelenítik meg. A pszichogeográfia többek között ezzel is foglalkozik, vagy azzal, hogy az egyén viselkedése és a pszichés benyomás kialakulása miként változik különböző földrajzi pontokon és milyen térélményt tapasztal az egyén a tudatalattiban. Ilyen nézőpontból vizsgálja Jeanette Winterson regényeit, melyben az útkeresés, a felfedezésvágy élménye központi szerepet játszik. Angela Carter kortárs brit író három regényében önéletrajzi szituációba helyezi elbeszélő-hősnőit, ahol felvetődött a valódi kérdés: ki az az „én”? Az elbeszélői/elbeszélő „én-azonosság” mentén elemzi a *The Passion of New Eve (Új Éva Passiója)*, *Nights at the Circus (Éjszakák a Cirkuszban)* és a *Wise Children (Bölcs gyermekek)* regényeket. Julia Kristeva személye

kevésbé ismert, pedig egyszerre alkot marandót hol tudós, hol írói minőségében. *Les Samourais (Szamurájok)* című regényének szenteli a szerző a következő elemzését posztstrukturalista szubjektumelméleti szempontból. Hogy mi a közös Szász János *Ópium. Egy elmebeteg nő naplója* és Lovas Ildikó *Spanyol Menyasszony. Lány, regény* című alkotásaiban? Mindkettejük viszonylatában érezhető Csáth Géza és az ő személyére épített karakterfikció hatása, amit Kérchy Anna elme- (és testi-) baj, szerzőség és nemiség tekintetében vizsgál.

Az esélyegyenlőtlenség precedensei mutatkoznak meg korunk egyik legpopulárisabb művészeti ágában, a mozgóképben. A fejezetek közül a leghúsbavágóbb tabu témák jelentkeznek itt. Jane Campion *Zongoralecke* című filmjének elemzésében rávilágít a női tekintet lehetőségeire és a vágy képeire. Hosszasan elemzi Terry Gilliam *Dagályországában* a képzelet korlátait és a gyermeki fantázia metafizikájának kérdéskörét. Ám az etikai szempontból a legsúlyosabb témák a következő fejezetekben kapnak helyet. Úgy mint a kislánytest erotizálását és szexuális tárgyként való bemutatása a filmvászonon, melyet a szerző morálisan kérdőjelez meg, valamint rákérdez a gyermeki test ábrázolásmódjának dilemmájára is. Emellett foglalkozik a „férfias” fogyatékk fikciójával, azzal, hogy az uralkodó nézet és kultúra hogyan dobta ki a maskulinitás köréből a fogyatékkal élő férfiakat.

Amikor mesterségesen kialakított ideálszerepekről beszélünk, nem utolsó szempont a média, mint a tömegkultúra értékeit és világnézetét dinamikus intenzitással alakító fogyasztási közvetítő küzdőterében játszódó folyamatok tekintetbevétele. Az első világháború idején a *Magyar Lányok* című folyóiratban lekövethető identitásformálás méltán lenyomata egy letűnt kor propagandisztikus programjának, melyet Kérchy

Anna nem szégyell elemezni. A következő tanulmányában élesen megjelenik a gender kérdése az írónő, nőíró, író nő, nőmagazinokra alapozva. A további két írásában pedig olyan elnyomott kisebbségben lévő csoportok problémájára fordítja a figyelmet, mint a fogyatékkal élők elfogadását célzó média/művészeti megnyilvánulások lehetőségei vagy a transzszexuálisok (vissz)hangja a médiában.

A szubjektív tapasztalás élménye, az énkép direkt közlése, a művész, mint ön-maga személyének definiálása és kérdésköre egyre nagyobb hangsúlyt kapott az elmúlt évszázad művészettörténetében, amelyben több és több teret vív ki magának a nőművészet, a feministaművészet. A kötetben a *Képzőművészet* fejezete foglalkozik leginkább a hazai művészek sorával. Így kap helyet Drozdik Orsolya, a Lilith Öröksége Művészeti Csoport, a Magyar Képzőművészeti Egyetem Festő Tanszékének munkái. Mindannyiuk munkásságában kitapintható a női identitás, a női önreflexió, a nőiség kérdésköre és a lázadás metódusa. Nemzetközi tekintetben Helmut Newton és Zhu Yu munkásságával foglalkozik. *Helmut Newton és a túsarok* című írásban a művész nőekkel való viszonyát és ábrázolási módját taglalja a szerző. Ebből a sorból (sőt magából a kötetből is) kilóg a kannibalizmus témaköre. 2000-ben a harmadik Shanghai Biennálével párhuzamosan került megrendezésre a „*Fuck Off*” kortárs művészeti kiállítás, amely révén a legnagyobb nemzetközi sajtóvisszhangot Zhu Yu *Emberevő* performansza kapta. A szerző a nyugati recepciók, a szenzációhajhász közvetítés ferdítésének/félreértelmezésének kritikája folyamán teszi fel a kérdést, hogy a befogadó néző tudja-e preconcepciók nélkül értékelni a valóságot. Így nyugati olvasatban a mások által irányított befogadásunk kiszolgáltatottsága és a kínai irodalom kannibalizmus motívumának ér-

telmezése, mint társadalomkritikai és politikakritikai vetülete teszi legitimmé az írás ezen könyvben való szereplését.

Összegezve a kötet az előszóban megírt, elsődleges célját beteljesítette, mely a társadalomkritikai indíttatásból indult módszeresen végigvitt egyenlőtlenségeket tárta fel, valamint a mesterségesen kialakított hierarchikus társadalmi elvárásokra mutatott rá a műértelmezés eszközével. A könyv fontos mérföldkő lehet bármely

bölcsészettudománnyal és/vagy társadalomtudománnyal foglalkozó kutató számára, hiszen mindenképp gazdagítja azt a látásspektrumot, amellyel vizsgálni lehet bármely művészeti ág és a társadalom viszonyát, legyen az szociálpolitikai, kisebbségkutatási, identitáspolitikai, kultúrtörténeti, pszichológiai, esztétikai, morálfilozófiai, művészetelméleti, testtudományi vagy gendertudományi adalék.

Száraz Anna Márta

AKTUÁLIS SZÁMUNK SZERZŐI

ACSÁDY Judit	tudományos főmunkatárs Társadalomkutató Központ, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, Szociológiai Intézet
BÁRDONICSEK Dominika	PhD-hallgató Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola
CZEFERNER Dóra	tudományos segédmunkatárs Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Horthy-korszak Témacsoport
GÖNCZI Andrea	könyvtáros Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Társadalomtudományi Szakkönyvtár
KÉRI Katalin	egyetemi tanár Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Nevelés- és Művelődéstörténet Tanszék Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Óvó- és Tanítóképző Tanszék
KOVÁCS I. Gábor	nyugalmazott tanszékvezető docens, címzetes egyetemi tanár Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék
NAGY Adrienn	főlevéltáros Magyar Nemzeti Levéltár, Szakmai Koordinációs Igazgatóság
PUKÁNSZKY Béla	egyetemi tanár Selye János Egyetem Eszterházy Károly Egyetem
RÉBAY Magdolna	egyetemi docens Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet Neveléstudományi Tanszék
SZÁRAZ Anna Márta	MA-hallgató Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Művészettörténeti Intézet
TAKÁCS Árpád	tanszéki titkár Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék